

A stylized, abstract illustration of a landscape. A winding road leads from a cluster of yellow buildings on the left towards a dark, rocky cliff on the right. Two figures on horseback are silhouetted against a bright yellow sky at the top of the cliff. The overall style is graphic and expressive, using bold colors and sharp lines.

Рене Реджані

**ЗАВТРА,
ПІСЛЯЗАВТРА...**

торрент-трекер

оцифровано

Hurтом

www.hurтом.com

РЕНЕ РЕДЖАНІ

ЗАВТРА, ПІСЛЯЗАВТРА...

Повість

З італійської переклав
Юрій Авдеев

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ
„ВЕСЕЛКА“ КИТВ 1974

Ця повість видатної дитячої письменниці Рене Реджані — про дітей сучасної Італії. Герой повісті — вчитель Антоніо Лазала — приїздить до глухого гірського селища і засновує там школу. Вчитель стикається із злидним життям селян, їх темнотою, забобонністю. Та водночас він бачить і природний розум своїх учнів, і їхній потяг до знань, і поетичність їхніх душ...

Ілюстрації Д. Штерберга

Обкладинка, титул
Р. Безп'ятова та Г. Філатова

Перекладено за виданням:

Renée Reggiani. Domani dorodotani. Vallucchi Editore, 1965.

© Переклад українською мовою
та ілюстрації,
видавництво «Веселка», 1974.

ЗУСТРІЧ

Дерева мають кору, напевне, для того, щоб легше на них видиратися...

Сальваторе виліз майже на вершечок, мало не під самісіньке небо, і листя над ним, наче дах. Він почуває себе тут як господар. Бачить ліс, далеку рівнину. Обережно заглядає в гніздо, чи немає там яєчок. Зуби стиснені, губи стулені, бо інакше можна накликати змію — вона теж любить яйця. Та ні, яєць ще немає.

Дерева мають кору, напевне, для того, щоб легше з них злазити босоніж на землю...

На стежці з'явився Джуліано, на прозвисько Пассалоне. За ним, наче тінь, — коза Нінка-Нанка з мотузкою на шиї. Довга волохата шерсть майже торкається землі, а роги мало неба не сягають. Пассалоне та коза підстрибом збігли з горба.

— Агов, Сальвато, що там?

— Яець ще немає.

— А ти не розтуляв рота?

— Чи ж я зовсім дурний, Пассалоне?

— Доведеться ще раз прийти сюди, завтра.

— Еге ж. Ти куди зараз?

— Додому. Нінку-Нанку доїти час.

— То ходімо разом.

— Стривай, Сальвато. Перш ніж вийти з лісу, глянь, чи не видно лісників на дорозі.

— Хтось є.

— Невже!

— Зачекай, Пассалоне, не тікай. Це не лісники.

— Напевно?

— Якийсь чужинець, проте, здається, я його впізнав.

— Лісники — вони хитрючі; можуть і нарешне перевдягтися.

— Ану подивись ти.

Пассалоне здригнувся, схопив приятеля за рукав.

— Це Нінко-Нанко!

— Що ти сказав? — Сальваторе лише зараз збагнув, чому чужинець видався йому знайомим. Прикмети схожі: чуприна світла, майже білява, вельветова куртка, через плече гітара — показний із себе парубок. Саме такий, розказують, був Нінко-Нанко, вірний друг розбійника Крокко — «постраху Базілікати». Тим-то й козу назвали Нінка-Нанка — вона справжня розбійниця.

Хлопці розгублено перезирнулися.

Сальваторе подумки згоден з Пассалоне: дідусь саме таким описував Нінка-Нанка, коли розповідав їм про розбійників.

— Але ж Нінко-Нанко давно помер, — промовив Сальваторе після глибоких роздумів.

Пассалоне обурено глянув на нього: Нінко-Нанко — герой, Нінко-Нанко — розбійник, а розбійники не помирають, не можуть померти.

— Гей, хлопці, підійдіть-но сюди!

Вони підступилися хвилюючись, попереду — коза. Вона враз зупинилася перед чужинцем.

— Ви з Монте-Бруно?

Хлопці влад кивнули, пасучи прибульця очима.

Незнайомиць витер носовичком піт з обличчя.

— Далеко туди йти?

— А де ти полишив свого коня?

Незнайомиць на мить замислився.

— Він закульгав. Довелося йти пішки.

— А не помре?

— Ні, ні. Багато скавав, от і стомився. — Усміхнувся й спитав: — Як вас звуть?

— Петроне Джуліано.

— Віджано Сальваторе.

Незнайомиць підвівся.

— Ходімо?

— Куди ти хочеш йти?

— До вашого села, з вами.

— Ти що, хочеш комусь помститися?

— Що, що?

— Я тебе впізнав, ти — Нінка-Нанко, друг Крокко.

— Он воно що! — засміявся незнайомиць. — То ви маєте мене за розбійника?

Джуліано кивнув.

Сальваторе відступив на крок.

— Зараз він нас уб'є.

Пассалоне, зненацька поійнятий страхом, і собі позадкував, потяг за мотузку, та коза стояла мов укопана, бо не боялася нікого.

Незнайомиць спокійно зняв з плеча гітару.

— Хто хоче понести?

Обидва кинулися до нього, простягаючи руки.

— Я!

— Я!

— Гарзд, ось у тебе руки вільні, Сальваторе, неси. Це ж ти Сальваторе, правда?

— Я.

— А ти, Джуліано, йди вперед, показуватимеш мені дорогу.

Кинувши задрісний погляд на гітару, Пассалоне рушив уперед, тягнучи за собою козу. Та побачивши, що дорога веде додому, Нінка-Нанка сама потягла хлопця.

— До школи ходите?

Хлопці глянули на нього знизу ввєрх.

— То ходите?

— Ні. Немає в нас школи.

— Треба козу пасти.

— А я працюю на полі з дідусем, сестрі допомагаю.

— Молодці, молодчаги! Проте до школи теж треба ходити, багато нового, цікавого дізнаєтесь.

Хлопці мовчки глянули на нього.

— Не вірите?

— Ні.

— Шкода. А я правду кажу.

Показалося село. Кілька будиночків мовби приліпилися до схилу гори, один біля одного, один над одним; дахи — зигзагом, і на кожному — комин. Згори покрівлі скидалися на картонне віяло, підперте стінами.

— Де мешкаєте?

— Там.

Одна велика кімната на дві сім'ї, поділена тонкою перегородкою. Коли Нінка-Нанка мекає, її чують усі. Усім чути і крики та плач семи сестричок Джуліано. Диво дивне, як тільки вони туляться всі в такій ось кімнаті.

— До кого я можу звернутися?

Його ніхто не розуміє. Незнайомець запитує ще раз, на діалекті.

— Спитай у моєї сестри, — відказав Сальваторе. — Вона знає, з кого можна викуп узяти.

— У нас дома нічого такого немає, нічого брати за викуп.

— Викуп я візьму з вас обох. — Хлопці злякано перезирнулися. — Мої умови такі: я співатиму вам пісень і гратиму на гітарі тільки тоді, як ви підете до школи.

Ага, он воно що!

— До якої школи?

— До моєї!

— В тебе є школа?

— Ще ні, але буде, і ви там навчатиметесь, почувте багато цікавого та корисного.

Хлопці знов перезирнулися — цим разом недовіриливо.

— Що ж саме?

— Хочете отак зразу дізнатися? Прийдете до школи — побачите.

— І ти відразу відкриєш школу?

— Ні, не відразу, але скоро.

— То ти не Нінко-Нанко?

— Ні. На жаль, я не Нінко-Нанко. Я вчитель.

— А ти справді вмієш грати на гітарі?

— Підете до школи, почувете на власні вуха.

На порозі з'явилася дівчина, вихлопнула на вулицю воду; повернувшись, побачила хлопців з незнайомцем. Застигла на порозі, тендітна, з кучмою блискучого золотого волосся, яке палало на тлі білої стіни під сонячним сльвом. Глянула з-під руки.

— Сальвато, що там?

Полиняла зелена сукня, неприбрані кучері. Сховала мітлу за спину — хай чужинець не подумає, що я невихована. Ох, як соромно! Завтра б він побачив мене гарно вбрану, в панчохах, з дамською сумочкою, завтра ж неділя... Чому сьогодні — не завтра?

— Терезо, це вчитель. Хоче побалакати з кимось із села.

— З ким?

— Звідки я знаю?

На Терезу напав сміх, вона затулила рота долонею. Учитель теж усміхався, позираючи на гарненьку дівчину.

Навколо вже зібралася ціла юрба дітлахів, здебільшого однопітків Сальваторе Віджано та Джуліано Петроне, таких само обірваних і босих. Чия то гітара в Сальваторе на ремені через плече? О, яка гарна гітара! Вмієш грати? Не чіпайте, це вчителька. Вчителька?

Під наляканими та допитливими поглядами хлопчаків, що місили ногами глибоку пилуку, прибулець спитав у Терези, чи не допоможе йому вона підшукати приміщення для школи?

— Школа? Яка, де, навіщо?

Довго пояснювати. В цьому селі немає школи і вчителя, а в мене немає учнів. А вчителя без учнів держава не визнає. Вчитель мусить виборювати собі місце сам, навіть якщо він дуже здібний і добре склав усі іспити. Місце для вчителів бракує. Тому вчитель повинен йти в мандри, й шукати собі учнів, і самотужки організувати школу. Тільки тоді і можна дістати право офіційно зватися вчителем і навіть викладати в державній школі. Довго пояснювати.

— Можна увійти?

Тереза зашарілася. Ні, не можна, вона сама в хаті, і молодого парубка впустити не може.

— Ходімо до Кармели Петроне.

Джуліано гордо випнув живіт: Кармела — його мати.

- Кармело!
- Що там таке?

На порозі стала бліда, згорьована жінка з дитиною на руках. Двоє більшеньких трималися за материну слідницю.

— Прийми вчителя, цей синьйор — шкільний учитель, хоче поговорити з тобою, — ніяково промовила Тереза, намагаючись пригладити буйні кучері.

- Прошу, прошу, заходьте.

Кармела уступилася з дороги, і ту ж мить повз неї стрілою промчалася Нінка-Нанка, тягнучи за собою Пассалоне, який із почуття власної гідності не випустив мотузки. Вони тернулися об величезне ліжко з гнutoго чорного заліза, зачепили коліску, видовбану з цілої деревини, яка прихищала теплі тільця малих Петроне, котрі з'являлися на світ божий один за одним. Влетіли в закут, що прилягав до кімнати, і тут, у своєму звичному прихистку, коза заспокоїлася.

— Пробачте за бідність і гармидер, але стільки дітей, як у нас...

- Не клопочіться мною.

Вчитель сів на єдиний цілий стілець.

- Ану на вулицю, геть звідси!

Дітлахи заглядали в двері. Лише Джуліано та Сальваторе, як особи привлєйовані, — це ж вони зустріли й привели сюди гостя, — вместилися перед стільцем.

Вчитель намагався пояснити, що йому треба, але Тереза ледве розуміла його, а Кармелі заважав дитячий плач, і вона теж не могла нічого второпати.

— Терезо, а чому б тобі не відвести синьйора до дядька Вінченцо? Він може допомогти, як схоче, — нарешті догадалася Кармела.

— Дідусь на полі працює. — Тереза завагалася. — А мені треба посаджати в піч хліб.

- Ми проведемо!

— Молодці, Сальваторе і Джуліано, піду з вами.

— Може, бажаєте, синьйоре вчителю, чогось попоїсти?

- Прошу вас, не турбуйтеся.

Але він таки втомився після далекої дороги, та й зголоднів добряче.

— Ну, гаразд, дуже вдячний, трохи овечого сиру й вина або краще молока, як є.

— Звичайно. Джуліано, надій свіжого молока для гостя.

Тереза побігла по хліб на свою половину.

— Сальваторе, йди сюди, допоможеш мені.

Кармела і вчитель лишилися самі.

— Дядько Вінченцо — добрий чоловік: допомагає бідним. Його вся округа знає. Він знахар, ворожбит: Все на світі знає, що було, що є і що буде. Найскладніші речі пояснити може; може заворожити людину й розворожити її, та й від уроків вибавити. Адже навкруги всюди заздрість ходить під чужою личиною, біду, хворобу накликає на людей.

Антоніо Лазала насилу стримував усмішку, щоб не образити Кармелу.

Тут усі вірять у ворожбу, лихі чи добрі прикмети. Навіть крапля олії в тарілці може щось провіщати — тільки хтозна, лихо чи добро.

— А ви пустите своїх дітей до школи?

— Не знаю; як мій чоловік скаже, так і буде. Джуліано козу пасе. Йй-право, не знаю.

Повернулася Тереза.

— Ось молоко, хліб та сир. Хліб не зовсім свіжий, вибачайте. Сьогодні я напечу, завтра скуштуєте свіженького.

— Не турбуйтеся, синьйорино...

— Віджано Тереза, — вона зашарілася.

— Синьйорино Терезо. Дякую. Ви такі добрі. Спасибі й вам, синьйоро Кармело.

Жінки тиخنєко захихотіли, затуляючи долонею рота. Це вони — «синьйора» та «синьйорина»! Ще їх так ніхто не величав. Проте незнайомиць так і повинен говорити; йому не личить бути зі всіма запанібрата. Адже він хоче школу відкрити. Тільки чи піде хтось до тієї школи?..

ШКОЛА - ХЛІВ

На півдорозі Пассалоне відчув себе так, наче йому чогось бракує — чи руки, чи ноги, а чи й півживота. Нінка-Нанка! Нінки-Нанки не було з ним! Він зрадив її, а вона, хитрюга, все розуміє і може помститися. Треба повернутися і взяти її з собою. Ідеш у поле, то мусиш брати з собою козу — хай попасеться, щоб родина Петроне мала добре, жирне молоко. Коза має право щодня напасатися досхочу... Пассалоне помчав назад, а вчитель і Сальваторе посідали в холодку край курної дороги.

Дядько Вінченцо підвів голову й покинув копати суху землю: по стежці вервечкою простували Сальваторе, якийсь незнайомий чоловік, Пассалоне з нерозлучною Нінкою-Нанкою і ще кількох хлопчаків.

Хто цей незнайомец? Чого йому треба? Видно, звідкілясь іздалека. Може, когось зурочено? О, це тобі не абищо, заради цього і на поле до дядька Вінченцо прибіжиш.

Це вчитель — он воно що! Але його не держава призначила, а він приїхав сам і сам буде організовувати школу. Як хоч вона зветься? Початкова. Я не тямлю ні в школах, ані в химерних прізвищах, проте я християнин — чому б не допомогти цьому вчителеві? Схоже, він сам ладен доплачувати з власної кишені, аби тільки діти вчилися. Просить, мов милостиню, щоб ми пустили дітей до школи... Я не від того, щоб Сальваторе ходив до школи. Син мій далеко, у Венесуелі, давно не пише, невістка померла, Тереза виходить заміж... Хай Сальвато вчиться. Вчитель каже — це обов'язково. Про мене, але я пушу онука тому, що сам цього хочу. Отак, Антоніо Лазала. Він наш земляк, розмовляє на нашому діалекті... Чом би йому не допомогти?

— Мені потрібне приміщення під школу; ви не можете щось порадити?

Приміщення, еге ж, приміщення. А яке саме? Щоб і для школи підійшло, і вчителеві жити можна...

Вінченцо Віджано спирається спиною на стіну хижі, витирає піт. Він звертається до Антоніо на «ти», за звичаєм пращурів, італійців, римлян.

— Щось таке знайдеться, як ти кажеш, доне Антоніо. У Залійвогня. Так, це його прозвисько. Він чоловік запальний, скорий на розправу, а потім зразу холодне. Багатий; по-справжньому звать його Панкратіо Монтезано.

— Де ж його знайти?

— В Аччеттурі.

— Можна, звертаючись до нього, послатися на вас?

— А чого ж, можна. Та навіщо? А зрештою, скажи як хочеш.

Залійвогонь і справді стрів його гаряче:

— Я в тому приміщенні свиней тримаю! Куди ж їх подіти?

— То це хлів, як у вас там свині? Тоді, звичайно, не підходить.

— Як хочете.

— А чогось іншого тут у околиці немає?

Монтезано заперечливо похитав головою.

— Куди ж мені тепер податися?

Антоніо стомився. Кілометри кам'янистих стежок важким тягарем лягли на його ноги. Коли заплющував очі, перед ним мерехтіли міради білих цяточок. «Це гарне місце для організації початкової школи», — казали йому. Так, гарне. Гарне, бо, ніде правди діти, на всю округу немає жодної школи. Але що до всього іншого... Чи добре тут?.. Замість того щоб чапіти за партю в учительській семінарії, треба було вправлятися у спортивній ходьбі та альпінізмі. Та ніхто саме цього не вчив.

— Що з вами, захворіли?

— Ні, ні, я просто стомився. До того, тут усе так складно.

Монтезано відійшов, потім вернувся:

— Як вам підійде, то можу перевести свиней до іншого хліва.

— А цей хлів хоч великий?

— Чималенький. Можу показати, як хочете.

— А це далеко?

— На півдорозі між Аччеттурою і П'єтрапертозою. Кілька кілометрів.

— Я смертельно втомився. Чи не можна відкласти до завтра?

— Про мене. Але сьогодні я міг би дати вам мула.

Неквапна хода мула навиває дрімоту на стомлених і сонних. Але Антоніо впевнено сидить у сідлі. Звичка. Він згадує, як хлопцем їздив улітку до дідуся й бабусі. Щоліта їздив із Матери на мулі.

Зненацька маленький караван зупинився. Антоніо розплющив очі.

Свиняче рохкання, сморід. Це з пасовиська під наглядом хлопчака-свинопаса повертаються свині.

Перехняблений дерев'яний дах хліва тримається якимсь дивом, двері не зачиняються. Вікон немає. Жодного віконця... А хлів великий... Отже, школа-хлів, хлів-школа. Краще й не вигадаєш!

Антоніо знову почав точити хробак сумніву. Адже він уміє співати й грати на гітарі — певний шматок хліба. А що з того, що він — дипломований учитель? Навіть посади позаштатного

помічника не дали. Він — учитель початкової школи, якої ще не існує, яку ще треба організувати. А коли батьки не пустять дітей до школи або, приміром, ніхто не перейде з другого класу до третього або з третього до четвертого, тоді прощай, державна допомога, прощайте, грошики, викладені з власної кишені та з батьківських заощаджень. А батько й мати — вже на схилі віку, вже самі потребують допомоги. Антоніо почуває себе мов той злодій...

— Хіба можна тримати дітей в цьому хліві, без вікон, без світла, без води?

— А що б ви хотіли знайти? Тут ні в кого немає ані світла, ні води. Стривайте, вода є! Ось вам криниця. Погляньте. Це краще,

ніж нічого. А взагалі, воля ваша. Не підходить мій хлів, тим ліпше для мене.

— Пошукаю ще, може, знайду щось краще, не ображайтеся. Ви були дуже люб'язні до мене, доне Панкраціо.

— Та чого там! Я завжди радий допомогти.

— А яка буде ціна за оренду?

— Та якось зійдемося.

— Перепрошую за настирність, але я повинен знати наперед.

— Скільки ви заробляєте? Вибачайте й мені за нескромність.

— Після закінчення навчального року близько п'яти тисяч лір¹ за кожного учня, який перейде з другого класу до третього, і одинадцять тисяч за кожного, хто перейде з третього до четвертого.

— А якщо учень не перейде або покине школу?

— Нічого.

Сміх. Заливогонь засміявся.

— А за учнів першого класу?

— За них не платять.

— Виходить, вони кошійки ламаної не варті? То хто ж вас силує бути вчителем?

ЗМІЯ ГУАРДАБАСО

Сальваторе обережно ступив ще один крок уперед і побачив її. Змія лежала, звернувшись кільцями, і, витягнувши шию, вп'ялася очима в зайченя. Велика змія, жовта з чорним. «Гуардабасо — де тебе стріну, там тебе покину». Забиту, звичайно.

Тікай, зайчисько, тікай! Краще вже дати тобі втекти, відмовитись од спокуси потримати в руках — м'якенького, гладенького, пухкенького.

Та зайченя не ворухнеться. Стоїть, заклякнувши на задніх лапках, і жде, покірно жде своєї смерті. Тільки поспує ледве чутно, бідолашне.

Сальваторе теж застиг: один лише порух, необережний крок — і пласка голова на пружкій шиї метнеться вперед. Це — смерть.

Спробував намацати щось босою ногою: палицю, камінь. Краще палицю, як учив дідусь. Тихесенько подався назад, не спускаючи з ока змію та її жертву, що завмерла у мовчазному, нерівному двобої. Краськом ока помітив недалеко грубезну лозину. Аби тільки встигнути, аби тільки зайченя не ворухнулося, аби тільки змія не кинулася, аби тільки... Нахилився, підняв лозину. Пругка — одним ударом можна перебити спину змії.

Сальваторе лячно. Рясний піт спливає по спині й ногах.

Йому ще ніколи не доводилось убивати таку змію.

Один лише удар — і він перебіє їй спину.

¹ Тисяча лір — приблизно 1 крб. 50 коп. (Тут і далі — прим. перекладача).

Скільки разів він войовниче вимахував палицею, рубав повітря, розбивав каміння, збивав листя. Тепер треба зламати хребет кровожерному вбивці-канібалу, бо змія, задавивши зайчєня, зжере його. Канібал — це той, хто їсть людей, казав дідусь.

«Я — сміливий хлопець, я, Сальваторе Віджано, сміливий».

Один удар — і я розтrophу їй спину.

Удар — і готово.

Сальваторе мало не занудило, коли він побачив, як розповинена змія шарпнулася й застигла.

Зайчєня здригнулося, легенько похитнулось, але не мало вже сили втікати. Дозволило взяти себе. Тремтить. Не тремти, гарнєнький зайчику, ти живий-здоровий. Оксамитна, з білими цяточками шубка тепла, але тільки ще зберігає холод смерті, що її звірятко побачило в зміїних очах... Смерть не прийшла.

Тепер заяче серденько закалатало щосили, і зайчєня знову затремтіло зі страху.

Сальваторе притулив його мордочку до щоки — залоскотали вусики. Хлопцеву душу заливає радість. А вусики легенько лоскочуть щоку. «Я люблю тебе, зайчисько, бо ти живий, бо я врятував тебе від смерті. Через тебе я став сміливий. Ти мій братик, ти для мене все, і я хотів би для всіх людей зробити те, що зробив для тебе».

— Пассалоне, Пассалоне, ходи-но сюди! — гукає Сальваторе.

— Де ти, Сальвато?

— Тут.

Сальваторе підводиться, тримаючи зайчєня в руках.

Треба тримати міцно, бо інстинкт наказує звіряткові звільнитися з пастки, так само, як перед тим чари смерті скам'янули його.

— Що в тебе?

— Дивись.

Зміїну спину перетинає червона смуга.

Джуліано витягає руку з кишені і тре стрижену голову — від потилиці до тімені, аж зморшки на лоба набігають.

— Це ти зробив?

— Авжеж.

Він, Джуліано, напевне, на таке не зважився б. Недарма ж його прозвали Пассалоне — тухтій. Та байдуже. Хіба це зараз має значення?

Показав на зайчєня.

— А це що?

— Змія хотіла його з'їсти, заворожила очима.

— Тепер воно твоє?

— Так. Я назву його Роккіно.

Зайчєня вибалушило передякані очі. Джуліано знову витяг руку з кишені, ту, що була вільна від мотузки, хотів погладити зайчєня, та раптом його смикнуло вбік. То Нінка-Нанка вгледіла свіжий куц, а мотузка — закоротка. Джуліано завжди доводиться поступатися перед калабрійською впертістю Нінки-Нанки.

— Послухай,— Сальваторе стишив голос, крадькома позираючи на козу.— Чи не можна дати йому трохи молока? Воно ж голодне.

Роккіно після стількох нападєй зовсім ослаб, мовби поменшав, схуд. Навіть не пробував тікати.

— Не можна.

— Хоч крапельку. Хіба йому багато треба? Воно ж іще зовсім маленьке.

— У нас скоро народиться нова сєстричка.

— Справді? Ще одна?

— Ще одна.

— Звідки ти знаєш, що сєстричка? А може, братик?

Пассалоне безнайдіно знизав плечима: буде знову дівчинка.

— Вона ж іще не народилася?

— Ні.

— Значить, можна взяти для Роккіно трошєчки молока?

— Завтра.

— Ні, зараз.

— А якщо Нінка-Нанка не схоче?

— А ми її спитаємо.

Джуліано зітхнув.

— Нінко-Нанко!

Коза повертається — насторожена, очі лукаві, здається, що вона сміється, трєє бородою уверх-униз.

— Можна взяти трохи молока? Трошєчки-трошєчки, га, Нінко-Нанко?

Коза покинула обгризати гілку, підійшла ближче, хитаючи борідкою.

— Вона сказала «так», Пассалоне, вона згодна.

— А куди дойти?

— Який ти недоумкуватий. Складу долоні, а ти собі дій — тихенько-тихенько.

— Не годиться, щоб молоко пропадало.

— Не пропаде.

Пассалоне підійшов до Нінки-Нанки, яка навіть жувати перестала, бо все зрозуміла. Стояла спокійно-спокійно, поки її доїли.

Та Роккіно не скотів пити.

— От і пропало молоко.

— Замовч, Пассалонє. Ти, бачу я, жаднюга.

«Він обізвав мене жадноюю. Це ж образа! А ще друг! Що б йому відповісти? Ні, треба не словами, краще дати йому доброго стусана. Так чинять справжні мужчини. Проте навіщо накликати на себе халепу? Сальваторе дужчий за мене; тож перепаде на горіхи не йому, а мені».

— Потримай Роккіно, та гляди не випусти, а то вб'ю. Спробуй тицьнути його носом у молоко.

— Відвертається. Але вже почув запах молока, вусики обмочив.

— Ой, облизується! Ти глянь, немов людина.

— Візьми його, бо Нінка-Нанка виривається.

— Ходімо.

— Роккіно понесеш із собою?

— Авжеж. Він мій.

„ДОБРИДЕНЬ, СОНЦЕ ЯСНЕ“

Добрідень, сонце ясне,
Голова в мене болить,
А нога в мене тремтить.
Ясне сонечко, зійди,
Мою хворість забери.

— Перестала боліти в тебе голова, Кармело?

— Перестала.

— Може, ще поворожити?

— Дякую, дядечку Вінченцо.

Добрідень, сонце ясне,
Голова в мене болить,
А лапка в мене тремтить.
Ясне сонечко, зійди,
Мою хворість забери.

— Він одужає, Пассалоне? Як він важко дихає. А може, це гарячка?

— Так. Минулого місяця сестра моя хворіла, то їй теж було так зле, як оце зараз Роккіно.

— Роккіно, Роккіно, хочеш молочка?

— Я вам принесла трохи молока, дядьку Вінченцо.

— Навіщо це, Кармело? Ми ж із тобою свої люди.

— Тим-то я й хочу вам віддячити.

— Голова не болить?

— Ні, спасибі вам, дядьку Вінченцо, у вас легка рука. Якби не ви — хто знає, скільки б нещастя упало на моїх дітей...

— А коли чекаєш дев'ятої дитини?

— Незабаром. За два місяці, на молодика.

— Сьогодні субота, і ввечері молодик, дідусь міг би зняти хворобу з Роккіно, він усе може. А я ще не знаю всіх чар, не можу зарадити.

— А хто ж наслав хворобу на Роккіно?

— І цього не знаю.

— Мою сестру Терезіну зурочили, вона дуже захворіла. Мати сказала, що це із заздрощів. Вона повела сестру до дядька Вінченцо, і той вилікував її.

— Дідусь знає чари, вміє знімати уроки. Колись і я навчуся. Як підросту, дідусь відкриє мені свої таємниці, найпо-таємніші секрети...

— Значить, ти станеш всемогутній і робитимеш, що захочеш?

— Так.

— А зараз як нам бути?

— Попрошу дідуся, хай він вилікує Роккіно.

— Спасибі, дядьку Вінченцо, що вилікували мою голову. Тепер піду додому варити на завтра обід. Ти вже впоралася, Терезо?

— Ще ні, Кармело. Зараз візьмуся. Забери Терезіну, вона обмочила мені фартух.

— Ах ти ж моя жіночка! Ти вже вибачай, Терезо, що вона тебе скупала.

— Свята водичка. Коли кропитимуть свої, буду ще радіша. Проведу тебе до дверей, Кармело. Сьогодні ввечері хочу послухати долю.

— Я так і подумала. Бажаю щастя.

— Що ти подумала?

— Не червоній. Подумала, що хочеш дізнатися, чи він повернеться.

— Тихше! Бо ще дідусь почує.

— Значить, я вгадала. Ти мене навіть не спитала, хто має повернутися.

— А хто?

— Ну, хоч би твій двоюрідний брат Феліче.

— Що ти, Кармело! Ти ж знаєш — він мені осоружний.

— Бувай здорова, Терезо!

— Бувай здорова, Кармело!

— Як ся маєте, дядьку Вінченцо?

— О, вчителю! Ну як, знайшли приміщення?

— Нічого путнього. Поки що влаштуюся в хліву — здає в оренду дон Панкраціо Монтезано. Місце підходяще — це єдина втіха. До школи зможуть ходити діти з Монте-Бруно і з двох сусідніх сіл. О, гляньте, хто прийшов — Сальваторе та Джуліано!

— У нас захворів Роккіно, дідусю, вилікуєш його?

— Я?

— Так. Його зурочено, а ти знаєш, як знімати уроки.

— Тільки мені й клопоту! Несіть його геть звідси, а то миттю розправлюся з ним по-мисливськи — на сковорідку, та й квіт!

— Гайда звідси, Пассалоне, мерщій! Дідусь хоче з'їсти Роккіно.

— Нінко-Нанко, Нінко-Нанко, ходімо!.. Що робити, Сальваторе, вона не хоче йти!

— Полиш її, сама вернеться.

— Без мене?

— Еге ж. Пусти мотузку.

— Ні.

— Пусти, Пассалоне, пусти.

— Ой!

— Бачив! Сама дорогу у свій закут знайшла.

— Сама, Сальваторе, сама.

ЧОМУ ТРЕБА ЛІКУВАТИ ЗАЙЦЯ

«Конче треба завоювати їхню довіру. Треба їм допомогти. Для Сальваторе цей зайчисько, напевне, дорожчий за все на світі».

— Дозвольте, я піду, дядьку Вінченцо, побалакаємо згодом.

Антоніо Лазала квапливо вийшов на вулицю. Але хлопців і слід прочах.

— Сальваторе! Сальваторе!

— Хто це кличе?

— Сальваторе! Джуліано!

Обережно визирнули з-за рогу.

— Сальваторе! Сальваторе! Я можу видікувати твоє зайченя.

— Ти чув?

— Чув.

Посмілившали, підступилися ближче.

— Ага, ось де ви. То що трапалося з вашим зайченям?

— Не знаю. Гарячка. Тремтить.

«Що мені робити з цим хворим звірятком? Сам вигадав собі клопіт. Як здохне — винуватий буду я. Та запізно відмовлятися, треба врятувати будь-якою ціною. Інакше в моїй школі поменшає на двох учнів».

— Давай сюди зайченя. Покладу його в кошичок, відвезу в Аччеттуру, до ветеринара.

— Ти хочеш його відвести?

— Завтра повернуся, і побачиш — воно одужає.

Пассалоне потер долонею стрижену голову.

— Не вір. Може, йому закортіло зайця по-мисливськи.

Сальваторе ще міцніше притис Роккіно до себе.

— Гаразд. Завтра я сам принесу ліки. Ми неодмінно його видікуємо.

«Яка недовіра! Ніби мур між нами. Дивилися на мене так, що ніколи не забуду їхнього погляду. Та дав слово — держись. Діти переконані, що дорослі можуть усе, а вчитель — тим паче. Так, учитель. А чого ж їх навчу? Мені страшно. Мені посправньому страшно. Чаклування, ворожбити, а людині, яка хоче повезти тварину до ветеринара, віри нема».

Антоніо пішки подався до місця, де зупиняється автобус на Аччеттуру. Чекати довелося довго.

«Має слухність цей Залийвогонь: хто силує мене бути вчителем?»

— Ви, либонь, золото в горах знайшли, що одно мандруєте туди й назад.

Це каже водій автобуса, хвацько долаючи повороти й підйоми. Пасажири підстрибують на подертих сидіннях. Уже й водій знає, що Лазала — «вчитель». А як пізнає його ближче, може, через одну-дві поїздки, то вже казатиме, певна річ — жартома, що Антоніо приїхав у гори не по золото, а по «вчительські грошки». Не вельми трудові грошки, але все ж таки робота. Хай так і думають.

— До побачення!

І знову пішки до Монте-Бруно. Дорога неблизька і все лісом. Листя на деревах уже пожовкло. Деякі дерева палають багрянцем на коричневому тлі. Дорогу перебіг дикий кабан, за ним другий, третій. А ген унизу знайомі гори, ніби вилиті з сірої лави, оповиті легким серпанком туману. А он там хлів Монтезано. Треба в нього спитатися, чи можна туди перебраться за кілька день. Шумить гірський потічок. Місточок блаґенький, здається, ось-ось розвалиться. А дітям, як ходитимуть до школи, доведеться перебігати його. Сподіваюся, тут не дуже небезпечно.

А ось нарешті Монте-Бруно, буре, як і гора, що до неї воно притулилося.

Аби хоч ліки допомогли зайченяті. Це пеніцилінові свічки. Ветеринар сам не дуже в них вірить. Та й він вважає, що нема чого рятувати зайченя — краще його засмажити. От якби йшлося про мула, то либонь, і дядько Вінченцо не відмовився б над ним почаклувати.

Хай краще помре тато,
А не мул.
Бо мул ходить до лісу по дрова,
А тато ні.
Мул заробляє,
А тато в шинку пропиває.

І хто їх складає, оті пісеньки? Гарна слава для нас, лукайців: хай краще батько вмирає, а не мул здихає, бо мул заробляє гроші, а батько носить їх до шинку.

Я грошей по шинках не пропиваю, але напевно ледачіший за мула. Чому не взяв участі в котромусь із конкурсів на телебаченні? Адже є співаки, які гроші лопатою гребуть. А тепер бий ноги на цьому камінні. Йй-право, мені здається, що мул — це я.

- Доне Анто!
- Я. Де ви?
- Отут, у закуті Нінки-Нанки.
- Гаразд. Оглянемо ваше зайченя.
- Тихше, вчителю, тихше, бо як почують — біда.
- Тримай зайця міцно, Сальваторе, я дам йому ліки.
- Куди ж даш? Ондечки рот.
- Я знаю. Такі ліки треба давати саме туди.

Пеніцилінові свічки хворому зайцеві! Сміх, та й годі. Глянув би на мене зараз директор учительської семінарії. Як він тоді урочисто заявив: «Проаналізуємо різні методи навчання в початковій школі». Все це пишномовна балаканина. Вся вона лишилася внизу, в аудиторіях Рима, Мілана, Неаполя, Венеції. Немов шпалерами, гарними фразами обклеєні стіни інститутів. Місяцями, роками студентів напихали словами, фразами, чорним по білому надрукованими. І ось вони з дипломами, які дають право жити в хліву і лікувати зайця, щоб прихилити до себе учнів.

— Не давайте йому їсти. Тільки трошки води, як схоче. Трохи згодом я поставлю йому ще одну свічку.

— А коли Роккіно одужає?

— За день-два, будемо сподіватися.

— Днів за два можна перебратися до вашого хліва, доне Панкраціо?

— Можна. Я скажу свинопасові.

За два дні...

НЕБЕЗПЕКА

— Знаєш, що я тобі скажу, Пассалоне? Хочу ходити до школи. Щодня.

— Щодня? Як на мене, це надто часто.

— Зовсім ні. І вчитель радий буде. Бачив, як повеселішав Роккіно? Він одужав, поглянь, свіжу травичку наминає. Вже немає гарячки.

— Так, Роккіно одужав. Це йому ліки доне Антоніо помогли. Проте я не розумію, чого ми повинні ходити до школи.

— Вчитель буде задоволений. А ще ж він казав, що вмiє грати на гітарі. Я піду. А ти?

— Завтра скажу.

— Е, ні! Завтра ти знову скажеш «завтра». Зараз кажи: підеш чи ні.

— Завтра.

— Ой Пассалоне, був ти тюхтій і є ти тюхтій.

— Таке скажеш! — Пассалоне потер голову, наганяючи зморшки на лоба.

— Сальвато, Роккіно треба звідси забрати. Бо якщо батько побачить — бути Роккіно на сковороді.

— Правду кажеш. У хаті його не можна тримати. Куди ж його віднести?

— До лісу.

— Там він утече, заблудиться або й знову на змію натрапить.

— Що ж робити?

— Треба найти в лісі якусь криївку. От хоч би нору.

— Ходімо пошукаємо, може, й натрапимо.

— Ходімо.

Із закуту Нінки-Нанки можна вийти, не проходячи кімнатою сім'ї Петроне. Розбійниця має свої окремі апартаменти, вона їх заслужила.

Сальваторе та Пассалоне вибігли на вулицю. Роккіно тихо сидів за пазухою у свого хазяїна. Хлопці простували, тулячись до стін, а коли треба було перейти вулицю — мчали стрілою, мов під зливою. Але все намарне. Джузеппе Калаанджело, на прозвисько Бийкамiнь, який завжди гасає вулицею, ганяючи своїми здоровенними ногами камiнці, відразу помітив, що живіт у Сальваторе роздутий.

— Що там у тебе?

— Не чіпай! — Сальваторе затуляє руками свій живіт — теплий, живий, неймовірно спухлий.

Приятелі Бийкаменя, Паоло та Луїджі, на прозвисько Пуголовок, — бо в нього голова здорова, мов макітра, — розставляють руки. Пассалоне зненацька б'є Паоло в гомілку, і Сальваторе, скориставшись з цього, пускається навтіки. Та Бийкамiнь заступає йому дорогу.

Сам на сам Сальваторе Бийкаменя не подужає.

— Пассалоне, на поміч!

Що робити? Пассалоне кличе рогату Нінку-Нанку. Коза вискакує зі свого закута, дожовуючи вихоть сіна.

— Будай, Нінко-Нанко, будай їх!

Коза розглядається навколо хитрими очима, трусить борідкою. Потім стрибає на кам'яну приступку і звідти починає спостерігати за ходом дій.

Пассалоне хапається за мотузку, смикає, та дарма: Нінка-Нанка і не ворухнеться. Тоді він хвицає ногами, намагаючись розігнати ворогів.

Сальваторе оборонятися трудно: заважає заєць за пазухою. Хлопець боїться за нього. Зайчєня заворушилося, дряпає живіт, а потім просовує мордочку поміж незастєбнутими гудзиками сорочки.

— Заєць! — кричить Бийкамінь.

— Заєць! Ну то й що? Це мій. Чого ви хочете?

— Хапай його, Пуголовку! Хапай, Паоло! Тримайте міцно. Заберемо зайця — добра буде печєня.

«Бийкамінь — убивця, людожер. Схожий на змію гуардабасо, хіба що не такий дужий, як вона».

І тут ураз Сальваторе охоплює лють. Він виривається з рук Бийкаменя, відступає на крок, вихоплює Роккіно з-за пазухи, піднімає його високо за вуха. Перелякане зайчєня підбирає задні лапки до білого черевця.

— Що тут смажити! Він же малесенький, худенький! В нього гарячка, а ви хочете його зжерти!

Перед лицем такої відваги вороги на мить знігилися. Вони нерішуче перезирнулися, і Сальваторе миттю кинувся навітки; Пассалоне за ним.

Паоло та Пуголовок шарпнулися за ними, але Бийкамінь зупинив їх:

— Хай підросте і погладшє, тоді й поласуємо.

— Убивці! — гукає Пассалоне, відбігши вже далеченько і знаючи, що його не почують.

І ось вони знову разом — Пассалоне, Роккіно, Сальваторе та Нінка-Нанка. Коза сердито об'їдає гілки, вибираючи соковитіші та зеленіші. Роккіно, майже мертвий зі страху, трусить-ся в пазусі у Сальваторе. Сальваторе безсило сперся на дерево, а Пассалоне простягся горічєрева на траві.

— А вони за нами не поженуться?

Пассалоне хитає головою.

— Ти певен?

— Авжеж.

«Ой же і впертюх цей Сальваторе! Сказав раз — так ні, треба перепитувати. І завжди отак».

Сальваторе обережно витягає Роккіно з пазухи. Зайчєня згорнулося клубочком, серденько калатає. Хлопець прив'язує йому до лапки мотузочку і обережно саджає звірятко в траву. Роккіно завмер, прищуливши вухка.

Поміж листям пробивається сонячне проміння. Щебечуть пташки. Вгорі пропливають хмари, здається, що там, над кронами дубів, рухається небо.

— Треба знайти надійну криївку.

— Завтра.

— Завтра? Ти що, з глузду з'їхав, Пассалоне? Сьогодні, зараз, інакше нашому Роккіно — кінець.

— То що робити?

— Шукати. Тут у лісі сховано скарби розбійників, знаєш?

— Знаю. То й що?

— Може, ми знайдемо таку криївку із скарбом, скарб заберемо, а туди посадимо Роккіно. І зайця врятуємо, і самі розбагатіємо.

— Ми вже стільки шукали — і все даремно.

— Пошукаймо ще.

«Ох, доведеться вставати. Який ти набридливий, Сальваторе... Не кажу це вголос, бо ж ти розсердишся, а ти — мій друг. Та й я не від того, щоб розбагатіти. Пошукаємо ще раз цей скарб».

Он щось блищить! Може, скарб! Може...

— Дивись, що я знайшов!

— Що?

— Дзвіночок.

— Гарний. Що з ним робитимеш?

— Почеплю на шию Нінці-Нанці.

— Не дзвонить. Серця немає.

— То й добре. Якби дзвонив, лісники відразу б виявили нас, а пасти козу в лісі заборонено.

— А їй личить цей дзвіночок.

— Будемо ще шукати?

— Авжеж.

— А хіба не можна завтра?

— Замовкни, Пассалоне, і берись до роботи.

— Завтра принесу лопату.

— Пошукаємо сьогодні, шукатимемо завтра і завжди, аж поки знайдемо скарб.

ПЕРЕЇЗД

«Розкладне ліжко, матрац, подушка, мітла, плитка, відро і ганчірка. Лампа. А яка? Гасова. Значить, ще й бідончик на гас. Відро на питну воду. Хтозна, чи є біля криниці цебро, та якщо і є, з нього, напевне, поїли свиней. Краще мати своє. Тепер харчі. Макарони, кілька бляшанок консервованих помідорів. А як готують томатну підливу? Треба буде дізнатися, адже куховарити доведеться самому. А олія? І часник. І як усе це перевезти туди нагору? На візочку, запряженому мулом? Мабуть, цілий день треба згаяти. А ще ж потрібні парти, грубка або жаровня, та про них подбаю, коли настануть холоди.

Насамперед — парти.

І дона Панкратіо сьогодні немає. А йому ж треба нагадати, що два дні вже минули, і я перебираюся до його хліва».

Антоніо поскладав речі на візок, якого позичив разом із мулом, обв'язав вантаж мотузкою і вирушив у путь аж надвечір, коли селяни вже поверталися з поля.

Дорогою йому стрілися жінка, нав'ючений мул, коза, знову жінка, якась бабуся.

Жінка з корзиною на голові, поросля на мотузці, немов собака, мул, а на ньому двох дітлахів, собака, чоловік.

Жінка плете на ходу панчоху, дівчина несе на голові корзину, баба верхи на мулі, дві кози, дідуган.

Як вони схожі один на одного, всі ці люди, що розтягнулися ланцюжком по дорозі! Різні, але мовби одні й ті самі. Всі його проминають. Остання коза метельнула хвостом, і все починається знову. Жінка з козою, дівчина з корзиною на голові, стара баба верхи на мулі, поросля, дідуган.

Чоловіків мало. Чоловіки емігрують, їдуть шукати роботу на чужину.

Типу порушує лише розмірене човгання ніг, тупіт копит мулів, кувікання поросяти, мекання кози. Мовчання. Легкий туман оповиває долину, дерева, багрянець заходу, голубинь гір.

Запізно вирушив. Дні вже покоротшали. Але ж не вертатися назад? Ось це, здається, стежка навпростець, про яку мені казали. Знайти б хоч двох-трьох кмітливих хлопців, щоб протягом навчального року підготувати їх до екзаменів за другий клас... Ступай, ступай, мій бідний муле, тягни візок. «Хай краще батько вмере, ніж здохне мул...» Ну, нарешті ми на місці.

Оці чотири стіни стануть мені притулком. Треба перегоридити хлів навпіл. В одній половині буде школа з партами. А в другій... Та тут ще свині! Що це? Адже дон Панкратіо пообіцяв...

— Гей, хлопче, хіба дон Панкратіо не наказав тобі перегнати свиней до іншого хліва?

— Нічого не знаю. Дон Панкратіо нічого мені не казав.

— То знай, що я приїхав сюди з дозволу дона Панкратіо. Тут я маю жити, тут і школа буде.

Ну, що ти хочеш од цього хлопчини, витріщився на мене, як недоумкуватий.

— Як тебе звуть?

— Руджієро Рокко.

— Дуже приємно, Рокко. Виведи свиней з хліва, тут мешкатиму я. Зрозумів?

— Я нічого не знаю.

— Ну, гаразд.

Антонію почав розвантажувати візок. Плитка, бідончик, відро. Куди все це поставити? Всередину не можна — смердить.

— Рокко, Рокко!.. Пішли геть! Що вони хочуть од мене, ці тварюки? Мабуть, думають, що я їх годуватиму. Рокко, Рокко!

— Що таке?

— Де ти подівся?

— Готую їсти свиням.

— А що ти маєш робити?

— Що?

— Я ж тобі сказав — дон Панкраціо велів перегнати свиней до іншого хліва.

— Коли хазяїн приїде — сам пережене. Я цього не робитиму, бо потім на мені окошиться.

— Дон Панкраціо просто забув тобі сказати, а я присягаюся, що це правда.

— Я нічого не знаю.

— Оце так!

— Що ти наробив!? Покинув двері, і двійко свиней вибігли. Зачини, зачини! Ну й незграба з тебе!

— Це ти про мене?

— А про кого ж... Помовч трохи. Допоможи мені їх спіймати.

— Мені ж треба розвантажуватись...

— Потім, потім. Якщо свині пропадуть, хто платитиме?

«Він таки правду каже. Свиня коштує купу грошей. Скільки треба працювати, щоб заплатити хоча б за одну... Тільки цього ще бракувало. А вже смерклося. «Я поклявся на божому олтарі, що боротимуся, скільки стане снаги й сили...» Звідки ця фраза? Хто її сказав? Чому вона пригадалася мені саме зараз?.. Здуріти можна».

— Рокко, Рокко! Куди поділася ця гидка тварюка? Я тут нічого не бачу.

— Куди ти?

— Візьму ліхтар.

— Наробив шкоди, а тепер хочеш накивати п'ятами.

«Тільки послухати його! Спробуй привчити такого до дисципліни. Добре, що Рокко до школи не ходитиме. Що добре? Як мені не соромно? «Я поклявся на божому олтарі, що боротимусь, скільки стане снаги й сили...» Навіщо я клявся?.. Ні, це не я сказав. Це Джордж Вашингтон. Колись мені дуже подобалися ці слова, я збирався втілити їх у життя. Я зовсім не знав життя...»

— Ходи сюди, відчини двері, я знайшов їх.

«Чого він причепився, цей Рокко?»

— Чого хочеш?

— Ні на що ти не зугарний. Швидше, швидше відчини двері, я зажену свиней. І пильнуй, бо ще накоїш лиха.

«Ну й біганина! Але тепер я готовий до всього. Хай хоч цілий свинячий ескадрон приходить — стоятиму твердо. Двері відчиню, коли свині будуть близько-близенько, бо інакше знову повтікають. Глянь-но, Рокко Руджієро, який я молодець. «Свиня — це ссавець, її м'ясо людина використовує для їжі». Проте спершу слід пояснити, що таке ссавець. Ссавець — це...

Он вони мчать, ссавці. Тварюки! Всередину їх. У школу. Тобто в хлів...»

— Готово.

«Готово. Вже. А куди ж мені?»

— Рокко!

— Га?

— А я?

— Що?

— Куди мені тепер податися з усім оцим скарбом?

Хлопець здвигнув плечима. Та й справді, він нічого не знає і не хоче знати. А надворі вже темно, хоч у око стрель.

— Засвіtimo лампу, Рокко, і тобі видніше буде.

— Про мене. Я лягаю спати.

— Де?

— Тут. Де ж іще?

— Разом із свинями?

— Так тепліше.

— Таж од цього смороду задихнутися можна.

Хлопець знову здвигнув плечима. Він звик. Йому тут добре.

Ну й морока з цією лампою. Цілу коробку сірників перевів, поки засвітив. Мабуть, тому, що нова. О, нарешті! А горить добре. Буде з нею веселіше вечорами.

Ну й важке це розкладне ліжко, самому не підняти. Та й навіщо? Ставити все одно віде, а надворі лячно — а ну як дощ піде? «Я поклявся на божому олтарі...» Оце влізло в голову! Як ману пущено...

— Тримай міцніше, Рокко, дякую.

Ось ліжко вже й на землі, просто неба. Сподіваюся, лише до завтра. А якщо дон Панкратіо і завтра не з'явиться, то все тут відволожиться. Матрац важений, мов свинцем налитий, мабуть, я дуже стомився. А їсти як хочеться! А це що? Комар,

звичайно! Кусається. Бувають і малярійні. Правда, кажуть, їх уже немає. Кажуть. Але тут усе можливо.

Там серед харчів є ковбаса.

— Рокко, в тебе хлібця немає?

— Є трохи.

— Чудово! Сідай до мене на ліжко. Поїмо хліба з ковбасою.

Чудово. Ковбаса така запашна, смачна, аж солодка. Їв би і їв...

— Це з твоїх свиней роблять.

— Таке скажеш! — не повірив Рокко.

— Підеш до школи?

— Жартуєш. Я ж працюю.

— Тобі треба навчитися читати й писати.

— Це мені байдуже.

— Чому?

Рокко знизав плечима. Байдуже — та й годі.

«Я поклявся...» Знову комар, ляс! — прибив. «Поки стане снаги й сили...» Знову?

— Чому? Коли захочеш — усього доб'єшся.

Рокко не вірить. Рокко, який живе у свинарнику і заробляє триста лір на день, не вірить, не може повірити. І в цьому винен я. Я? Ні. Але почувуюся так, ніби я винен. Тільки тому, що він дитина, а я дорослий.

— Я відкрию тут школу.

Звичайно, Рокко і цьому не вірить. Він упевнений, що свині завжди тут будуть, а він — біля них. А може, й правда. Тут усе може бути. Ось і дон Панкраціо дав обіцянку, а вона нічого не варта. Та школа буде. Коли? Завтра, післязавтра. Позапіслязавтра, позাপозапіслязавтра. Колись. Коли-небудь.

— Ти повинен ходити до школи, Рокко.

«Ти повинен ходити до школи, Рокко». Наказ? Прохання?

...І знову я в путі, і візок заколисує відповідь, вона не прийшла і не прийде. А може, прийде... Коли-небудь... Завтра, післязавтра, позапіслязавтра... Ніч темна-темнісінька. В лісі щось шурхотить, шелестить. На мула можна покластися: він знає дорогу до стайні в Аччеттурі.

«Ти повинен ходити до школи, Рокко». Навіщо я це сказав, коли знав, що зі школою нічого не вийде.

«Я поклявся на божому олтарі, що боротимусь, скільки стане снаги й сили, проти будь-якої тиранії, яка гнобить людський розум».

Нарешті. Нарешті я згадав.

Я, Тереза Віджано, відчиняю вікно й починаю ворожити. Хочу знати, що станеться завтра і що мене чекає — щастя чи нещастя. Я відчиняю.

Одна хвилинка раніше, одна хвилинка пізніше — і все може бути інакше. Завтрашній день захований у ночі, і кожен звук, кожен шелест може віщувати або горе, або радість.

Собака загавкав. Замліло серце. На щастя. Та раптом десь удалині крикнув птах. А це на клопіт, на турботи. Крик — од лісу, звідти, де вчитель лаштує школу.

Хмара набігає на місяць, заплутується в чорних гілках проти ясного неба, яке вже віщує день. Тереза зачиняє вікно і йде до ліжка.

— Святий Джуліано, допоможи мені! Що це?

Під боком у Сальваторе — волохате семиглаве чудовисько. А брат розплющує одне око й каже:

— Це Роккіно.

— Що?

— Роккіно.

— Хто такий Роккіно?

— Мій заєць.

— Святий Джуліано, допоможи мені. На чистій ряднині, яку я тільки вчора послала, покласти зайця! Ти, Сальваторе, який був, такий і є. А я подумала, що це чудовисько.

— Чудовисько?

— Еге ж, волохате, з сімома головами. Ти ж знаєш, що може привидітися вночі. Винеси геть тварюку, а то перепаде тобі на горіхи.

— Ні, Терезо, не треба!

— Я сказала — викинь його.

— Терезіно, люба, дозволь лишити його тут.

— Винеси його геть, капоснику, зараз же!

— Я заберу його з ліжка, але залишу в кімнаті, щоб його не прибили.

— А мені яке діло!

— Терезіно!

— Пхе! Що він, людина, чи що? Ганьба.

— Навіть дон Антоніо лікував його як людину, коли Роккіно мав гарячку.

— Хто, хто?

— Дон Антоніо Лазала, вчитель.

- Він лікував зайця?
- Присягаюсь.
- Іди до ліжка, а то застудишся.
- Можна, я покладу Роккіно сюди, ось у цю корзину?
- Клади.
- А не скажеш дідусеві?
- Ні. Йди до ліжка!
- Я притулюся ногами до тебе, Терезо...
- Ой, які холодні!
- Ти спиш, Терезо?
- Еге ж.
- Я ходитиму до школи. Завтра ж піду глянути, що там

робиться.

- Ти мені скажи, дон Лазала...
- Слухаю.
- Та нічого. Спи, вже пізно.

Місяць уже не заглядає у кімнату, але вікно ще світліє. Запала глибока ніч, і в ній зріє, доспіває все, що станеться завтра.

А Тереза й Сальваторе сплять.

У вікні яснішає. Займається зоря нового дня, і день цей не знає, який він буде.

Маленький уламок люстерка чорніє над комодом. Та коли в люстерко заглядає Тереза Віджано, воно мовби чистішає і яснішає.

«Яка гарна моя сестра Тереза! А я досі й не помічав! Чорні очі, золоте волосся, маленький ніс, червоні-червоні вуста. Люблю її дуже, як маму, котру ніколи не бачив. Вона роботаця і добра на вдачу. Дозволила лишити Роккіно в кімнаті. А всі інші хочуть його вбити. Люблю її дуже, хоч вона часом дає мені доброї лупки. Але за діло — я добрий бегу-кетник».

- Терезо, це правда, що з тобою хоче одружитися Феліче, і ти дала згоду?
- А ти звідки про це знаєш?
- Чув.
- Од кого?
- Про це говорили дідусь і батько Феліче.
- Дядько Франческо?
- Еге ж.

«О, ти начебто відразу стала не така гарна, як я сказав це. Стала похмура-похмура і мало не плачеш».

Сальваторе злазить з ліжка, нечутно ступає босими ногами, і Тереза відчуває його обійми.

— Що з тобою, в тебе щось болить?

«Ніколи так не пригортався». Тереза й собі обіймає брата.

— Не покидай нас, Терезо.

— Чому?

— Не йди заміж за Феліче.

Тереза не відповідає, дивиться у вікно. Нарешті дізналася, невинний голос хлопчика повідав їй правду: старі вже домовилися, постановили. Опиратися — марно. Без неї вирішили її долю, її життя. Марна річ гадати, ворожити, питати ніч, сподіватися.

Вона жінка і повинна коритися. Вийде заміж за Феліче — та й по всьому. Нічого не вдієш. Вона плаче, риде, сама цього не помічаючи. Сальваторе бачить, як плаче сестра, і нічим не може зарадити.

Переплакавши, Тереза подалася на кухню. Там біля вогню вже сидів дідусь. Він сам розпалив вогонь і поставив горнячко з водою на каву.

Грубе борошно, вода і сіль. Тереза замішує тісто на столі — дерево потемніло, геть потріскалося. І хоч стола вже шарували тисячу разів, шпаринки забиті тістом. Тереза молодець, вона чудова господиня. Дядькові Вінченцо й Сальваторе дуже до смаку вушка з помідорною підливою. Полюбляють їх також дядько Франческо Каланджело та Феліче.

— Як ся маєте, дядьку Вінченцо?

На дверях стоїть Феліче. Вушка вже майже готові.

— Як справи, Феліче? Терезо, поглянь, хто прийшов. Ти знала, що прийде Феліче?

Тереза мовчить. Так, учора вона ворожила. Але не на Феліче. Вона просто хотіла довідатися, що буде з нею сьогодні. Навіть не знає напевне, про що саме хотіла довідатися. Але не про Феліче, ні, бо й так знала — він прийде. Але вона не хоче бачити його...

— В Пістіччі всі здорові. Вітають вас. Я приніс пляшку вина...

— Не варто було турбуватися. Як твоя робота?

— Подав заяву. Важко знайти роботу в Луканії. Хазді запрошують людей з півночі, вони мають фах, їм більше щастить, позаймали найкращі місця.

— Я подумаю, як тобі допомогти, Феліче.

— Помогти, дядьку Вінченцо? Маєте знайомих в управлінні ЕНІ? ¹.

— Це ні до чого. Я знаю інші шляхи. Ти тільки скажи мені, хто ще проситься на роботу, а решта — то вже мій клопіт. Непогано було б, якби ти й фотокартку дав.

— Дам. Хоч з фотокарткою важкувато буде. Та я спробую.

— Молодчага, Феліче. Що там у горах?

— Якби ви бачили, дядьку Вінче, яку дорогу проклали в долині! Вже позначено місця, де почнуть будувати! Поставлено залізні башти, як три будинки разом заввишки. Шукатимуть під землею газ метан. Вже побудовано й гарні нові будинки, майже з самого скла — там житимуть і працюватимуть інженери.

— Коли тобі дадуть відповідь?

— Не знаю. За місяць або й пізніше. Хто каже — півроку, а хто — цілий рік.

— Цілий рік?

— Так подейкують.

— А тим часом що робитимеш?

— Чекатиму.

Рік.

Тереза підводить очі, крадькома зиркає на двох чоловіків біля пригаслого вогню. Вони готові ждати. Дідусь начебто вріс у каміння плити, в дерево стільця — застиг у чеканні, не ворухнеться. Ніколи він не йшов до інших, не звертався до них — завжди всі йдуть до нього самі — речі, люди, всі шукають його...

Рік.

Для Терези це означає — поки що вона вільна.

Феліче, річ певна, ожениться на ній тільки тоді, коли матиме роботу.

Мовчать. Двоє чоловіків сидять один проти одного, непорушні, завімілі. Ждуть. Чогось ждуть. Щось та буде — не раніше, то пізніше.

Тереза крадькома спостерігає за ними: а що, коли б вони справді скам'яніли, як у казці, обернулися б на сірі статуї, а їй дали б волю жити...

¹ ЕНІ — італійський нафтовий концерн.

ПЕРШИЙ УРОК

Свиней уже немає. Липився сморід; він так глибоко в'ївся в стіни, що, здається, вони вимазані свинячим гноєм. Не допомагає ні вода, ні сода, ні вапно. Що ж, треба звикати.

Рокко подався пасти свиней, похитуючи недовірливо головою й досі не розуміючи, навіщо йому звідси вибиратися. Додав учителів бутерброд. На прощання промовисто глянув на дону Антонію. Той поквапився сказати:

— Приходь до школи, тільки-но випаде нагода.

«Приходь до школи». Навіщо? Може, вчитель знову хоче почастувати його ковбасою?

В глибокій тиші чути з лісу пташиний спів.

Ну, а що далі? Тільки не опускати рук. Найголовніше — не піддаватися сумнівам. До роботи! І коли підпалював купу сміття, власними руками вишкребаного з хліва, йому здалося, що перша скрута вже позаду. Та густий дим поволі знімався до неба, а вогонь ніяк не розгорявся — забагато вологи.

Ліжко не стає ні в цьому кутку, ні в тому. Може, тут? Потрібні дошки, щоб одгородитися. Де їх узяти, доведеться купити в теслі. Скільки це коштуватиме?

Тільки не впадати у відчай. Сода, щітка. Треба гарячої води. Матусю, рідненька, чому тебе тут немає? Я часом почуваю себе справжньою дитиною.

— Доне Антонію, доне Антонію! Я прийшов до школи.

Неймовірно. Хто це?

— Доне Антонію!

Та це ж Сальваторе. Прийшов до школи. Власною особою. Рухливий, худорлявий, але живіт чомусь здоровенний.

— Чого наївся, що так живіт роздуло?

— Там у мене Роккіно, доне Антонію. Ось глянь, який він став гарний.

— Він одужав?

Хлопець кивнув головою і витяг зайця — переляканого, із вибалушеними очима. Відолаха. Не розуміє, що його люблять, що вже двічі його врятували від смерті, — одно поривається тікати до лісу назустріч загибелі.

— Ти його вилікував, учителю, а я врятував йому життя. Змія гуардабасо заворожила його поглядом.

— Хотіла з'їсти?

— Так. Знаєш, яка гуардабасо? Величезна і зла, така дужа, що здатна стягти людину з коня. Але не може.

— Як це так — здатна і не може?

— Не може, бо має дуже маленькі очіці. Тому й каже: «Аби я мала очі, як у моєї сестри, стягала б людей із сідла».

— А хто її сестра?

— Гадюка. Але гуардабасо набагато дужча від гадюки. В кожному зубі в неї отрута. Вона згортається кільцями, і вставляє голову, і висуває язика, і свистить. Роккіно цей свист приспав, заворожив. А тут нагодився я, почув свист і спитався сам у себе: що воно? А побачивши їх обох, злякався. Але ж треба було рятувати зайчєня. Ліс густий-густий, навколо — ні душі живої, навіть пташки замовкли із жаху, сонце сховалося, листя на деревах затремтіло, вітер знявся — недобрий вітер,— завив «гу-гу!», але тихенько, бо й він боявся. Я не дивився на змію, навіть вуха затулив, щоб той свист і мене не заворожив. На щастя, гуардабасо мене не помітила, я сховався і почав шукати зброю — вбити чудовисько. Та не міг знайти нічого підходящого. Паличка, яку я завжди ношу із собою, не годилася. Потрібна була легка, пружка і міцна лозина. Намацав ногою щось схоже, глянув: о, такою палицею можна вбити гуардабасо. Хто хоробрий — зробить це. Підняв палицю і тихо, тихесенько підкрався. Порішити гуардабасо треба було одним ударом, а то б вона кинулась на мене. І я одним ударом розтрощив їй хребет. Знаєш, вона, навіть умираючи, намагалася повзти!

А вітер у лісі уже не завивав, той вітер смерті, листя не тремтіло, визирнуло сонце, і знову заспівали пташки.

«А мені б слід знову взятися до прибирання. Хлопець зачарував мене, навіть без зміїної музики. Адже я почув казку про давнього лицаря Сальваторе Джуліано і принцесу, яку обернено на зайчєня і врятовано від чудовиська...»

— Я прийшов до школи, ти пограєш мені на гітарі?

«Мітла, малюнки, гітара. Куди їх поставити, коробки з малюнками? Ось сюди. Не можна гаяти часу. Він чудовий хлопець, цей Сальваторе Джуліано. Сподіваюся, така багата уява свідчить про те, що він розумний і може добре вчитися в школі... Коли б пощастило підготувати його до екзаменів за другий клас, то я б мав п'ять тисяч лір. Як прийшов цей хлопець — прийдуть ще й інші. Для школи потрібно щонайменше п'ятнадцять, тоді я б уже наступного року дістав хорошу характеристику. А якщо двос-трос складуть екзамени за другий клас і перейдуть до третього, я матиму близько п'ятнадцяти тисяч лір».

— А де твої друзі? Де Джуліано? Чому він не прийшов?

— Пассалоне прийде завтра. Він завжди каже «завтра».

Завтра, післязавтра, позапівзавтра, позапозапівзавтра. Колись. Антоніо і Сальваторе якусь мить дивляться один на одного — згадали одне й те саме: давню луканську приказку.

— Давай я підмету, вчителю!

Роккіно знову зник за пазухою картої сорочки.

— Ти даси мені пограти на гітарі?

— Ні, я сам тобі заграю, коли запам'ятаєш дві речі, яких я тебе навчу. Глянь сюди: бачиш цей малюнок? Це хата. Ось тобі олівець, спробуй намалювати таку саму. Внизу написано «х а т а». Бачиш?

— Оці карлючки?

— Авжеж. Хата пишеться саме так.

— І я зможу навчитися писати, як ти?

— Звичайно.

— В нас дома ніхто не вмів писати, а я так хочу написати листа батькові — він поїхав до Венесуели, і ми нічого про нього не знаємо.

— Він не надсилав вам листів?

— Ні. Може, й він не вмів писати. А я навчуся і сам напишу.

— Молодець. А тепер спробуймо, спокійно, поволі, ось так. Добре. Спробуй намалювати хату. Таку, як сам собі уявляєш.

Складна річ — тримати вперше в руках олівець: виривається, ковзає, чіпляється за папір. Сальваторе воює з ним, старається з усіх сил. Малює свою власну хату, такою, як її пам'ятає. Ніколи не думав, не гадав, що можна побачити очима речі, які мавш у голові. Те, що він намалював, дуже схоже на його дім.

— А тепер ти мені заграєш, доне Антоніо?

Хлів, школяр, гітара. Можна б скласти гарну пісню, в якій трошки покепкувати з поневірянь шкільного вчителя. Може, він і складе таку пісню. Тут навіть телевізора не подивився, навіть електрики немає, нічого. Слід би придбати транзистор. Але спершу слід роздобути грубку та й інші потрібні речі.

— Ну, гаразд, слухай.

Сальваторе слухав пісню, роззявивши рота.

— Ти ніколи її не чув?

Хлопець похитав головою.

— А по радіо?

Він не зрозумів.

Невже ніхто в окрузі не має радіо? Невже це можливо? Можливо, бо так і є.

— Тобі подобається?

— Дуже. Дуже подобається.

— Розкажи про це хлопцям, хай приходять.

Сальваторе кивнув головою, але йти не квапився.

Хай лишається. Стіни вже вишарувані, тепер треба побілити їх вапном.

— Я принесу тобі води, вчителю.

Разом почали замішувати вапно.

Треба підібрати слова, що мають однакові букви, потім показати ці букви окремо. Діти навчатися розпізнавати букви, ставити на місця. Гарна гра.

— Води вже досить?

— Досить.

Сальваторе спритно розчиняє вапно, перемішує, досипає. Він уже не раз білив стіни з дідусем Вінченцо.

Отак, водячи щіткою по стіні, можна розпочинати навчання.

— Хлів, хата, коза. Де тут однакові букви?

— Ось ця і ця.

Антоніо відразу показує картку з буквою «а».

— Це ніби картоплина, яка щойно проросла.

Отак і навчалися, білячи хлів. Непомітно надійшов вечір.

— Сальвато, Сальвато, де ти? — долинув переляканий голос.

Потім блискають хитрі очиці Нінки-Нанки — три пророслих картоплини в її прозвиську, — і нарешті перед ними з'являється, з витріщеними від жаху очима, Джуліано Петроне, на прозвисько Пассалоне.

— Сальвато, я бачив його, бачив!

— Кого!

— Його!

— Та кого ж?

— Тамбуріно! Сидить посередині річки і б'є у свій барабан-тамбуріно. Скликає розбійників — прийдуть і заберуть нас усіх.

Сальваторе зблід, тремкими руками витяг з-за пазухи Роккіно.

— Він твій, учителю, візьми його, будь ласка, сховай у себе, ти можеш його захистити.

Антоніо посадив зайченя у стару кролячу клітку і закрутив дверцята залізним дротом. Потім усі вийшли надвір.

РОЗБІЙНИК ТАМБУРІНО

Найкраще було б провести Пассалоне та Сальваторе до річки, фактами й словами довести, що ніякого розбійника Тамбуріно у барабаном, у плащі і гостроверхому капелюсі не існує на світі. Нема й не було ніколи.

Та це неможливо. Хлопці такі перелякані, так тремтять, що сьогодні годі боротися із забобонами. Треба вивчити це явище — бо це, напевне, якесь явище природи, — а вже потім шукати способу переконати хлопців.

Страх треба вирвати з корінням. Страх, страх перед страхом, страх, який зростає разом з ними і робить з них напівлюдей, принижує, калічить, засліплює. Сьогодні їм увижається Тамбуріно, що сидить посередині річки, а завтра забобонний страх перед цим явищем скує їм душу, скує розум, і вони оберуть хибний шлях у житті...

Провів хлопців додому. Вже пізно. Над деревами плив холодний місяць.

Дома вже повечеряли. Хлопців стріли байдуже. «Он твоя миска, сідай і їж».

— Таж я бачив його.

— Кого, Пассалоне?

— Тамбуріно, в річці. Хотів мене забрати.

Ніхто не обізвався. Кармела перехрестилася й показала чортові різки. Петроне сунув руку в кишеню, — може, й він показує там різки. Та він витяг з кишені здорового носовика і висякався. Старші сестри одна поперед одною питають в Пассалоне: який той Тамбуріно, чи добре Пассалоне його розгледів? У плащі, в гостроверхому капелюсі? А де ж була його рушниця, якщо він обіруч бив у барабан?

Так, він бив у барабан без паличок, навіть руками не во-рушив — ось у чім чагадка. Пассалоне не міг глянути йому в очі, бо капелюх був глибоко насунений на лоба. Проте Тамбуріно пильно дивився на Пассалоне, мовби хотів його жерти разом з Нінкою-Нанкою.

Навіть з Нінкою-Нанкою? А що ж Нінка-Нанка?

Вона так тягла мотузку, що він мало не впав у річку. А барабан барабанив, але він не оглядався, аж доки не добіг до синьйора Антоніо.

— Пассалоне його бачив.

— Кого?

— Тамбуріно, в річці.

Тереза теж перехрестилася і зробила чортові ріжки. Потім проворнено поставила на стіл миску. Дядько Вінченцо навіть не поворухнувся на своєму стільці біля вогню, нічого не чув, мабуть, дрімав. Усміхався куточком рота, дрімав, певне, не чув.

Антоніо zostався сам. Як не пояснював він по дорозі Сальваторе та Пассалоне, що це їм тільки привиділось, вони йому не повірили. Все було намарно.

Барабан битиме всю ніч у головах обох хлопців, битиме в снах їхніх батьків і односельчан, битиме цю ніч і безліч ночей згодом, а може, й усє життя.

Що робити?

Навіть звідси чути барабан: бум, бум, бум, бум. Над скелями й кущами — місяць. І справді — посеред річки чорною тінню сидить Тамбуріно — розбійник у гостроверхо́му капелюсі. Плащ огортає його з голови до ніг, а спереду — барабан, і він б'є, не ворущає ні паличками, ні руками: бум, бум, бум!..

Антоніо провів рукою по очах. І раптом засміявся, спершу тихо, потім чимраз голосніше, заглушаючи шум води і барабанний бій. Ось ще хтось регоче, двоє, семеро, сотня. Це на бій барабана зібралися розбійники Крокка, вони всюди навколо, в скелях і кущах. Настав для Антоніо Лавали останній час.

Сміх урвався. Тільки барабан б'є: бум, бум, бум!

Луна!

Всього-на-всього луна!

А Тамбуріно — це камінь, великий камінь, а перед ним менший — барабан. А навколо — скелі, від яких одлунюють звуки.

Таке дивовижне, рідкісне явище, що не гріх би й туристів привозити. Але вони сюди ніколи не добираються.

Луна — така знайома, така близька, що її можна, так би мовити, помацати рукою. Луна — яке чудове явище!

Тепер піду додому: хочу їсти. Цікаво, чим здається в темряві вогник моєї сигарети? Душею людини, душею, що блукає. Душа без покою, може, дух річки — скликає друзів, аби заговорити й заспівати до них моїм голосом. І стогне, скиглить...

Тужливий плач, плач-стогін долинає з його домівки-хлівашколи.

— Хто? Хто там?

Де лампа? Сірники зі мною.

Засвітив — нікого нема.

Зазирає до хліва — в кутку клітка з Роккіно. Але там двох звіряток, майже однакових завбільшки, майже одного кольору. Зайченя труситься й скигить, забравшись в куток і вибалушивши очі, а друге звіря із шумом вибігає з клітки і зникає в п'ятьмі.

Це пацюк — здоровенний, волохатий, майже такий, як зайченя, завбільшки.

НІЧ З ПАЦЮКАМИ

Незабутня ніч, вона закарбується в пам'яті на все життя. Навіть на старість розповідатиму про неї. Про цю ніч можна скласти легенду, як і про ту, коли Тамбуріно-розбійник упав у річку і залишився там назавжди — бити в кам'яний барабан.

Це перша ніч у школі, ніч, а не день.

Отже, Роккіно трусився у клітці, наляканий до нестями. Ледве я збагнув, що в клітку Роккіно — зайченята, яке мені довірив один з моїх учнів, Сальваторе Джуліано, — заліз пацюк, я забрав перестрашене звірятко і заніс його до своєї загородки, що вчора ще була хлівом. Тепер, коли школи є скрізь, навіть у найбільшніх селах — чисті, впорядковані, з вікнами, з опаленням — до речі, ми з учнями часом мало не життям ризикували, аби тільки зігрітися, але про це іншим разом, — з водогоном і їдальнями, тепер, коли школа користується всілякою допомогою й підтримкою держави, — дивно таке чути.

Дехто й не вірить, дехто вважає, що ми перебільшуємо, аби похвалитися, ми, вчителі початку шістдесятих років. Та й тоді були такі, що не вірили.

Так, навіть уже тоді. Бо у великих містах на свята чепурили всі брудні чорні закутки, щоб створити видимість добробуту. На різдво витрачалися мільйони й мільйони лір — на ясла Ісуса, на гірлянди кольорових лампочок, які прикрашали ці ясла...

Один-єдиний шматочок ясел, маленький шматочок коштує стільки ж, скільки класна дошка, зошити, ручки, чорнила, географічні атласи, одне слово, все шкільне приладдя. Я повинен був платити за них із власної кишені. Так, так, із влас-

ної кишені. Чому? Навіть у ті часи дехто не вірив, що це так. А не вірити — дуже зручно. Зручно й спокійно.

Отже, зайшов я до своєї загородки із зайченням на руках. Не міг же кинути його на поталу пацюкам! Ці тварюки, трапляється, нападають навіть на малих дітей. Не міг покинути Роккіно, був зв'язаний обіцянкою, що її дав Сальваторе Джуліано, моему першому учневі в Монте-Бруно. Та й на саму лише думку, що Роккіно можуть зжертви пацюки, мені пекло, ятрило серце. Я сховав зайчення під порожнім ящиком, проколувавши в ньому дірочки для повітря.

Я так і не повечеряв — не хотілося розпалювати плитку, бо треба було підімкнути до неї балончик з газом. Не хотів заводитись — було вже пізно. Попоїв хліба з сиром і вийшов витягти води з криниці.

Повернувшись, помітив у світлі газової лампи — в кутку наче щось ворухнулося. Підняв лампу, щоби краще роздивитися. Нічого.

І все ж таки я ліг у ліжко не роздягаючись. Скинь я одяг — то мені, напевне, здалося б, що я геть безпорадний, безпомічний перед грізною небезпекою. Дурниці, марення. Проте все-таки ліжко має бути справжнім ліжком, а дім, у якому воно стоїть, справжнім, із дверима, які добре замикаються. А моє житло, хоч я й побілив його вапном, не було ні будинком, ані школою.

Погасив світло.

Рипи, шарудіння, звичайні звуки, які обступають вас, коли ви вперше спите на новому місці. Проте в мене відразу з'явилося відчуття, ніби в кімнаті хтось є. Намагався заснути, але не міг.

Знову засвітив лампу, на стіні з'явилася химерна тінь — чи людина, а чи тварина, не розбереш. Я похолов зі страху. Але то була тінь од відра, яке стояло на стільці, і від мітли. Однак на ящику, що правив мені за стіл, біля решток хліба й сиру сидів величезний пацюк. Спустивши ноги з ліжка, я натрапив на щось м'яке. Миттю підібгав ноги. Моє ліжко стало острівцем спасіння. Пацюк з небаченим нахабством наминав хліб та сир. До моєї присутності було йому явно байдуже. Мені здалося, що він зиркає на мене блискучими, злими очима і мовби каже: «Я тебе не боюся, бо я тобі огидний і ти не підійдеш до мене, я дужчий. Заклякни, бо один порух — і я покличу своїх родичів». І справді, на світло лампи виткнувся ще один пацюк. Напевне, по всіх кутках було їх повноповнісінько.

Я скочив з ліжка, глянув під ноги — те м'яке, що недавно намацав, була шкарпетка — і схопив мітлу. Розмахнувся і вдарив щосили, ящик перевернувся, миска і склянка розлетілися на скалки, хліб покотився, і... з-під мітли, живий і здоровий, вибіг пацюк. Неквапом подався в куток і, перш ніж щезнути в норі, повернув голову і, здалося мені, глузливо глянув на мене. Другий пацюк теж кудись щез. А я бив і бив мітлою. Перекинув відро, вода залила буханець хліба — щонайменше, триденний мій запас. Струмок потік до книжок, що лежали стосами попід стіною.

Не знаю, де в мене взялася сила й воля підняти книжки та покласти їх на інший ящик. Піднявши останню пачку, я побачив пацюка, меншого за тих двох — він миттю втік.

Звідки вони з'являлися, куди зникали, я так і не збагнув. Удень, коли прибирав і білив, нічого підозрілого не помітив.

Я знову заліз на ліжко, підібгав ноги; лампи не гасив, бо пацюки анітрохи мене не боялися, отже, могли прибігти знову. Тільки-но я задрімав — перед очима замелькали хвости, вуса, огидні писки — пацюки не пацюки, якесь чортovinня. Я розплющив очі й знову побачив пацюків у кутку.

Так тривало всю ніч. Один-єдиний раз я ще спробував повоювати мітлою. Я влучив у нього — того першого пацюка, найбільшого й найзухвалішого, певне, їхнього отамана. Я сподівався, що решта, втративши ватага, втечуть і дадуть мені спокій. Я з острахом підняв мітлу, бо мертвий пацюк — огидне видовисько. Та він знову втік — зухвалий, гладкий, і знову я побачив зневагу в його очах.

Я ліг у ліжко, вирішивши, що ближчим часом привезу з Матери рушницю.

Роккіно, вкрай переляканий пацюками й гармидером, що я його зчинив, метався під ящиком. Я взяв його в ліжко, міцно прив'язав до себе шарфом, і ми стали покірно дожидатися світанку.

ПАДАЄ ДОЩ

Гадаєте, на цьому все скінчилося? Я теж так думав. Та де там!

Я, мабуть, нарешті задрімав, хоча надмірна втома і лють не давали мені заснути по-справжньому. Та ось у мою свідо-

мість проник якийсь повільний, монотонний звук. Мені снилося, що я на березі річки, і шумить вода, і б'є барабан — бум, бум, бум! — і рушниця розбійника вперлася мені в бік.

Розплющив очі й відразу заплющив, бо щось холодне, мов крига, впало мені на обличчя. Знову розплющив очі, не на жарт стурбований.

Проклята, пекельна ніч!

На мене капала вода, на мене й на книжки, щойно врятовані від пацюків, і на мій єдиний стілець. Роккіно, на щастя, був зі мною.

Отже, падав дощ.

Але ж увечері було місячно. Що ж, то ввечері. А зараз дощить. Знав би про це напевно, коли б у моїй «кімнаті» було вікно. Прочинив двері. Непроглядна темрява й дощ. Здавалося, ніч знову повернулася, почалася спочатку і вже ніколи не скінчиться, мені на горе.

«Крапля по краплі й камінь розбиває»,— згадалося прислів'я.

Може, й книжки мої понищать? Мій стілець? Голову мою сточить?

Здавалося, я кудись провалююся.

Книжки.

Почувався безсилим. Мені байдуже... Хай хоч усі вони розмокнуть, розпадуться, згинуть! Мені байдуже...

Єдине, що я намагався врятувати — це постіль, мабуть, з інстинкту самозбереження. А тим часом вода вже лилася потоком. Я глянув угору. Дах був і водночас його не було — самі лиш дірки та шпарини. Через них періщив дощ.

Я не бачив порятунку і до того настільки очманів, що не здатен був знайти підходяще місце для ліжка. Та й сил не мав зрушити його. Гадаю, будь-хто на моєму місці теж не мав би сил. Я взяв парасольку, заліз на ліжко, відкрив парасольку і скопюрбився під нею, притиснувши до себе Роккіно в пазусі.

Ковдра вже зовсім змокрила. Я замотав голову шарфом і поклав терпеливо чекати.

Краплі лопотіли по парасольці, не даючи мені заснути, хоча очі в мене злипалися. Які тортури!

Почував себе в просторі десь далеко-далеко — час волікся поволі-поволі,— можливо, мене знайдуть там за багато місяців, років, століть закам'янілим, як розбійник Гамбуріно, потрісканим, продірявленим, побитим краплями води, які розбивають камінь...

І тільки єдина ниточка зв'язувала мене з життям — Роккіно. Всі забули про мене, хіба що за багато років якийсь високий начальник там унизу, в Матері або в Римі, дивлячись на карту, питає: «А хто був Антоніо Лазала, вчитель початкової школи в Монте-Бруно, бідного району? Що з ним там сталося?» А всі навколо похитають головами. Не знають. Хто був? Де подівся? Зовсім забули про нього. Забутий усіма? А може, його й на світі взагалі не було?

А Роккіно — щасливіший. Вранці по нього прийде Сальваторе, поцікавиться, як ведеться його зайченяткові.

Добре ведеться, та й мені разом з ним. Коли не схоплю за палення легенів і відбудуся звичайною застудою, то тільки завдяки природній грілці — зайченяткові Роккіно.

У ДОНА АНТОНІО ПРАВЕЦЬ

— Доне Антоніо! Доне Антоніо!

— Чому він мовчить?

— Увійдімо.

В хліві-школі темно. В кутку причаїлася чорна постать з чорними крилами.

— І тут Тамбуріно! — відсахнувся Пассалоне.

— Нема тут ніякого Тамбуріно, він же в річці — втопився.

— Тоді хто це? Я боюся, Сальваторе.

— Коли це чорт, я перехрещуся — і він зникне, коли це відьма, то не біда, бо я дужчий за неї, адже мій дідусь могутніший за всіх відьом. Гукну заклинання — та й по всьому!

— Я боюся.

— Я теж. Але там Роккіно в небезпеці.

Пассалоне, тягнучи за собою Нінку-Нанку, ховається за найближче дерево.

Сальваторе розчиняє навстіж двері, хреститься і, примовляючи заклинання, входить до хліва.

Він одразу побачив Антоніо, заляклого під парасолькою.

— Доне Антоніо, доне Антоніо!

Сальваторе потрусив учителя за плече, і Антоніо насилу розплющив одне око. Обважніле повіко знову впало. Спробував поворухнутися, але не зміг, спробував заговорити — теж не зміг.

Сальваторе вискочив надвір.

— Пассалоне, йди сюди, у дона Антоніо правець!

Пассалоне й Нінка-Нанка вийшла з-за дерева.

А Сальваторе вже знову стояв біля ліжка.

Антоніо спробував випростати ноги, розцінити руки. Суглоби зарипіли, мов у дерев'яної ляльки.

Пассалоне, — руки в кишенях, мотузка, до якої прив'язано козу, тягнеться ніби з самісінького його нутра, — став на порозі, готовий щомиті тікати. Нінка-Нанка мекнула.

— Що з ним?

— Сам не знаю!

Сальваторе заговорив до вчителя тихо, лагідно. Він бачив — дорослі розмовляють так з людиною, яка ціпеніє з великого горя.

— Де Роккіно, вчителю? Що ти з ним зробив?

Роккіно! Он чому єдине тепле місце — в пазусі, он чому вони прийшли!

Роккіно — єдине, що зв'язує його з далеким світом...

Антоніо трохі розвів куртки, виглянула коричнева мордочка. Сальваторе зиркнув на вчителя очима, повними захвату й обожнювання. «Ти грів його в себе за пазухою, доне Антоніо, доне Антоніо, який я тобі вдячний!»

«На щастя, — думав Антоніо, — я лише застудився, лише горло й шия постраждали. І це завдяки Роккіно».

— Покличте мені лікаря, — промовив Антоніо ледь чутним хриплим голосом.

— Якого лікаря?

— Доктора, людину, яка лікує хворих.

— Такого тут немає.

— Немає?

— Ні.

— А коли хтось занедужає?

— То йдуть до дядька Вінченцо, він і лікує.

«Ах так, дядько Вінченцо, знахар».

Треба розтертися спиртом, прийняти аспірин, хінін, випити кави.

Хлоп'ята виносять надвір стілець і книжки — посушити на сонці. Нінка-Нанка доідає хліб, що валяється на землі.

Нарешті Антоніо остаточно приходиться до тями, але ще не здатен нормально говорити.

Аж тут на стежці з'явилися діти: Бийкамінь, Ласун і Пуголок, потім Розарія, Франческо, на прозвисько Пузач, Аннунціата, Марія з братиком на руках, Джованні Лоренцо та інші.

Майже всі дітлахи Монте-Бруно. Підходили одне за одним і обступали вчителя. Бийкамінь штовхнув ліктем Пуголовка, і той, наважившись, одним духом випалив:

— Ми прийшли тебе послухати. Заграєш нам на гітарі?

«Саме час, саме час! Я навіть слова не можу вимовити...»

— Ти що, глухий, учителю?

Сальваторе, не давши зухвальцеві закінчити, кинувся на нього. Всі враз розступилися, і почалася бійка — ногами, кулаками. Антоніо спробував розборонити, та в нього боліло все тіло, руки не слухалися, а нагримати — не мав голосу. Нічого не скажеш — гарна фігура!

Бийкамінь навалився на Сальваторе й притиснув його до землі. На лобі в Сальваторе кривавиться садно, але він зціпив зуби і готовий битися до останку.

І тут Пассалоне гукнув:

— Наш вчитель хворий, у нього болить горло!

Почувши це, Бийкамінь пустив свого противника. Хлопці підвелися з землі — викачані в пилюку, спітнілі.

— А коли нам можна прийти ще? — спитала Марія.

— Я вас попереджу, — пробурмотів Антоніо.

Діти зареготали йому в обличчя й побігли геть.

ТЕРЕЗА

Краєчком ока, — шию повернути не міг, — я помітив: хтось наближається.

Мені здалося, переді мною з'явився Пассалоне, але дорослий, постарілий на багато років.

— Перепрошую, доне Антоніо. Син мені сказав...

Ага, це батько Пассалоне. Так би мовити, Пассалоне через тридцять років. Лиса голова, кругленьке черевце, квадратні плечі й звичка потирати долонею голову.

— Я Віто Петроне, батько Джуліано Петроне.

Навіщо йому це казати — і так видно.

— Перепрошую, що потривожив. Мій син і Сальваторе сказали, що тече хата. Можна глянути?

Так, його послало саме небо, ні, послав син Пассалоне й Сальваторе, його друг, мої підопічні, ні, мої заступники...

Петроне спритно виліз драбиною під дах і, щось бурмочучи собі під ніс, заходився лагодити. Антоніо не зводив з нього очей.

— Чим же я вам віддячу, Петроне?

— Е, доне Антонію, ми тут усі бідні неуки, вбогі селяни, але шануємо людей освічених. Я почав працювати в п'яти ро-ків, ніде не вчився. Щоправда, діло своє знаю добре, але якби вмів читати та писати, якби був письменний, знайшов би собі гарну роботу.

— Я вас навчу, Петроне, коли схочете. Я маю намір заснувати народну школу для таких, як ви, дорослих.

Петроне зсунув берета на потилицю й почухав голову.

— Я вже не хлопчак, чи зможу я ходити до школи?

— Навіть старші за вас зможуть. Навіть ваша дружина.

Петроне засміявся. Реготав до сліз. Його дружину, його дружину Кармелу Петроне до школи! З вісьмома дітьми, а де-в'яте ось-ось з'явиться на світ.

— А чому б ні?

— Жінок нема чоґ навчати. Їхнє місце в хаті — ліпити вушка з тіста, готувати помідорну підливу, ростити дітей.

— Неправда.

— Чому?

— Тому що жінка робила б усе це набагато краще, якби була хоч трохи освічена. Приміром, допомагала б дітям готувати уроки.

Петроне замовк. Стоячи на драбині, постукував по даху молотком, кріпив черепицю, замінював трухляве дерево. Потім зліз із драбини.

— Чим же мені вам віддячити? — знову спитав Антонію.

— Ми запрошуємо вас на весілля двоюрідної сестри моєї дружини в суботу. Гулятимемо ввечері. Якщо надумасте прийти, візьміть гітару, заспіваєте нам гарних пісень.

Фісгармонія під стіною навпроти того місця, де сидять молоді. Наречена вся у білому, жених весь у чорному. Всі підвелися — привітати дона Антонію Лазалу, вчителя, що не погордував ними, прийшов на свято і навіть приніс гітару.

— В нього вже не болять горло?

— Мабуть, ні.

— Кажуть, він чудово співає, а грає ще краще.

— А він гарний із себе.

— Що балакаєш, безсоромнице!

Старші жінки сиділи вздовж задньої стіни — в чорних або білих хустках, в чорних оксамитових корсетах і білих блузках

з буфами на плечах. А перед ними ще один ряд: молодші жінки та діти. Чоловіки стоячи перемовлялися між собою.

Яка мила он та дівчина, що сидить біля Кармели Петроне. Антоніо знає її — це Тереза Віджано, — і підходить привітатися. Зашарівшись з утіхи та сорому, дівчина ледве насмілюється подати йому руку, ледве наважується звести очі, оксамитово-чорні й теплі, як очі Сальваторе.

Потім Антоніо простує до парубка біля фісгармонії — домовитися, які пісні грати разом.

Пари почали танцювати. Сальваторе перший запросив сестру.

Ти глянть, як він уміло веде дівчину посеред натовпу. Рокіно цим разом у нього за пазухою немає, десь заховав його. Хлопець дивиться прямо перед собою, і вигляд у нього такий, ніби танці — така само поважна і водночас природна справа, як ходіння, їжа, дихання.

Тереза — на зріст вища за всіх, голову з важкими золотими косами тримає легко, та й звикла вона носити тягарі на голові; танцює гордо, анітрохи не бентежачись тим, що партнер нижчий од неї.

Тут немало гарних дівчат. От хоч би та чорнява — дуже мила, і ота смаглява — коси завтовшки як рука. І навіть худенька русява теж гарна, профіль тонкий, гордовитий. Але Тереза — найгарніша з усіх. Здається, вона прийшла сюди зовсім з іншого світу, звідти, де всі жінки — королеви, справжні королеви тілом і душею, а не тому, що мають корону, намальовану на дверцятах автомобіля або на ванні. Вона не має ванни, але охайна, її очі, шкіра, руки, одяг чисті мовби від самої природи. Вона не має автомобіля, зате як гарно, як гордовито ходить!

Хто ж вона? Річ певна — Тереза Віджано.

Вона мені подобається. Вона впала мені в око відразу, як я її побачив.

Ось вона танцює з парубком — гарний, але обличчя похмуре, суворе, потім з молодим, годі з літнім чоловіком, а тоді знову з братом. Сальваторе випередив похмурого парубка, і той насупився ще дужче. Вона швидко Perezирнула ся з братом. Та ось той парубок знову її запрошує й танцює з нею три танці підряд. Значить, вони заручені.

Розносять солодоці й вино, смачне, легесеньке. Перепочинемо. Я можу підійти. Навіть якщо вона заручена, гляну на неї зблизька. Гадаю, в цьому немає нічого поганого.

Я теж хочу потанцювати. Хай той пограє на фісгармонії сам, а я потім, а він відпочине.

Тереза розпашілася, теплом віє од її обличчя, щоки палають, дрібненькі краплини поту блищать на лобі, шкіра біла, як у жінок з північних країн, — колись давним-давно вони пошили люди їй свої риси. Норманка, пересаджена на італійський ґрунт. Я впізнав її: це жінка з античних часів, що донесла до нас красу, перед якою треба схилятися.

Скільки я вже стою отак, дивлячись на неї, нічого більше мені не треба. Ні говорити з нею, ні підійти ближче. Я забув, що роблю тим величезну похибку, мене можуть взяти за дурня. Та як заговорити до неї? Коли скажу, що вона мені дуже подобається, вона спалахне ще дужче, почне лякливо озиратися довкола, ніби справді в чомусь завинила. Люди судитимуть її, потім і мене на зуби візьмуть.

Вона онука знахаря: сповнена забобонів, вірна давнім звичаям і в цьому розумінні шкідлива. Замість розумних бажань — примхи, сліпа віра. Я ж бачив, як вона хрестилася і робила чортові ріжки того вечора, коли Сальваторе розповідав про розбійника Тамбуріно, що його нібито бачив Пассалоне. Який жаль...

До того ж вона заручена. Може, знайду нагоду і спитаю її, щоб заспокоїтися. Так, той, хто задивляється на дівчат, грає з вогнем. Але відступати вже пізно...

— Прошу до танцю!

Це вчитель, дон Антоніо, просить мене до танцю. Сказати «ні» — неввічливо, я його ображу, бо чому відмовляю саме йому? Скажу «так» — мене осудять. Але за віщо? Він гарний і вихований. Ввічливий. Освічений... Як добре, коли людина освічена, має фах, не те що Феліче — фаху не має і не матиме ніколи, бо чекає невідомо чого і за холодну воду не береться. Та все ж краще не йти з ним танцювати. Я не маю права навіть потай думати про нього: дядько Франческо й дідусь уже домовилися. Він вищий від мене на зріст. Феліче трошки нижчий за нього. Він такий, такий... подобається мені, аж плакати хочеться. Ось його рука, яка стискає мою, він тримає мене близько від себе... Мені байдуже, що скажуть люди, я їх не бачу, не чую. Нікого немає навкруги. Тільки я і він. Самі...

Тереза танцює зі мною, але, здається, вона засмучена, вона боїться цих людей, здається, ось-ось заплаче. Навіть і мене огортає сум, туга, стає чогось шкода, а чого? Може, то сум за

власною домівкою, а може, за цим часом, за цією миттю, яка вже минула?..

Тереза.

Антоніо.

Краще б я ніколи не танцював з нею.

Краще б я ніколи не танцювала з ним.

ЗМОВА

До школи ходять тільки Сальваторе, Аннунціата, Розарія, Франческо Карбоне, Джованні Лоренцо і Мікеліно — завжди з повними кишнями хлібних шкуринок.

Хлів уже схожий на школу. З Аччеттури привезли парти, невелику класну дошку. Для дітей це була спершу просто чорна квадратна річ, на якій можна писати білою крейдою.

А де ж решта дітей?

Ну що це за школа? Всього шестеро учнів. Марно пішла вся моя праця, марно пішли власні гроші. І з пацюками воював, і зайця лікував, сам мало дуба не врізав, а дітей навіть на один клас не назбирав.

Прощай, винагорода, прощавайте, надії!

— А де ж решта? — питаю я.

Діти знизують плечима, пересміюються, дивляться вбік.

І чому я не поїхав до Неаполя спробувати щастя на телебаченні? Чому? Злякався, що не витримаю проби, бо молоді подобаються більше, а я вже не такий юний. Зате я можу написати текст пісні й підібрати музику. Звичайно, треба мати рекомендації, а ще краще знайти людину, яка забезпечила б тобі успіх. Хай навіть за грабїжницьким контрактом, що забере половину твоїх заробітків. То байдуже.

Та факт лишається фактом: бракує в мене сміливості. Я бідний невдаха, жалюгідний учитель, до того ж позаштатний. Я тільки й здатен, що на початкову школу. Що ж — чого хотів, те й маю. В житті треба знати напевне, до чого прагнеш. Хочеш стати знаменитим? То треба частіше бувати на людях, аби тобою зацікавилися, говорили про тебе, слухали тебе.

Двері хліва відчинені, щоб було видніше. До холодів можна перебути й так.

Що за сміх?

Приглушені смішки чуються знадвору. Хтось з'являється в дверях і відразу зникає. Я його, здається, знаю.

— Хто це був? — питаю дітей.

— Бийкамінь.

— Хто?

— Джузеппе Коланджелло, його прозвали Бийкаменем.

Ага, це той вчорашній здоровань. До школи не ходить, а тільки заважає іншим. Спокійно. Хай би попався мені в руки — відлущував би як слід.

Учні прийшли без олівців, без зошитів, про книжки годі й казати.

— Маєте принести з собою олівці та зошити. Я скажу вам, які книжки треба купити.

Купити книжки! Як гарно це звучить! Всюди гроші. Без них не можна вступити до університету, а коли в тебе ще й старі батьки, всі намагаються тебе принизити.

Ну, я його зараз спіймаю, цього здорованя. Мені вже руки сверблять набити йому пику.

— Чого тобі тут треба?

Заскочений зненацька, Джузеппе знітився. Не чекав, мабуть, од учителя такої моторності, зашарівся.

— Чого прийшов? Заважати?

— Хотів подивитися.

— Тоді заходь, сідай за парту, як належить учневі.

— Ні.

— Тоді ушивайся звідси. Негайно. Щезни.

— Мій батько не хоче, щоб я ходив до школи.

— А хто твій батько?

— Франческо Коланджелло.

— Я з ним поговорю.

Які ж я маю успіхи з цими шістьма учнями? Єдиний, хто хоч трохи щось тямить, — Сальваторе. Решта — тугодуми. Мікеліно, мов той кролик, повсякчас жує хлібні шкуринки. Розарія очі боїться підвести — така ляклива. Франческо Карбоне до всього байдужий, бо страшенно ледачий. Хіба що Джованні Лоренцо трохи кращий за інших, принаймні так здається. У всякому разі, я не зможу підготувати їх за програмою другого класу.

Нізащо.

Отже, раніше ніж за рік нема чого сподіватися на повернення грошей від держави. А поки що учні, як сказав дон Панкратіо, «копійки ламаної не варті».

— Тут живе Франческо Коланджелло?

Так он тут хто! Парубок з похмурим обличчям, той, що танцював з Терезою Віджано.

— Батька зараз немає.

— Ви брат Джузеппе?

— Так, Коланджелло Феліче. А що?

— Джузеппе мені сказав, що ваш батько не хоче пускати його до школи. Це правда? Я вчитель Лазала. Антоніо Лазала.

— Я зрозумів.

— Джузеппе правду казав?

— А чого б йому брехати?

Якийсь він мені неприязний. А може, це через Терезу?

— Та ви ж знаєте цих хлопчаків. Навигадують казна-чого, аби тільки не піти до школи.

— Джузеппе потрібен батькові в полі.

— Розумію. Але ж кілька годин нічого не значать. Зате потім Джузеппе та й ваш батько матимуть од цього користь. Ходити до школи треба обов'язково.

Феліче здвигнув плечима і відвернувся. Антоніо мимоволі ступив крок уперед. Схопити б його за комір, силоміць повернути до себе це похмуре обличчя, примусити його проясніти, усміхнутися.

Та ні, я на таке не зважуся. Адже я тут мовби по мінному полю ходжу. Навколо ворожість, неприязнь, один необачний крок — і ти злетити у повітря. Один хибний рух, один невдалий жест, необережний погляд — і може вибухнути міна, схована за похмурими обличчями, за очима, що ховаються під насунутими на лоба беретами.

Ніби змова.

Антоніо ходить поміж похмурими обличчями, непроникними очима під глибоко насунутими беретами.

А тим часом у лісі граються в розбійників та карабінерів.

— Який сьогодні пароль, Бийкаменю?

Пуголовок витягся по стойці «струнко» перед отаманом.

— «Гадюка». Хто не знатиме пароля, затримуй. Запам'ятайте: ми карабінери й маємо спіймати розбійників, бо на нашому боці сила. Пуголовку, ставай на варту і не пускай нікого, хто не знатиме пароля.

— «Гадюка». Ясно!

— А ви гайда за мною. Може, захопимо розбійників незнацька, оточивши їх з цього боку.

Розбійники — Сальваторе, Мікеліно, Джованні, Пузач — сховалися на другому кінці лісу. Вони домовляються: «Не дамося карабінерам, бо ми дужчі за них».

Бийкамінь помітив пелехату шубу Нінки-Нанки. Обережно підповз ближче, і за його сигналом карабінери оточили Пассалоне.

— Хочеш грати в розбійників та карабінерів?

— Хочу.

— А за кого ти?

Пассалоне потирає рукою голову і рішуче говорить:

— За розбійників.

— Зрада!

Пассалоне схопили, тепер він у полоні.

— Я не знав, що ви вже граєте. Це нечесно! — марно волає він.

Його прив'язали до дерева, знявши мотузку з Нінки-Нанки. Тепер, з вини цих бешкетників, їй не минути лісників...

— Ми катуватимемо тебе доти, аж доки скажеш, де Сальваторе сховав зайця.

«Розпалили вогнище! Що вони хочуть робити?»

— Людожери! — бурмоче Пассалоне.

Паоло вщипнув бранця так, що той заверещав з болю. Люд-жі теж штурхає його під бік. Нінки-Нанки вже не видно. А що там робить Бийкамінь біля вогню?

— Я не хочу грати з вами! Пустіть мене додому!

Поїду, завтра ж поїду звідси, не будь я Антоніо Лазала. Тут я спутаний по руках і ногах, далекий від цивілізації, нема з ким слова мовити. То хто ж я? Тварина. Покинутий. Мав колись друзів — як давно це було, — гуляли разом, ходили в кіно, сперечалися, співали моїх нових пісень... А тут час ніби зупинився.

А може, я ще й досі там, на ліжку, під парасолькою, за-кляклий, замлілий? Якби міг обернутися на камінь, то, мабуть, почував би себе краще. А так доводиться йти — під десятками поглядів з вікон, поглядів людей, які, здається, навіть не дивляться на тебе. А он стара жінка в чорному лахмітті, зиркає спідлоба.

Ні, завтра ж поїду звідси.

«Я, Петроне Джуліано, на прозвісько Пассалоне, завтра більше не гратиму, бо сьогодні мене схопили і зв'язали; все це — вбивця Бийкамінь. Вони відпустили Нінку-Нанку. Хто тепер платитиме штраф лісникові!»

Від тугої мотузки болить тіло, здається, це вже біль од батькової лозини — адже лупки не минути, коли батько дізнається про штраф. Винуватий буду тільки я, Петроне Джуліано, на прозвісько Пассалоне. «Чому ти покинув козу?» Так, я мусив покинути, бо мене слутали по руках і ногах, прив'язали підло до дерева, і якщо приповзе змія гуардабасо, то мені не втекти — вкусить, і кінець. Убивці, людожери. Нічого, завтра розквітаємося. Сальваторе — напевне, отаман у розбійників. Сальваторе — мій друг, чому він не приходить мене звільнити?.. Що хоче робити Бийкамінь з цією запаленою гілкою?

— Що хочеш робити, людожере?

— Говори, а то підсмажимо тобі шкуру, скуштуєш, як це смачно.

— Що маю казати?

— Де Сальваторе сховав зайця?

— Не знаю. («Найстрашніше те, що знаю. Знаю, але не хочу казати»).

— Скажеш чи ні?

— Завтра.

— Еге ж, завтра, післязавтра, позапідлязавтра... Хоч який ти хитрий, але мене своїм п'ятяканням не піддурити. Кажі, а то спалю.

Пассалоне мовчить.

«Хай буде, що буде, але цей Бийкамінь страшенно мені гидкий. Прогнав Нінку-Нанку, і хтозна, де вона тепер. Та все ж таки, якби я не знав, де сховано зайця, то був би сміливіший, а зараз боюся. Ой матінко моя, як смердить ота голова, що її поклали у вогонь!..

Рятуйте! Вони мене справді сплять. Тепер мені кінець...»

— Що з Пассалоне, Бийкаменю? Він уже не кричить. Ану ж як помер?

— Що ти йому зробив, Бийкаменю?

— Що зробив, що зробив! Ви теж були тут.

— Воно-то так. Але ж усе придумав ти. А що як він помер?

— Мені страшно, тікаймо, Пуголовку! — шарпнувся Паоло.

— Стійте, падлюки, куди ви?

— Падлюка ти, Бийкаменю, ти у всьому винуватий!

— Нещасні боягузи, спіймаю вас і теж закатую!

«Що привело дона Антоніо Лазалу сьогодні в Монте-Бруно? Я не повинна навіть дивитися в його бік. Треба вдавати, що не помічаю його, а то доведеться привітатися. Справжні тортури...»

Тереза Віджано повертається від джерела, несучи на голові барильце з водою.

«Не помітила мене. Випросталася рівніше, ніж будь-коли. Мабуть, барильце, важке. Завтра поїду звідси і вже ніколи її не побачу. Ну й що — мені однаково...»

— Доне Антоніо, доне Антоніо, зайдіть, будь ласка!

Віто Петроне і Кармела з найменшим Петроне на руках ніби чекали саме на нього.

— Заходьте, заходьте, доне Антоніо. Сідайте. Чим вас пригостити?

— Спасибі, не клопочіться, нічого не треба. Радий вас бачити. Завтра або післязавтра я поїду звідси.

— Поїдете? Чому? Ви ж тільки-но приїхали.

— Дуже важко тут працювати. Ви мені полагодили дах, Віто, спасибі. Та вночі виходять пацюки, здорові, як зайці. На них треба рушницю, нічим іншим їх не візьмеш. Я завжди залюбки ходив на полювання, але ж не на пацюків, самі розумієте. Що більше їх нищу, то більше їх з'являється. Боюся заснути, бо вони можуть залізти на ліжко. Тому майже не сплю. Діти до школи не ходять, а без певної кількості учнів школу не відкриєш.

— Хіба Джуліано не ходить?

— Звичайно, ні. Я навіть думав, що це ви не пускаєте його.

— Я?! Ну, хай начувається, коли вернеться додому. Негідник! Я намагаюся без нього з роботою впоратися, хай, думаю, вчиться, аби не лишився неуком, як батько, а він байдикує.

— Правду кажете, але таких батьків небагато. Інші не так міркують. От хоч би, приміром, Франческо Коланджело. Кармела й Віто мовчки презирнулися.

— Я чував, що на цього Коланджело в окрузі дуже звважають, прислухаються до його слів. Це правда?

Господарі знову переглянулися. Значить, правда.

— Він твердий на вдачу, ще й зухвалець неабиякий, а зухвальці завжди гору беруть.

— До того ж він родич дядька Вінченцо, — значуще докинула Кармела.

— Ну й що? Сальваторе Віджано — єдиний учень, який не пропустив жодного заняття.

— Сальваторе — гарний хлопець. Але, доне Антоніо, ви повинні знати, що рідня у нас дуже багато важить. До того, дядько Вінченцо — багатий.

— Багатий?

— Так, багатенький. У нього земля є, будинок. Наскільки я знаю, він має землю навіть у Пістіччі, де живе його сестра.

«Уявляю собі цю землю — каменяка на каменяці... Та все на світі — відносно, тим паче для Віто, який не має нічого».

— На здоров'ячко йому. Ну й що з того?

— А те, що Франческо Коланджело дуже бідний; і знаєте, яку він знайшов раду?

— Яку?

Віто мовчки приклав один до одного вказівні пальці.

— У нього, крім меншого сина Джузеппе, на прозвисько Бийкамінь, є ще й старший.

— Я знаю. Феліче його звать.

— Так, саме він.

Віто й Кармела знову переглянулися.

— А в дядька Вінченцо є онука. Гарна. Знаєте її?

— Ви ж навіть танцювали з нею на весіллі у Марії, нашої родички, — сказала Кармела.

Вона Терезина подруга, але насамперед — жінка. Важливий саме той факт, що вчитель танцював з Терезою Віджано.

Віто вдає, нібито намагається пригадати те, що чудово знає.

— Так, так, тепер згадав — ви танцювали! То ви з нею знайомі?

— Так, я на весіллі один раз із нею протанцював.

«Значить, усі мої припущення — слушні. Я танцював з чужою дівчиною, зарученою, на очах її хлопця. Він розлютився. І тепер затаїв злість, я побачив це з його похмурого обличчя».

— І що ж?

— Коланджелло, скориставшись тим, що він родич дядька Вінченцо, взяв з того слово, що Тереза вийде заміж за Феліче — тоді вони ще ближче породичаються.

«Я про це догадувався. Але хотілося почути з чужих вуст». Подружжя Петроне зітхає.

То про що ж ми балакали? Ага, почали з дітей, які не ходять до школи, а потім непомітно перейшли на заручини. Але ж ці заручини мене не обходять. А чому, власне, не обходять? Господарі розмовляють співчутливо, так, ніби в мене трапилось нещастя... Біда Терезі, біда й мені, ніби промовляють їхні очі. А до чого тут я?

А втім, є мені до цього діло, і я чудово знаю, що не випадково завели вони зі мною цю розмову, підкрившись непомітно, наче навшпиньках.

Мистецтво сказати багато, не говорячи нічого відверто, прямо, досягло досконалості поміж неписьменних селян у маленьких селах. Кожна річ має певний зв'язок з іншою, непомітні нитки пов'язують факти, слова, дії. І тут, де сам час зупинився, відьми чагують перед дверима, чаклунство ходить вулицями, літають духи, тут кожен погляд набуває найповажнішого, майже законного значення.

І справді — вони вирішили не змовляючись: не підуть їхні діти до школи, де вчителькоє чужинець, котрий прибився здалеку — і для чого? Для того щоб танцювати з їхньою зарученою дівчиною.

А всі дівчата готують приворотне зілля і ворожать на клаптиках матерії, зав'язуючи їх тричі на вузол. І коли задзвонять дзвони, вони примовляють на кожному вузлі: «Я люблю тебе, як душу свою. А ти зрадник. Але я нападу на тебе. Ввійду в твою кров, в серце стрілою уп'юся...» Тут і справді може статися щось жахливе, і голова піде тобі обертом, і закохавшись в чужу наречену... А тоді — чекай великої біди...

Ні, краще податися звідси!

— Ви хочете покинути нас, доне Антоніо? — в голосі Кармели бринить щирий жаль.

— Так. Завтра або післязавтра поїду до Аччеттури — до начальства — а там видно буде.

— Шкода, — обзивається Віто, — а я саме хотів спитати, коли ви відкриєте школу для дорослих. Отаких, як я.

— Навіть я хочу ходити до такої школи.

Навіть Кармела, яка ось-ось чекає дев'ятої дитини, з немовлям на руках, а двоє завжди чіпляються за її спідницю. Навіть Кармела Петроне пішла б до школи.

Це просто наймовірно.

— Знаєте, доне Антоніо, для мене, бідного селянина, така школа — велика надія. Я потім зміг би піти працювати до фірми в Пістіччі. Звичайно, не відразу опанував би ремесло, але ж принаймні вже не ставив би хреста замість підпису і міг би відповісти на питання анкети, чи як там називаються оті дивні речі.

— Правильно, анкети. Я все розумію, та що ж удієш? Мені шкода, дуже шкода саме через вас. Прощайте, Віто, прощайте, Кармело. Спасибі вам за все.

— Ідіть здорові, доне Антоніо, і сподіваємось, що ви залишитесь з нами.

— Якщо ви не поїдете, доне Антоніо, ми відразу вступимо до школи.

Невже Кармела не жартує?

А скільки балів мені накинуть за народну школу для дорослих? Скільки пацюків треба знищити за кожний бал? Ні, завелика ціна. Не варта боротьби. Краще надішлю запит на телебачення, хай мене послухають, спробую щастя... Отже, в бій — на війні як на війні!

«Війна — це дуже жорстоко. І ця війна — розбійників з карабінерами — теж. Тим паче, що карабінери — Бийкамінь, Пуголовок, Паоло та інші тварюки. Подумати тільки, що вони зробили зі мною! Прив'язали до дерева і покинули самого серед лісу. Нінка-Нанка пропала, а я мало не вмер. А де Сальваторе? Щоправда, він часом буває трохи нудний, але ж він друг мені, сміливий, дужий, і як захоче — допоможе мені. Адже я не вказав, де сховано Роккіно, бо мій друг Сальваторе дав би мені доброї лупки... Із Сальваторе жарти кепські. Проте він завжди попереджає — ось зараз я тобі дам! Не те, що Бийкамінь: кидатся на людину зненацька та й катує її. Спалив мені руку, пече, як вогонь. Стривай-но, я вже не зв'язаний, мотузка попустила, я можу звільнитися. Ось уже й звільнився!»

— Нінко-Нанко! Нінко-Нанко, де ти?

О, дзвіночок! Це дзвіночок Нінки-Нанки, не звідти, а звідси, ближче й ближче... Ось вона — Нінка-Нанка! Я знайшов її, мою Нінку-Нанку! Йди-но сюди, до свого Пассалоне, люба, йди! Ти досхочу напаслася, ти не далася в руки лісникам, молодець, ой же й молодець, Нінко-Нанко! Мотузку на шию — і гайда додому, бо я голодний, аж живіт до ребер прилип.

Ходімо, Нінко-Нанко, не опирайся, ходімо в цей бік. Яка вона дужа, чортяка, доведеться йти туди, куди вона хоче. Та йду вже, йду, не тягни! Тягне, як навжжена, кудись нагору, ну й уперта! Ти справжня калабрійка, Нінко-Нанко.

Ой, що це?

Земля розверзлася під ногами в Пассалоне, і він провалився в якусь безодню. Якась сила тягне його в земні надра. А може, це сам чорт ухопив його за ноги? Хто ж це? Невідомо. У всякому разі, від Джуліано Петроне, на прозвисько Пассалоне, не лишилося й сліду. Поглинула його тасмничка яма. Прощавай, Пассалоне!

ДЗВІНОЧОК НІНКИ-НАНКИ

В двері постукали. Сальваторе і його сестра сиділи за столом. Тереза поспіхом щось сховала.

На порозі з'являється Пассалоне, як завжди випнувши живіт. Але що це з ним — сам на себе не схожий, здається, він наполовину всох. Без Нінки-Нанки він — не він.

— Що з тобою?

Пассалоне тре долонею голову ззаду наперед — од потилиці до тімені, тисячі зморщок набігають на лоб; на очах з'являються сльози і повільно течуть по щоках.

Тереза, стривожена, підводиться з-за столу.

— Що з тобою? Підійди-но сюди. Іди, йди.

Сальваторе, підвівши голову від зошита, презирливо дивиться на Пассалоне.

— То що сталося? Ти онімів?

— Мене побили!

— Хто?

— Він.

— Батько?

— Еге ж.

— А за віщо? Що накоїв? Де Нінка-Наңка?

— Сказав, що вештаюсь без діла, замість того, щоб ходити до школи.

— А чому ти не ходиш до школи?

«Ну й нудний же цей Сальваторе».

— Без діла? Поглянь лишень,— Пассалоне показує печену руку.

Тереза й Сальваторе жахаються.

— Це Бийкамінь мене катував. Хотів дізнатися, де ти ховаш заїця.

Сальваторе зірвався на рівні ноги. Якщо Пассалоне пробовкався, він його приб'є.

— Я нічого не виказав. А дома мені не дали їсти.

— Ну то й що?

— А те, що я голодний.

— Зараз усе буде гаразд. Ось тобі, бідний хлопче,— в нас лишилася бобова юшка. Я вранці хліб спекла — свіженький. Підігріти юшку?

— Ні, не треба.— Пассалоне дуже голодний. З'їсть і так.— Спасибі, Терезо.

— Давай помажу опіки олією.

— Потім, потім.— Пассалоне насолоджується бобовою юшкою та хлібом. Матінко моя, яка смачна юшка в Терези Віджано!

— А я не плакав у лісі,— белькоче Пассалоне з повним ротом.

— Невже?

— Ні, хоч і дуже боліло.

— Ну молодець.

— Потім, коли Бийкамінь катував мене, я відчув, що вмираю. Згодом, розплющивши очі, побачив — мотузка попустила.

— Що за мотузка? — трохи сердито питає Сальваторе.

— Мотузкою Нінки-Нанки мене прив'язали до дерева, а вона втекла.

— Хочеш сиру? — турботливо питає Тереза.

— Хочу.

— Бери і їж. Я відкраю тобі ще скибку хліба. Мені треба йти прати білизну. Їж на здоров'я, Пассалоне.

«Спасибі. Мені б теж хотілося мати старшу сестру. А то я найстарший удома, доводиться бути за батька сестрам, бо всі молодші за мене. Двоє ще й ходити як слід не вміють».

— Нінки-Нанки ніде не було видно. Годі було й шукати її. Я вже думав, що доведеться платити штраф лісникам.

— То її в лісі перестріли?

— Ні, я ж кажу, що боявся цього, та, на щастя, марно. Проте я не знав, де її шукати, кликав: «Нінко-Нанко!» — а вона не обзивалася. Добре, що почув дзвіночок.

— Який дзвіночок?

— Той, що в Нінки-Нанки на шиї.

— Та він не дзвонить, бо в ньому немає серця.

Пассалоне застиг, роззявивши рота. І справді — дзвіночок Нінки-Нанки не міг дзвонити, бо в ньому немає серця.

— Сальваторе, присягаюся тобі — то дзвонив дзвіночок Нінки-Нанки.

— Ти, Пассалоне, либонь, з глузду з'їхав! Ти ж уже сьогодні помирав.

— Ні, дзвонив, і я знайшов Нінку-Нанку. Пішов на звук, і вона там стояла. Та коли я побачив козу, дзвіночок замовк.

Сальваторе на мить замислився.

— То, мабуть, у неї вселився дух якогось чоловіка, що тебе любить.

— Де там! Хто мене може любити, Сальваторе? Проте, може, ти і вгадав... Коли я провалився в яму...

— Яку яму?

— Глибоку, глибочезну. Я раптом відчув під ногами безодню. Хтось мене схопив за ноги і тягнув, тягнув, ніби хотів протягти крізь земні надра до самісінького центра землі. Я страшенно перелякався, більше, ніж тоді, коли мене катував Бийкамінь. Я заволав: «Рятуйте, рятуйте!», а коли глянув угору, то знаєш, кого побачив?

— Не знаю.

— Нінку-Нанку!

— Невже?

— Тільки вона була не така, як завжди. Вона була велика-велика, мов гора. Зіп'ялася на задні ноги, а рогами торкалася неба.

— Торкалася неба? Справді?

— Точно так. І я отямився, покликав козу, і вона підійшла. Знову почув, як дзвонить дзвіночок на її шиї, схопився за мотузку і вибрався з ями.

— Пассалоне, треба з'ясувати, що за дух ховається у дзвіночку Нінки-Нанки!

— А як ми це з'ясуємо?

— Я подумаю. Одного разу бачив, як дідусь щось випитував у духів. Зробимо й ми так.

— Я боюся.

— Чого боятися, коли дзвіночок уже двічі тобі допоміг? Допоміг, хіба ж ні?

— Правда твоя.

— А потім треба розвідати, що це за яма.

— Ой, ні, якщо ми туди поліземо, то не знаю, чи й виберемося.

— А може, там схований скарб! Я певен — дух з дзвіночка, який любить тебе, допоможе нам знайти скарб. Ходімо візьмемо Нінку-Нанку. Ти пам'ятаєш місце, Пассалоне? Ти уявляєш собі — скарб?

«Так, я пам'ятаю те місце і пам'ятаю, як мої ноги теліпалися в безодні, десь у глибині землі, пам'ятаю й руки, що хотіли зтягти мене вниз. Сальваторе ж нічого не боїться. Він навіть забив гуардабасо — змію, яку бояться навіть дорослі: побачивши її, відразу тікають. Мій друг хоче, аби і я став такий сміливий. А навіщо це мені?»

— Підемо завтра.

— О, знов завів свої — завтра, післязавтра... Підемо туди зараз.

«Що ж, треба скоритися, бо інакше дасть бобу, а мені вже й так сьогодні добряче перепаало.»

— Я кладу в кишеню свічку, бо в ямі, мабуть, темно.

«Свічку, щоб лазити по ямі. О мадонно, допоможи мені хоч ти!»

— Ходімо, Пассалоне, що з тобою?

«Що зі мною? Я боюся.»

«Ось це місце в лісі. Сказати Сальваторе чи прикинутися, що забув, не можу знайти? Сказати, що не пам'ятаю, чи там, чи тут? Не пам'ятаю, хоч бий мене. Не пам'ятаю, та й годі. Так буде краще.

Я, Джуліано Петроне, не хочу пригадувати нічого ні сьогодні, ні завтра, ні післязавтра...»

— Де це було, Пассалоне?

— Ось тут.

«Все ж таки сказав, бо так мені легше, ніж щось вигадувати. До того, Сальваторе все одно б дізнався, бо він колись стане могутнім, стане чаклуном. Ось вона, яма. Ой, біда мені!»

СЕМИТОРБОВИК

У печері темно-темнісінько. Ані звуку сюди не долинає. Полум'я свічки кидає тіні на стіни, таємничі тіні розбійників у довгих, до п'ят плащах; каптури насунуті на самі очі; вони допитливо дивляться на Пассалоне й Сальваторе, які сидять долі...

Так, яма, куди провалився Пассалоне,— це вхід до простої печери, гарної та сухої. В одному кутку хлопці знайшли заіржавілий уламок лопати, що майже розпалася на порошок.

— Тут були розбійники.

— Навіть Нінко-Нанко? — белькоче Пассалоне, трусячись зі страху. Навіщо він погодився полізти за Сальваторе сюди, він і сам не годен збагнути. Страх проймає його. А що, як вони ніколи не виберуться звідси, розпадуться на порошок у п'яті земних надр?

— Тут може бути й скарб, Пассалоне.

— Що?

— Скарб. Бачиш, лопата лишилася — це ж нею закопували скарб. Потім пошукаємо, де він захований.

— Чому потім?

Вперше в житті Пассалоне відчув дроз нетерпіння. Вперше не сказав «завтра». Завтра він сюди не повернеться напевне. І якщо можна знайти скарб, розбагатіти — чому б не зробити це зараз, негайно, і не сушити собі зайвий раз голови.

— Нам треба розпитатися в духа, який вселився у дзвіночок Нінки-Нанки. Коли він дасть відповідь — побачиш, що ми знайдемо скарб.

Козу вони прив'язали до дерева, гадаючи, що все обійдеться добре. Що вона не відв'яжеться, що не нагодиться Бийкамінь або хтось із лісників...

— Замовкни, Пассалоне, замри і думай.

— Про що?

— Думай про духа.

«Думай про духа. Легко сказати. Що воно за штука, цей дух? Його ж не завжди побачиш, навіть коли він є тут. Спробуй уявити, коли не знаєш, чи він узагалі тут є».

— Якщо ти дух Семиторбовика, якщо ти вселився у дзвіночок Нінки-Нанки і бажаєш добра Пассалоне, підійди і вдар по шії.

Тиша.

Свічка мерехтить.

Семиторбовик.

«Семиторбовик, мій хрещений батько із Сан-Джовано. Він мене дуже любив. Носив мене на руках. Джуліано Карбоне — справжнє його ім'я, і мене назвали на його честь Джуліано. Але всі казали на нього Семиторбовик, бо вдома — а жив він один-однісінький — мав сім торбинок, що стояли рядком у куточку. Одна з борошном, одна з бобами, одна з горохом, одна з квасолею, одна з сухими каштанами, одна з сочевицею і одна з чимось таємничим, що знав тільки він. Я його любив. Худий, низенький, сивий. Кажуть, при ньому народився мій батько, потім він став батьковим кумом. На кухні завжди мав солодкі кренделі — а біля плити порався сам, бо не мав нікого, ні жінки, ні сестри, ні дітей; навіть вушка ліпив сам. А які смачні були ті булочки; він завжди мене пригощав, коли я навідувався до нього».

«Я, Віджано Сальваторе, викликаю тебе, Семиторбовика, щоб спитати, чи не ти вселився у дзвіночок Нінки-Нанки. Якщо це ти, Семиторбовику, вийди з мороку смерті, прийди і дай знати, що це ти. «Не терши, не м'явши — не їсти калача», — любив ти говорити і показував свої сухі, довгі руки, обліплені тістом або повні стружок. «Хто багато вміє і знає, тому доля не сприяє». Хто знає, чому ти так завжди казав, Семиторбовику. Може, тому, що все життя прожив один-однісінький? Ти був добрий тесля, шафу в нашій кімнаті зробив ти. Дідусь Вінченцо каже, що це було давним-давно, коли я, Сальваторе, ще й не народився. Я тебе добре пам'ятаю, Семиторбовику: ти був добрий. І я певен: у дзвіночку — твій дух».

«Помер мій хрещений батько, мій тезко, не так давно. Ніхто не знає, куди поділися сім торбинок з бобами, квасолею,

сочевницею, борошном, горохом, сушеними каштанами і ще з чимось, що знав тільки він.

Як тобі ведеться, хрещений батьку?

Знаю, бачу — ти ж тут, зі мною і Сальваторе, в печері. Он твоє біле-біле обличчя, коротко підстрижене волосся, окуляри в залізній оправі з'їхали на самий кінчик носа.

Як тобі ведеться, дядьку Семиторбовику, як ведеться? Ти прийшов знайти Пассалоне? Сідай сюди до нас, ближче до свічки: ти білий на обличчі, білий, як волосся на твоїй голові. Як ведеться тобі?»

Семиторбовик здіймає руку в дружньому вітанні.

— Ой!

— Що сталося, Пассалоне, чого горлаеш?

— Семиторбовик ударив мене по шиї.

Отже, він був тут, у печері, значить, у дзвіночку справді його дух, який любить Пассалоне.

— Тобі пощастило, Пассалоне: твій хрещений батько Семиторбовик вселився у дзвіночок Нінки-Нанки.

— Так, це правда, і вдарив він мене по шиї легенько, як колись, коли був живий, а я прийшов до нього і всі кренделі поїв.

— Чому не спитав у нього, де сховано скарб?

— Не встиг: як він ударив мене по шиї, я заплющив очі, а коли розплющив, його вже тут не було.

— А що це за шум?

— Сальвато, це дзвіночок Нінки-Нанки, чуєш?

— Чую! Що сталося?

— Не знаю. Ходімо подивимось.

Чіпляючись за каменюки та коріння, вони вилізли з ями і зненацька з'явилися з-під землі, мов гриби. Дзвіночок уже мовчав, але ж він тільки що дзвонив? Це напевно! Вони роздвілися навкруги. Нікого. Але неподалік чулися голоси.

— Тікаймо! Щоб ніхто не знав, де печера, Пассалоне. Гайда звідси.

Та ось поміж кущами з'явилися люди в мундирах.

Лісова сторожа! Лісники!

Більше вони нічого не чули, нічого не бачили. Спасибі Семиторбовику — вчасно здійняв тривогу, і коза Нінка-Нанка не потрапила в хижі руки за те, що «нищить лісові багатства».

— Сьогодні небезпечно повертатися до лісу. В печеру поїземо завтра, Пассалоне.

— Так, завтра.

«...Остання новина. Дзвіночок без серця, який причепили на шию кози Нінки-Нанки, дзвонить і, найголовніше, озивається в найскрутніші моменти — щоб попередити про небезпеку і допомогти Джуліано Петроне, який усюди ходить з козою.

В окрузі тільки й мови, щò про цю подію. Всі певні — хоча досі дзвіночок чули лише Сальваторе Віджано і, ясна річ, Джуліано Петроне, — що це дух такого собі Джуліано Карбоне, на прозвісько Семиторбовик, тутешнього теслі, який помер кілька місяців тому. Дух, як твердять, добрий.

Та найбільша новина: твій друг Антоніо нарешті усвідомив, щò він — несосвітенний бевзь. І він, як усі тут в селі, почав відкладати все із завтра на післязавтра, і не тільки не поїхав, а навіть не підготувався до телевізійного конкурсу, дарма що поклявся взяти в ньому участь за всяку ціну.

Що це? Страх зіткнутися з невідомістю, з новим життям, яке здалеку видається мені чудовою можливістю звільнення? Страх перед розчаруванням? Я, напевне, не зміг би потім повернутися до життя буденного, котре, хоч і видається мені безглуздим, все ж таки має певний зміст.

Я потрібен цим бідним нужденним людям, їм конче потрібна моя допомога, а це, в свою чергу, допомагає мені жити. Мабуть, саме в цьому й полягає зміст мого життя: долати труднощі, які виникають щодня, на кожному кроці. Вже давно розпочався навчальний рік, до школи ходять усі діти, дечого вже й навчилися. Поїхати від них, покинути... Не знаю, як тобі це краще пояснити, любий Луїджі, бо я сам себе часом не розумію.

У нас уже холодно, і в зв'язку з цим виникло безліч нових проблем. Якщо зачинити двері, стане тепліше в класі, але тоді треба засвічувати лампу, а це дуже шкідливо для очей учнів, для моїх власних, та й, зрештою, для мові кишені (багато гасу згоряє). Тримати двері розчиненими теж не годиться: світла багато, але втікає тепло. А сидіти нерухомо на холоді неможливо, бо в дітей коцують руки, а вони ж і так ледве тримають олівці в руках.

З іншого боку, труба від чавунної грубки виходить просто на дах, і вітер заганяє дим назад до кімнати. Тоді хоч-не-хоч доводиться відчиняти двері.

Грубка жере безліч дров, і все майже марно. Часто думаю, чи не доведеться мені тікати звідси, бо гроші кінчаються. І це саме тепер, коли діти нарешті ходять до школи».

Такого листа я подумки склав і подумки надіслав своєму другові Луїджі, найближчому своєму другу з Матери. Та, відкладаючи з дня на день, так і не написав ніколи. Я промовляв цей лист сам до себе, прибираючи, розпалюючи грубку, ховаючи пацюків (забитих з рушниці) або готуючи собі вечерю. Робив сам собі товариство, розповідаючи Луїджі, якого уявляв перед собою, останні новини.

Проте годилося б написати його насправді, цього листа, навіть якщо Луїджі дістане його із запізненням. Правда, з часом зміст листа поступово мінявся. Багато речей і подій, коли за давнюються, не варті того, щоб про них писали. Здається, ніби адресат уже про них знає. Тому й пишу подумки цього довжелезного листа, повного подробиць, листа самому собі.

«Знаєш, як усі діти почали ходити до школи? Петроне-батько поширив чутку, що я заручений, маю в Матері наречену. З моєї згоди, ясна річ. Хитрючий він дядько. «Ви заручені, доне Антоніо?» — спитав він якось і значуще подивився на мене: мовляв, скажи «так», коли маєш хоч трохи здорового глузду. І я сказав мимоволі: «Так, є дівчина в Матері». Треба було бачити його радість, торжество. Здавалося, він начепив святково-карнавальну машкару. «Я щиро вітаю тебе, доне Антоніо! А за школу будь спокійний — я подбаю про неї. Джуліано, цього шибеника, пожену силою, а інші самі прийдуть, ось побачиш».

Діти — їх вабила моя гітара — і справді прийшли, а їхні батьки, коли я з'явився в селі, стріли мене привітно. Вони питали про те саме, що й Віто Петроне, але зовсім з іншою метою: «Ви заручені, доне Антоніо?» Стиснувши зуби, я ствердно кивав. Усі були задоволені й щиро мене вітали. Я заручений — значить, не треба боятися, що чіплятимусь до їхніх дівчат... Та які там дівчата, коли мені вгору ніколи глянути, бо, не кажучи вже про шкільні заняття, все доводиться робити самому.

Сміх і подумати, щоб тут знайшлася жінка, яка б наважилась завітати до самотнього чоловіка...

Ось знову підгоріла помідорна підлива. Ніяк не збагну, що зробити, аби вона не підгоряла: здається, води доволі, а потім ураз її не стає. Поки порався біля підливи, переварилися макарони. Що ж, з'їм і такі. Завтра постараюся не ловити гав.

Ні, завтра доведеться обійтися хлібцем, бо діти не відводять голодних очей від моїх макаронів. Цілий тиждень я ділився з ними обідом. Та більше не можу цього дозволити: як іти далі цим шляхом, то й навчального року не закінчу — геть витра-

чуся. Дітлахи голодні, ніде правди діти, їхній голод бере початок з давніх-давен — од батьків, дідів, прадідів, пращурів. Мої макарони з маслом і сиром, политі напівгорілою підливою, здаються рідкісними ласощами порівняно з їхнім обідом — хлібом та цибулею.

Тож із завтрашнього дня я переходжу на хліб із сиром. Так можна трохи зекономити. Рахунки є рахунки, а вони, на жаль, часто не сходяться...

До речі, треба знову дещо підрахувати.

То куди ж усе-таки пішли оті невеликі гроші, які я мав? Спершу мені здавалося, що їх більше ніж досить. Але я помилився. Витратив надто багато. Мусив купити олівці, зошити, ручки, гумки для десяти школярів. А коробка кольорових олівців, одна на всіх? Ти ба, темно-зелений, ясно-зелений, жовтий, синій вже майже списали.

Коли малюють, тільки й чути: «Дай мені зелений», «У кого червоний?», «Передай коричневий!» Зчиняють страшенний гамидер, а діла мало.

Дрова! Їх у мене майже не лишилося. Коли відчиняю двері, щоб вийшов дим, коли здійсмається вітер і тяга в грубці більшає, то дров виходить сила-силенна, а в школі все одно холодно. А діти мало не всі босі, ноги в них клякнуть. А купити дров мені вже нема за що.

Кілька книжок, на щастя, подарував мені шкільний інспектор в Аччеттурі, шкода тільки — не всі вони однакові. Але дим знедоленим дітлахам, що їм — од тої миті, як вони з'явилися на світ божий, — тільки дихати вдосталь дозволено, і такі книжки згодяться. Дихають усі: багаті, бідні; лише в цьому вони рівні.

Чому це так? Чому не можна зробити так, аби всі народжувалися хай не багатими, але хоч не вбогими? Щоб кожен був ситий, одягнений, взутий і міг учитися.

Народження дитини тут — немов нещасливий квиток у лотереї. І чого ми всі варті на цьому світі, якщо не здатні зробити цю лотерею щасливою?

Отже, дров більше нема, ні полінця. Ну ж бо піду до Віто Петроне. Правда, і в нього тільки повітря, щоб дихати, вдосталь, але він чоловік тямущий і, може, чимось зарадить.

А Луїджі, замість розповідати про всі ці сумні речі, напишу, щоб надіслав мені кілька географічних карт, які йому вже не потрібні.

ЙОГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬНОСТЬ ПАЦЮК

— Батько сказав, що дров можна назбирати в лісі, от хоч би сухих гілок, хмизу. І віднести вчителєві, хай топить ними грубу.

— Гаразд, Пассалоне, але чому ти сам не ходиш до школи? Там дуже цікаво.

«Ну й упертюх цей Сальваторе, зовсім як Нінка-Нанка. Школа, школа..., Завтра піду»,— думає Пассалоне, а вголос каже:

— Завтра.

— А завтра знову скажеш: завтра. Відколи ти так кажеш? Ану як батько дізнається?

— Ну, ти ж не викажеш мене батькові?

— Звичайно, ні. Але зважай на Бийкаменя. Коли він довідається, що ти не ходиш до школи проти батькової волі,— зразу йому все розкаже.

Пассалоне витягає з кишені руку — ту, що без мотузки,— і тре голову так завзято, що шапка насувається йому на самого носа. Зморщок на лобі не видно.

«Бийкамiнь, цей убивця (ще й досі маю на руці слід од його катувань)... Йому довіряти не можна. Сальваторе правду каже. Доведеться через Бийкаменя йти до школи».

— Гаразд уже, сьогодні піду,— глибоко зітхає Пассалоне.

— Не пошкодуєш. Там цікаво. Коли ми добре вивчимо уроки, дон Антонію грає нам на гітарі й співає, а ми всі підтягаємо.

— Ви співаєте?

— Авжеж.

— Тоді там у вас і справді цікаво... А куди подіти Нінку-Нанку, поки я буду в школі?

— Візьмеш її з собою.

— Справді?!

— Звичайно. Я попрошу дон Антонію, і він дозволить. Пам'ятаєш, як він лікував Роккіно?

— Звичайно. Я не можу покинути свою Нінку-Нанку. В неї скоро будуть козенята.

— Та невже?

— Еге ж. От послухай, як вони ворущаються у неї в животі.

Хлопці притуляють вуха до волохатого козячого живота.

— Чуєш?

— Чую! Ворушаться. Це чудово, Пассалоне. Вони там у теплі сидітимуть, аж поки народяться.

— Вона молодець, моя Нінка-Нанка. Це в неї вперше будуть козенята. Гарненькі-гарненькі, манюні-манюні...

— Що ви з ними зробите?

— Не знаю.

— Коли я тільки здумаю, що хтось може вбити Роккіно, мені аж у очах темніє.

— Роккіно — то інша справа. Ти його знайшов, урятував од змії, він — твій.

— Так, мій. А козенята хіба не ваші?

— Наші, але за них можна мати гроші. А нам дуже потрібні гроші.

— Значить, продасте?

— Мабуть, продамо. Нам багато грошей треба. У нас Роза народилася.

— Твоя найменша сестричка?

— Самі жінки, Сальвато, біда та й годі. Єдиний мужчина в сім'ї — це я. Батько бідкається: ще одна жінка в мене народилася, ще одна.

— Так, з тобою дев'ятеро. Як ходитимеш до школи, Пассалоне, навчисься рахувати. Ти ж навіть не знаєш, скільки в тебе сестер.

— Знаю, що їх забагато.

— Дивись, яка груба гілка. Допоможи мені її відламати. Назбираємо гарненьку в'язочку та й віднесемо до школи.

— Гляньте, Джуліано Петроне нарешті прийшов до школи!

— Доне Антоніо, це я його привів. Заграй нам на гітарі, бо інакше він мені не повірить.

— А куди подіти Нінку-Нанку?

— Прив'яжи надворі.

Пассалоне, потираючи голову, нерішуче став на порозі, випнувши живота.

— Я не можу пустити мотузку.

— Іди сідай на задню парту. А мотузку протягни попід дверима. Все буде гаразд.

— Так і зроблю.

У круглий чавунний грубці потріскує хмиз, що його принесли діти. Цілий оберемок сухих гілок лежить у кутку. Пузач приніс мішечок вугілля, тепер палива вистачить днів на два.

Зараз треба трошки причинити затулку, так довше тепло збережеться.

— Розв'яжіть ще один маленький приклад з арифметики.

Бийкамінь задоволено усміхається. Він уже розв'язав — подумки. Дуже здібний хлопець. А Сальваторе кривиться, бо математика йому осоружна. Хоч би Джованні Лоренцо не підсунув йому розв'язання, щоби потім, у обмін, списати диктант.

А Пассалоне?

З ним треба буде, набравшись терпіння, починати все спочатку. З малюнків, кружечків і паличок. Цікаво, як він взагалі буде писати, коли однією рукою завжди тримає мотузку?

Після холодної ночі досить і трошки тепла, щоб на сон похилило. А раптом я засну? Що тоді діти скажуть?

«А що скаже вчитель Лазала, коли я задрімаю? — думає Пассалоне. — А спати так хочеться, аж очі самі заплющуються».

Пассалоне добряче змерз, ідучи лісом з Монте-Бруно до школи, і тепер, у затишку й теплі, його змагає непоборний сон.

«Хочу спати, повіки важкі-важкі... Хочу спати...» — думає ліниво Антоніо.

«Хочу спати, очі самі заплющуються. Як нудно у цій школі, дарма що Сальваторе вихваляв її. Куди краще пасти Нінку-Нанку...»

Спати хочеться.

— Вчитель Антоніо Лазала?

— Так.

Як важко підводити повіки... Перед столом стоїть якась проява. Пацюк, одягнений у чорне, на голові циліндр. У ф'раці, в білій сорочці. А втім, це не пацюк, напевне не пацюк. Це якийсь поважний синьйор у ф'раці й циліндрі. Але обличчя в нього — пацюче:

Як він тут опинився? Навіть не попередив про свої відвідини. Кепський жарт котрогось із моїх недругів. Захопив мене зненацька, і я не дістану потрібної оцінки, потрібного бала в атестації. Адже в нас учителів оцінюють так само, як і учнів: відмінно, дуже добре, добре, задовільно, погано.

Діти не готові до уроку, а мені, як на те, саме сьогодні страшенно хочеться спати. То на що добре сподіватися? Посередньо, погано, вчителю Лазало!..

— Вчитель Лазала, Антоніо Лазала? — допитується пацюк.

Це ж до мене, треба обізватися. Та язик мовби прилип до горлянки, до рук і ніг наче каменюки прив'язані, серце калатає, ледве не вискочить.

— Я чекаю відповіді, вчителю Лазало.

— Так, так, синьйоре Пацюк, ох, перепрошую, я не те хотів сказати, перепрошую, ваше... превосходительство, я до ваших... До чого? Ага, послуг. Ні, не можу вимовити, язик не ворухиться.

— Я уповноважений міністерства народної освіти.

«Ясно, синьйоре Міністерство... пробачте, синьйоре Освіто, ага, синьйоре Пацюк».

— Я бачу, що це приміщення не відповідає встановленим нормам. Норми точні, любий учителю, написані чорним по білому. І знаєте, що там мовиться? «Щоби шкільне приміщення відповідало своєму призначенню, воно повинно бути правильно розташоване, добре освітлене, забезпечене системою обігрівання, мати вдосталь повітря. До того, шкільне приміщення повинно мати санітарний вузол і підсобні приміщення». А що я бачу тут, учителю Лазало?

О, треба ж підвестися і розглянутись навколо, але мене ніби прибито цвяхами до стільця. Проте я й так добре знаю, що являє собою моя школа!

— Що я бачу, вчителю Лазало? Тут жодного вікна немає, жодного!

— «Вікно» — іменник, загальний, середнього роду, однина.

— До чого тут це? Якщо не можете відповісти, краще мовчіть. Отже, перед нами кричуще порушення правил розташування шкільного приміщення. Де вентиляція? Де рівномірне освітлення? Рівномірне, вчителю Лазало! Може, оце?

Моя бідна гасова лампа! Він штовхнув її, цей Пацюк з міністерства, вона хитається, а що як розіб'ється? Хто платитиме? Уповноважений?

— А санітарний вузол? Я вас питаю: де санітарний вузол?

— Нема. Всі ми ходимо надвір, а тепер, коли холодно, — на старе відро, отут у хліві, в тому кутку. Потім це відро виносить хтось із хлопців або я сам — так, так, синьйоре Міністерство, — подалі від школи. А вбитих пацюків закопую, щоб не смерділи і не розносили інфекції.

— Пацюки. Ви на щось натякаєте?

— Ні, ні, синьйоре Міністерство, повірте, що...

— Гаразд, гаразд. Отже санітарних служб немає. Вбиральні?

— Але ж я вам пояснив, що вбиралень нема.

— Вмивальні?

— Нема. Немає водогаюу. Але я завжди наказую дітям мити руки.

— Погано. Значить, умивалень у вас немає. А душ?

Душ?! Я не втримався — зареготав.

— Як ви можете собі дозволити сміятися?

— Але ж я не винуватий, що в хліві немає душі!

Та Пацюк у циліндрі всією своєю поведінкою показує, що винуватий — саме я...

В чому ж моя провина?

— А як справи з фондом добродчинної допомоги?

Що він має на увазі? Я пояснив: підручники мені подарував інспектор, зошити й кольорові олівці я купив сам. Що ще?

— Географічні карти у вас нікуди не годяться, до того — застарілі.

Кажу, що їх мені подарував найближчий друг із Матери — а то й таких не мав би.

— Діти босі.

— Знаю. Та що поробиш?

— А сніданки? Є шкільні сніданки?

— Он там у кутку стоїть каструля з учорашньою підгорілою підливою з помідорів.

Я пояснив, що далі вже не можу ділитися з дітьми обідом, бо сам буду голодний, а хто сплачуватиме мої борги?..

— Кожен бідний учень має щодня діставати миску гарячої юшки. Йому безкоштовно видається пара черевиків, ліки. Ви знаєте, вчителю Лазало, що з цього приводу мовиться в одній із статей італійської конституції? Знаєте чи не знаєте?

«Не знаю. В мене очі злипаються, і ви мені видається пацюком, ваше превосходительство».

— З вашої ганебної мовчанки роблю висновок, що ви не знаєте відповідної статті конституції, де сказано: «Республіка зобов'язана усунути перешкоди соціального та економічного порядку — соціального та економічного, вчителю Лазало! — які, обмежуючи свободу та рівність громадян, перешкоджають всебічному розвитку людської особистості». Встаньте, вчителю, не спіть. Час і вам «усувати перешкоди». Зрозуміло?

В чому моя провина? В тому, що я дримаю замість усувати перешкоди?..

— А держава, що не може взяти на своє утримання школу, де вчать всього лиш п'ятнадцять учнів, хіба усуває ці перешкоди?

— До чого тут держава, вчителю Лазало? Я розмовляю з вами, а не з державою! Прошу вас відповідати логічно.

— Навчання обов'язкове й безкоштовне.

— Правильно! Нарешті я чую розумну мову. Але, любий Лазало, не знаю, як і оцінити, визначити вашу поведінку в цілому. Ви маєте дуже неохайний вигляд. Існують добродійні організації, фонди міжнародної допомоги, є десятки благодійних товариств, які займаються справами дітей, а що робите ви?

— Підливу.

— Оце підлива?

— Ще не навчився як слід. Часто підгорає.

Уповноважений скидає з голови циліндра, встромляє носа в каструлю і стає зовсім схожий на пацюка. Лизнув, здається, сподобалось. Сідає, великими шматками хліба вимазує підливу з каструлі... Ворушить довгими вусами... Потім витирає рота, підводиться, гладить себе по черевцю. Відсуває каструлю...

— Прибирання приміщення і підтримання порядку в ньому — це теж прямий обов'язок учителя, бо він — не лише державний службовець, а й вихователь. Статут, учителю Лазало, статут. Треба його дотримувати.

«Так, так, синьйоре Пацюку-міністре, синьйоре, синьйоре, синьйоре...»

— А опалення! Хіба це установка для опалення? Оця крива грубка з поганою тягою, яка виділяє шкідливі гази?

Шкідливі гази!.. Стривай, стривай... Оця сонливість, млюсть... Я справді не можу ворухнутися, обважнів; у вухах шумить, дзвонять дзвіночки...

Двері відчиняються, на порозі — якась химерна фігура, але це не його превосходительство Пацюк.

Це...

Диявольське створіння з вогненними очима...

Нінка-Нанка!

Повітря! Повітря мені! Розплющую очі. Треба дістатися до порога, вибратись на повітря. Щось сталося! Що?

Ноги мене не слухаються. Хочу йти, бігти — і не можу. Але треба, треба! Он двері. Тільки б не заснути. Рухатися, не спати...

Повітря!

Повітря!

Яке чудове!

Я не марю, не сплю, я дотягся до дверей.

Я надворі.

Що зі мною?

Учадів!

Грубка!

Діти!

Негайно винести дітей на повітря.

Почуваю себе зовсім кепсько. Вперед, дурню! Рухайся — треба «усувати перешкоди»!

Це не ті перешкоди, ваше превосходительство. Яке превосходительство? Все це мені примарилося, бо ж я учадів. Окис вуглецю з грубки...

А діти! Треба винести дітей!

Який він важкий, Джуліано.

Щастя, що тут була Нінка-Нанка. Відчинила двері.

— Джуліано, Джуліано! Пассалоне!

Хлопець червоний як жар. Решта — теж. Важкі.

Вони не померли. Але могли померти з моєї вини. І Пассалоне, котрий не хотів ходити до школи. Ніби передчував.

Що роблять у таких випадках? Штучне дихання? Не пригадую, не пригадую. І не маю сили підвести йому руки. За голову, здається. Потім уперед. Падають. Дитячі руки, невже вони можуть бути такі важкі? Лікаря... Піду покличу лікаря. Якого? Того, котрого тут немає?

Посиджу трохи, віддыхаюсь. Здається, ось-ось зімлію.

ДЕЯКІ ДУМКИ З ПРИВОДУ ОДНІЄЇ РЕФОРМИ

Падає сніг. Намело вже великі кучугури, а важкі лапаті сніжинки шурхотять і шурхотять, б'ються в шибку мого вікна. Вікно.

Так, у мене в школі є вікно.

За кілька днів після того, як ми мало не помиралі, учадівши від грубки, до школи завітав наш «шеф» — Віто Петронне. Точніше, наша «підпора». Так прозвав його Пассалоне, і це прозвисько дуже йому підійшло. Кремезний, міцно збитий дядько, завжди впевнений у собі, дарма що неписьменний і замість підпису ставить хреста у численних анкетах, обов'язкових у нинішній Італії, хоча й непотрібних.

Отже, він прийшов до школи з віконною рамою через плече, штовхаючи перед себе візок з інструментом, крейдою, лопатою і киркою, кількома цеглинами і ще бозна з чим.

Отвір у стіні ширшав та ширшав, а мене охоплювала радість — дедалі більша. Тепер я побачу з «кафедри»... Що я побачу? Та всього-на-всього верхівку бука з сухими довгими гілками, мовби вирізьбленими проти ясного неба. Зате з ліжка — ще й клапоть неба, крім верхівки. А коли стати біля тої злоповісної грубки, готуючи ту жалюгідну підливу, котра по-всякчас підгорає, то можна розгледіти навіть частину стежки. І якби хтось з'явився на стежці, я б його побачив, дивився б і задивлявся, і підлива підгоріла б знову, але вже з поважної причини...

Я ставав у різних кутках класу, праворуч і ліворуч, і дивився у вікно. Бачив ліс, тільки ліс. Того дня не сніжило, і крізь безлисті дерева виднівся краєчок долини: гори, вкриті снігом, голубі на голубому. Навіть дивно, що їх можна розгледіти з такої даліни.

Я був живий.

Врятувався від смерті із своїми шістнадцятьма учнями.

І мав вікно.

Здавалося б — що там вікно! Дірка в стіні — та й годі. Та Петроне вставив у діру справжню віконну раму — вона вже й сама по собі була справжнім вікном, ще коли стояла в кутку.

Так, це було справжнє вікно з двома стулками. Я міг одчинити його, коли мені заманеться. Але тішився б і з такого, що не відчинялося, — як-от на театральній сцені.

— Почувши дзвіночок, доне Антонію, я вибіг на вулицю подивитися, що сталося!

— Ви чули дзвіночок, Петроне? Чули на власні вуха?

— Та не тільки я. Багато людей в Монте-Бруно почули, як дзвонить дзвіночок Нінки-Нанки. І вони вибігли на вулицю і побачили — Нінка-Нанка мчить до хати, аж борода на вітрі мас. Нінка-Нанка була сама. Сама, без Пассалоне.

Значить, сталася якась біда.

— Оглянув її, — розказував далі Петроне, — ціла. То, мабуть, із хлопцем щось скоїлося. Я був подумав, що його лісники затримали. Штраф. Хоча чого б це вони блукали по морозу?

— А дзвіночок на шиї в Нінки-Нанка дзвонив, коли ви підбігли до неї?

— Ні, коли я її побачив, дзвіночок замовк. Але багато людей чули. Семиторбовик був гарний чоловік. І майстер добрячий. Від кого, гадаєте, я навчився ремесла?

Він уставив раму, навесив обидві стулки із шибками.

— Дзвіночок не міг дзвонити, бо він без серця.

— Я добре чув. Аби не Семиторбовик, який попередив людей, то й ви, доне Антонію, і діти були б уже на тому світі. Коли ми наспіли, ви всі лежали, мов дрова, хоч зразу на цвинтар неси.

Петроне казав правду.

Ми вчаділи не дуже, але дуже знесилили. Надто я, бо виносив дітей. Я впав опукою, напевне, знепритомнів. А холод був лютий... Якби не прибігли селяни, то й справді могли б закоцюбнути.

Та Нінка-Нанка, яку підганяв дух Семиторбовика — доброго чоловіка, що бажає добра живим, — примчала в село і зняла тривогу, бамкаючи дзвіночком.

Навіть діти й ті казали, що вони чули дзвіночок Нінки-Нанки, коли «заснули» на уроці. Правда, я теж начебто чув той дзвіночок... А потім ураз розчахнулися двері, і на порозі з'явилася Нінка-Нанка. Відчинила двері рогами — шукала Пассалоне. Мекала й крутила хвостом. У клас ринуло свіже повітря, розганяючи чад; воно проникло в мій пересохлий рот, торкнулося мого волосся. І я підвівся, і хоч насилу-насилу, але добувся до дверей.

Нас знайшли під школою, на землі, непритомних, задубілих з холоду. Петроне, Джуліо Лоренцо і Рафаеле де Сісто. Наспіли вчасно.

Хтось поскакав на мулі до Аччеттури по лікаря. Із села прибігли батьки забрати дітей.

Я картався докорами сумління. Адже вчитель повинен знати, як обходитися з грубкою; він не має права важити життям безневинних дітей. Мабуть, я напхав у грубку забагато гілок, або вони були сирі, або передчасно закрив затулку, щоб зберегти тепло.

Назавтра, лежачи в ліжку — Віто Петроне сидів біля мене і заспокоював — мовляв, ніхто не держить на мене зла, тим паче, що Семиторбовик усіх врятував, і в селі тільки й мови, що про це, — я поринув у дивні міркування. От би надіслати в міністерство освіти проект реформ підготовки вчителів. Приміщення, де навчають студентів, — у вигляді бараків. Ніяких парт. Студентів навчати не наукам, а зводити стіни, замішувати вапно, перевозити й класти цеглу, пробивати в стінах отвори під вікна. Потім стояти біля задимлених плит у куховарських ковпаках і мішати підливу та макарони...

Та найважливіше — лекції, де навчають фокусів: приміром, як робити з нічого олівці, зошити... Гоп-ля! Ось вам десяток олівців — кольорових, синьйори, прошу взяти до уваги, кольорових, оплески, дякую! Гоп-ля! Ось вам черевики, панчохи, гроші, прошу, синьйори! Гоп-ля! Ось вам позолочені кружечки. Шоколад! Пригощайтесь, синьйори! Не маніжтеся, беріть, усім вистачить...

Потім — лекції із стрільби. З рушниць по мішенях. Мішені: живі пацюки.

Я задрімав і побачив студентів та викладачів на біговій доріжці: біг з перешкодами; гімнастичні вправи на холоді. Потім вправи з першої допомоги: штучне дихання, масаж, уколи, операції. О, це вже я перебільшив. Та нічого: людині, яка тільки що врятувалася від чаду, можна й вибачити такі перебільшення...

Проте я так і не написав листа з цими пропозиціями — все відкладав на завтра. Тепер жалкую — було б таки цікаво. Уявляю собі обличчя його превосходительства Пацюка!

Простягнувши руку до ящика, який правив мені за тумбочку — по ліки або склянку води, — я намацував пальцями аркуш паперу. Це була відповідь фірми, куди я написав листа з проханням допомогти заснувати народну школу для дорослих. Мене сповіщали, що, на превеликий жаль, фірма не може посприяти... тощо; адже міністерство не виділило коштів на школу для дорослих; тому й фірма не може взяти на себе тягар витрат... і т. ін., і т. ін. З пошаною і великою вдячністю.

З пошаною і великою вдячністю...

А втім, я наперед знав, що було б, якби я став наполягати. Про це мені свого часу натякнув секретар тієї самої фірми: коли б я вніс в інспекторат шкільну потрібну суму, як аванс для виплати зарплатні мені ж самому, то фірма погодилась би покрити витрати на відкриття школи для дорослих у Монте-Бруно.

Тоді б я одержав три конкурсних бали.

Але гроші! Де взяти грошей на мою зарплатню?

На різдво, в канікули, мабуть, треба буде поїхати в Матеру і позичити в Луїджі грошей. А повертатиму борг таким шляхом: позичені гроші віддам в інспекторат, звідти одержуватиму їх щомісяця як зарплатню і віддаватиму Луїджі. Кожного місяця. Отже, всі проблеми можна розв'язати. Крім однієї: дзвіночок Нівки-Нанки. Як він може дзвонити?

Падає сніг. Багато його вже нападало, густого, лапатоного, а він шурхотить і шурхотить, тручиться об шибки мого вікна.

Вікно.

В мене є вікно.

Моє вікно!

Я чудово все пам'ятаю. Було це на хрестини Рози Петроне. Опівдні, вийшовши з дому, я мусив розчистити собі шлях аж до стежки. Перед тим як вирушити до села, я розгледівся довкола: коли й далі так сніжитиме, то як же ввечері доберусь я додому? Глянув на вікно. Скільки разів виходив я надвір лише для того, щоб помилуватися ним: замерзлим, тьмяним прямокутником. Двері, вікно, високий дах — все справа рук Петроне-батька, — ну, справжнісінький тобі будинок!..

Саме з свого вікна якось уранці я побачив три химерні по-статі. Вони мали по дві голови — одна людська, друга — якогось пухнастого звіра. Тут же стирчали лапи та хвости. Шкури вивернуті вовною всередину, і по лискучій, брунатній, з плямами крові поверхні ковзали, не затримуючись, лапатамі сніжинки.

То були Сальваторе Віджано, Джуліано Петроне і Джованні Лоренцо.

Збуджені, схвилювані, хлопці почали один поперед одного викладати сільські новини.

Перш за все — в Нінки-Нанки народилися козенята! Цієї почі. Трое. Таке трапляється дуже рідко, але ж у Нінки-Нанки це могло бути інакше. Ця розбійниця носить із собою в дзвіночку дух покійного Джуліано Карбоне, на прозвісько Семиторбовик. Ясна річ, дух і цього разу попередив родину Петроне про надзвичайну подію.

Коли я був на різдво у Матері, я розмовляв з приятелем-лікарем про це явище. Ми зійшлися на тому, що тут, напевне, має місце якийсь вид загального самогіпнозу, самонавіювання.

Друга подія — хрестини Рози Петроне, які мали відбутися цього ж дня. Мене запрошено на урочистість. Хлопці прийшли це мені переказати.

Отже, перед обідом я вийшов з дому розчистити сніг од дверей до стежки. Перед тим як вирушити до села, оглянувся навколо і, не знаю сам чому, вернувся і взяв рушницю.

Падав густий сніг. Він налипав на стовбури дерев з навітряного боку, і вони здавалися вищими, ніж були, проти сірого неба. Сніг рипів під ногами, лопотів по плащу, шурхотів, мовби

по шибках мого вікна. Гірський потік вирував по камінню, береги ніби здулися від снігу; подекуди річку затягло кригою. Я затримався на містку. Поручні були засипані снігом, місток рипів під ногами, а посеред потоку сидів розбійник Тамбуріно в білій мантиї і поволі бив у барабан.

Як можна пояснити це явище? Діти сюди й носа не потикають. І я знаю чому. Боятися. Обходять місток десятою дорогою. Особливо відтоді, як Пассалоне бачив Тамбуріно своїми очима. Спробуй-но пояснити, що таке луна, дітям, які зроду не бачили автомобіля, які навіть не уявляють собі, що оті сріблясті птахи високо в небі — це літаки — машини, зроблені людьми, і що в них сидять люди. Треба поступово пояснювати — починаючи з найпростішого, іти до складного, розширювати коло їхніх понять. А це — нелегка справа тут, у маленькому замкненому світі, населеному казковими уявленнями та забобонами. Нереальне для цих дітей переплітається з реальним і на-впаки.

В Монте-Бруно всі вже зійшлися до церкви. Біля дверей стояли жінки в чорному, по самі очі закутані у великі вовняні хустки. Всі однакові. Однакові? Ні, одна інакша. Висока, струнка за всіх, очі сяють. Не дивиться в мій бік, але напевне помітила.

Це вона.

Я зайшов до хати Петроне. Діти майстрували купо-купо — інструмент, без якого не обходиться жодне сільське свято. Я заходився їм допомагати. Робиться купо-купо так. В порожню бляшанку з-під томатного соку наливають води. В отвір стромляють очеретину так, щоб кінець її стримів назовні. Коли провести рукою по вологій очеретині, вона видає глухий звук. Ось під такий інструмент і співаються з давніх-давен пісні на всіляких рочистостях. А пісні приблизно такі:

Приїхав я здалека,
Щоб заспівати синьйорні,
Та мені спершу потрібен дозвіл.
Без дозволу не можу співати,
Катарінелла, рінучча, ріна.

Краще за всіх співав Петроне. Трошки захмелілий від легкого вина — його купили на гроші, виторгувані за м'ясо Нінки-Нанчиних козенят (бідна Нінка-Нанка та її дітки!), він награвав на купо-купо, а всі діти підспівували гортанними і трохи гугнявими голосами:

Заходили сусіди, друзі, пили за здоров'я, жінки гомоніли в кутку, часом відповідали на жартівливі зачіпки Віто. Люди заходили, поздоровляли, виходили.

Щоразу, коли котрась із найменших дочок Петроне починала плакати, її брала на руки одна із жінок.

Увійшла Тереза. Величним жестом скинула хустку з голови й стала біля порога.

Віто підніс руку. Всі замовкли. Потім задуднів купо-купо.

Я прийшов до вас, бо знаю,
Що маєте гарну доньку.
Я прийшов просити віддати її за мене.
Як оддасте, то назву вас ненькою.
КатаріNELла, рінучча, ріна.

Оплески. Віто глянув на мене. Тереза дивилася прямо перед собою.

Проспівати я хочу, як давіночок,
Що Тереза — справжня королева.

Незабаром діти з піснями вибігли на вулицю, кожен прихопив по корзині. Співатимуть під вікнами — за фіги, горіхи, а може, хтось і сольдо¹ кине.

А біля колиски маленької Розі Петроне почалися готування до зустрічі семи фей. Потрібні сім стільців, та де їх узяти? Вибрали найкращий стілець, аби феї могли на ньому посидіти по черзі — хоч і є небезпека, що вони засперечаються між собою, котрій же сідати першій. Поставили ночвочки з чистою водою і повісили найціліший рушник — витирати вмочені пальці. Дитячий посаг: три старенькі льолі, прані-перепрані — вони вже прослужили сімом сестрам і Джуліано, — та кілька пелюшок поклали в головах колиски. Опівночі мають прийти сім запрошених фей — благословити Розу.

Віто Петроне троху провів мене, присвічуючи ліхтарем, а на прощання сказав:

— Добре зробив, доне Антоніо, що захопив із собою рушницю.

— Чому?

— Кажу — добре. Ну, а тепер іди вже сам.

— Авжеж. Спасибі за все. На добраніч.

¹ Сольдо — дрібна італійська монета.

Я затримався допізна, розмовляючи з Віто Петроне про дальшу долю школи для дорослих. Начальство відмовило мені в допомозі. Проте покинути цю справу я вже не міг, та й не хотів, шкода було зусиль і часу. А на сподіванках дістати винагороду від держави за витрати на школу я вже давно поставив хрест: я не зміг підготувати жодного з дітей до екзаменів за другий клас.

Ті кілька чоловіків та жінок, які записалися до народної школи, не могли приходити до мене на заняття. Я мусив сам ходити до села і до двох хуторів в різні дні тижня — вечорами, коли люди поверталися з полів. В Монте-Бруно Петроне запропонував для занять свою хату, але там було восьмеро дівчаток з чудовими легенями і дзвінкими голосочками — своїм криком та плачем вони глушили всі звуки. Найзручніше було б збиратися на заняття в хаті дядька Вінченцо — найпросторішій і найсвітлішій. Але там жила Тереза.

На щастя, Петроне згадав про свою куму Маргеріту Добрайо. Вона жила сама: чоловік і сини емігрували. Тепер емігрували не до Америки, як свого часу син дядька Вінченцо, батько Сальваторе і Терези, а здебільшого до Німеччини або Швейцарії.

Джуліано Лоренцо мені розповідав:

«Два роки я працював у Німеччині. Повернувся, бо захворів і нікому було мене доглядати. Краще вже гинути тут у злиднях, але біля сім'ї, ніж пропадати на чужині».

Ліхтар кидав тьмяне світло мені під ноги. Його вистачало, щоб не спотикатися. Навколо — непроглядна темрява. Сніг уже не падав. Повсюди — таємничі химерні тіні. Деревя щільно обступили стежку, я йшов мовби вузьким коридором. Ніде правди діти — мені було трохи боязко. Адже я не мав чарівного дзвіночка Нінки-Нанки, який попередив би мене про небезпеку.

Яку небезпеку? Я спробував розважити тверезо. Мені ніщо не загрожувало, але якийсь непевний неспокій змусив мене пришвидшити ходу. Я дістався до потоку. Легеньке бум, бум, бум розбійника Тамбуріпо нагадувало звуки купо-купо.

Я проспівати хочу, як дзвіночок,
Що Тереза — справжня королева.

Я мимоволі подумав про Терезу. Вона стала ще гарніша. Мені знову до жаги схотілося її побачити, поговорити з нею,

пізнати її ближче. Ще вчора, ще навіть сьогодні я міг би за-присягтися, що Тереза мені байдужа, що вона для мене не існує. Але тільки-но я її побачив, серце в мене знову замліло. Я, певна річ, намагався подолати це почуття, але зараз, на самоті, думав тільки про неї. В голові бриніло її ім'я: «Тереза, Тереза, Тереза».

Я мимохіть уповільнив ходу, підвів голову. Хай там ліс чи місто, ніч або день — я завжди думатиму про неї. Я мріятиму про неї. Про неї.

І досі напевне не знаю, що мене вирвало з моїх мрій. Може, це було виття, але я майже не почув його і простував собі далі.

Виття почулося знову — вже голосне і зовсім близьке.

Світло ліхтаря було надто слабке, і я не міг нічого роздивитися. І знову до мене долинуло виття. Я не міг збагнути, з якого боку. Мені й на думку не спало, що це може бути вовк. Я навіть рушницю не зняв із плеча.

І все-таки мене поійняло хвилювання — так буває з дітьми, коли вони лишаються самі в темряві.

Я зупинився, вагаючись, чи йти далі, чи повернутися. Але до Монте-Бруно було вже далеко, а шлях на ближчий хутір лежав за моєю домівкою. Отже, єдина рада — дістатися до моєї хати-школи і замкнутися.

Я швидко рушив уперед, піднявши високо над головою ліхтар.

Знову розляглося виття.

І тут я зрозумів — це не собака.

Це був вовк.

Стояв під дверима моєї домівки, обнюхував поріг і вив, задираючи писок на худій шиї догори.

«Вовк під дверима».

Мені згадалися ці слова з казки, яку чув давним-давно, ще малим, на кухні в бабусі.

«Вовк під дверима». Ці слова звучали погрозою, і мене завжди проймав страх, але я знав: кінець у казки — щасливий. Та й вовк був десь далеко-далеко і здавався якоюсь фантастичною примарою. От і зараз я не міг собі уявити, що це справжній вовк. Худий здоровий собака з гострим писком — та й годі. Чо-мусь подумав, що тварина зголодніла, тож і хоче дістатися в мою школу-хату.

Відтак підняв рушницю, прицілився й вистрелив.

ЗАГАДКА СРІБЛЯСТОГО ПТАХА

— Пассалоне, чуєш, Пассалоне, я був у Пістіччі і знаєш, кого бачив?

— А з ким ти там був?

— З Терезою й Феліче, гостювали в тітки Кончетти, діду-севої дочки, та в родичів Феліче.

— А чого ти туди їздив?

— Наглядати за Терезою й Феліче.

— Навіщо?

— Бо коли двоє мають побратися, за ними треба наглядати. Ну й паскудно почуваєш себе, коли ці двоє ходять сердиті, на-суплені, приндіяться одне на одного, а ти мусиш тягатися за ними, як прив'язаний!

— В мене восьмеро сестер, Сальвато. То що, і мені доведе-ться за ними наглядати, коли вони зберуться заміж?

— Аякже.

— Ой, біда мені, біда! Аж вісім жінок припало на мою долю.

— Зате я там їв одну смачну штуку. Холодна-холодна; її тримавш у руці і лижеш. Холодна і солодка. Ти такої зроду не куштував.

— Коли вона така холодна, то як же її в руці втримаєш?

— А вона в такому ріжку, схожому на бичачий, але зовсім маленькому. Туди її кладуть, і вона — аж трьох кольорів.

— От коли виходитиме заміж моя старша сестра, я теж по-дамся в Пістіччі поїсти цієї холодної штуки.

— А як смачно! Сама прослизає в горло, і кожен колір пахне по-іншому. Найсмачніший червоний, потім рожевий і жовтий.

— А як ви дісталися до Пістіччі, пішки чи на мулі?

— Ми дійшли до дороги, що веде в Аччеттуру, а потім сіли на великого воза, який їде сам по собі і дуже гуркоче. Спереду сидить чоловік і тримає в руках колесо. Отак він цим возом править.

— Невже їде сам по собі?

— Їде, ніхто його не тягне — ні мули, ні воли. Швидко їде, всіх обганяє. А всередині є шкіряні лави, щоб сидіти.

— А в Пістіччі що робили?

— Пішли до тітки Кончетти і допомогли побілити хату до великодня, але не всередині, а зовні. Будинки там білі, бо їх мажуть вапном. І вони прилягають один до одного, ніби дов-гий мур. Не такі маленькі, як у нас, а великі, і коли стати на початку вулиці, то кінця не видно, бачиш тільки цей довжелез-

ний білий мур. І в кожному будинку є двері, й вікна, і дах. Всі будинки схожі між собою.

— А як знати, де саме твій будинок?

— Я теж спитав про це Терезу, а вона сказала, що навіть Нінка-Нанка знає, де її домівка, а людина й поготів.

— Правду каже — адже Нінка-Нанка розумніша за деяких людей.

— А потім з одних дверей вийшла стара жінка з жаровнею в руках, і Тереза вигукнула: «Тітко Кончо!», і вони обнялися. А знаєш, як одягнена тітка Кончетта?

— Як?

— В чорну сукню, довгу-довгу, до п'ят. А на грудях — барвисті квіти.

— Справжні квіти?

— Ні, здається, з матерії, так, з матерії. Троянди з листям — жовті та червоні. І якщо до них доторкнутися, вони начебто розпукуються. А під сукнею в неї біла сорочка з широкими рукавами, а на голові величезна хустка, складена дашком. Тітка Кончетта схожа на діда, перевдягненого жінкою. Вона пригостила мене тістечками й кавою і все мене обнімала.

— Чому?

— Мабуть, тому, що вже стара.

— Дядько Вінченцо теж старий, але ніколи тебе не обнімає.

— Тоді не знаю чому. А потім ми з Феліче пішли в інше місце, і я там таке бачив, таке бачив!

— Що?

— З неба спустився величезний птах, а в ньому — троє людей.

— Сальвато, що ти кажеш?!

— Хай я западуся, коли брешу! А потім ми пішли за місто, там такий ліс гарний, парк називається — то там стоять височенні будинки, і всі як один із скла.

— Із скла?

— Так, із прозорого скла, і коли світить сонце, вони блищать, мов вогонь, аж очам боляче, дивитися не можна. В цих будинках живуть найбагатші люди. Вони приїхали здалека, і звуть їх женери.

— Що ж, вони могутніші за дядька Вінченцо?

— Цього не знаю. А знаєш, що вони роблять? Будують вежі як три дерева заввишки. А з них дивляться під землю — чи нема там якогось метану.

— А це що?

— Не знаю. Таємнича штука; кажуть, її дуже важко знайти. Потім жєнери вночі щось із ним роблять і продають за великі гроші.

— Значить, вони могутніші за чарівників.

— Справді?

— Я так гадаю.

— Тоді, мабуть, коли виросту, краще стану жєнером, а не чарівником.

— Я теж так думаю. Дядько Вінченцо не вмє ставити будинки й вежі, щоб шукати оту штуку під землею. Коли стати жєнером, то можна розбагатіти.

— А як ним стати? Жєнери приїздять здалеку, вони не такі, як ми.

— А звідки ж вони?

— Вони спускаються з неба в здоровенних птахах з гребінцем, який обертається швидко-швидко.

— Ти їх насправді бачив?

— Власними очима. Спершу ми почули далеке гудіння, мов у тих сріблястих птахів, що про них дон Антоніо каже — «машини». Та я раніше не вірив.

— Значить, це правда?

— Правда. Всі дивилися вгору й казали: «Он летять!» Я бачив, як цей птах опускався нижче й нижче, і перелякався, та Феліче сказав: «Чого боїшся? Це ж лікоптер, він возить жєнерів».

— Що?

— Лікоптер. Так називається. Птах більшав і більшав, а шум сильнішав — то гребінець крутився і робив такий шум. Я заплющив очі, бо мені здалося — він спускається, щоб схопити нас, як шуліка хапає курчат, аж тут ураз стало тихо. Я розплющив очі — птах уже стояв на землі, а з його черева вийшло троє чоловіків. То були жєнери.

— Ти бачив їх?

— Так, бачив.

— Які ж вони?

— Люди як люди. Але це тільки з вигляду.

— А що вони робили потім?

— Увійшли в скляний дїм, а всі лишилися чекати їх на вулиці.

— Хто саме?

— Феліче і всі інші. Чекали, чи візьмуть їх жєнери на роботу. Але це дуже складна справа.

— А потім?

— А потім поїхали назад. Коли ми влізли у віз, Феліче хотів узяти Терезу за руку, але вона посадила мене біля себе, а Феліче розсердився і пішов уперед — до того чоловіка, який крутив колесо, і не глянув на нас аж до самого дому. Тереза була рада і кривлялася йому в спину, коли ми йшли лісом, а я сміявся.

— Я теж хочу побувати в Пістіччі, щоб побачити лікоптер і женерів, поїсти тієї холодної-холодної штуки в три кольори. Послухай, Сальвато, ти ж мені друг, правда? Якщо оженишся на якійсь моїй сестрі, я буду наглядати за вами, і ми поїдемо в Пістіччі.

— Гаразд. Але до цього ще далеко. Коли ще ті сестри повростають!.. А поки що ходімo нарвемо спаржі та цикорію на юшку. Підеш, Пассалоне?

— Завтра.

— Ні, зараз. Адже нам ще треба пошукати скарб, що його заховано в таємничій печері.

ГРОЗА

Спершу змова батьків, потім снігопад, згодом збирання дикої спаржі та цикорію, ще згодом — ще щось. От і виходило — діти більше не ходили до школи, ніж ходили.

А тепер ось прополка.

Та сьогодні вона кінчається, а разом з нею скінчиться мое вимушене дозвілля. Мене теж запрошено на урочистість. Звичайно, з гітарою. Збираються танцювати. На хуторі в дона Панкраціо Монтезано.

Над полем лунає спів. Голоси дівчат мовби надають ритму полільникам. Зігнуті спина, сапи в руках; розбивають сухі грудки землі, бур'ян зносять на тік — там прив'язано мулів з нашорошеними або повислими вухами. Часом котрийсь з мулів реве — довго, пронизливо, жалібно. Двоє-чи троє жінок збирають пирій, сушать на сонці — відвар з цього зілля нібито лікує нирки.

Біля мулів примостилися менші діти, за ними наглядають старші сестри. Немовлята сидять у них на руках.

Нарешті з поля вертаються дівчата та жінки — втомлені, спітнілі; кошички з обідом несуть на головах. У Кармели Пет-

роне в кошику — Роза, вимахує рученятами й ніжками. Тереза Віджано, як завжди, йде гордо, ні на кого не дивлячись. Є тут і чоловіки, кілька молодих парубків, безробітні, ті, що день у день, як Феліче Коланджело, чекають виклику, котрий ніколи не надійде. Дехто вже має на руках квитки до Німеччини, дехто приїхав побачитись з родиною.

Мені подали дві голови щойно забитих козенят, засмажені в олії, присмачені часником, петрушкою, кмином, обсіпані сухарями. Нижнє м'ясо так і тане в роті.

Всі інші їдять макарони з помідорною підливою й тертим овечим сиром.

Раптом Бийкамінь глузливо посміхнувся і показав щось Сальваторе. Той ураз поблід, схопився з місця, кинувся на Бийкаменя, повалив на землю й заходився лупцювати.

Тереза схопила брата за руку, відтягла од Бийкаменя. Але тепер той кинувся на Сальваторе, й досі блідого як крейда. Тереза відвела брата на тік.

Що сталося? Я нічого не розумів. Сальваторе — хлопець гарний, але справедливий. Якщо він кинувся в бійку, значить, є на те причина.

— Що сталося? — питають одне в одного люди.

«Навіщо ти теж пішов на тік, доне Антоніо? Що тепер люди казатимуть?» — думає Тереза.

«Мабуть, не треба було йти. Терезу люди судитимуть», — подумав я.

— Що сталося, Сальваторе, що з тобою?

Сальваторе уперто трусонув головою, ще міцніше стиснув кулаки й завзято тупнув ногою.

«Треба мені самій усе пояснити, бо вчитель хтозна-що про нас подумає».

— Кілька днів тому Бийкамінь заходив до нас і побачив Роккіно.

«Роккіно! Он воно що! А я зовсім забув. Живий той Роккіно, аж не віриться, що він вижив».

— Це братів заць, — каже Тереза.

«Таж я знаю це, Терезо, не треба мені цього казати, Терезо. Терезо!»

— Я й не помітила, як Бийкамінь зайшов у кімнату. Він хотів убити зайця. Сказав, що він уже великий і гладкий. Я на силу забрала в нього бідного Роккіно.

«Так ось де перебув Роккіно зиму! І Тереза знала про це і допомагала. Терезо!»

— А оце за вечерею Бийкамінь упхнув до рота шматок м'яса, заплямкав і показав Сальваторе — мовляв, отак я і твого зайця з'їм.

«Ну й негідник цей Бийкамінь! Адже я теж люблю Роккіно — єдиного свідка й товариша жахливих пацючих ночей... Це ж він зігрівав мене і тої холодної дощової ночі».

— Хай-но тільки зачепить Роккіно — я його вб'ю! — вигукнув Сальваторе.

— Сальваторе вночі шарпається, стогне,— промовила Тереза, зашарівшись.

«Нарешті вона глянула на мене. Здається, вона хоче мені щось сказати, але не наважується. Терезо!»

«Антоніо! Якби ти доводився мені хоч якимсь родичем, братом двоюрідним, хай навіть кумом, я б розказала тобі, що в мене на серці. А то ж мій двоюрідний брат — Феліче. Для тебе я б знайшла слова...»

«Кажі, Терезо. Скажи все, що хочеш мені сказати. Мені одному. Я для цього й прийшов сюди. Для цього? Не знаю напевне. Терезо!»

— Сальваторе сняться страшні сни. Він кричить і прокидається весь у поту. Я засвічую лампу й заспокоюю його.

— Невже? А раніше з ним таке бувало?

Тереза хитає головою.

— А тут іще дідусь у нас занедужав.

«Казати такі речі чужинцю! Чи я не збожеволіла? Та хіба ти чужинець, Антоніо? Антоніо!»

— Дядько Вінченцо захворів?

— У нього жовтуха. Весь пожовтів, як лимон. І очі болять. Зовсім йому зле.

«Ти знову замовкла, опустила очі. Що ти хочеш сказати? У дідуса жовтуха. Звичайно, це не дуже приємно. Але не це ятрить тобі душу, Терезо. Я це відчуваю. Терезо!»

— Дідусь вечорами кличе Сальваторе, і той годинами сидить біля нього. Боїться, що помре, каже.

— Терезо! — На дверях з'являється Феліче, ще похмурий, ніж завжди. Просто лютий. Дивись, ще кинеться битися. — Що ти тут робиш?

— Феліче, прошу тебе, скажи братові, щоб він дав спокій Сальваторе.

— Відколи це твій брат потребує захисту? В Джузешпе ще й досі юшка з носа капає від його кулаків.

Сальваторе осміхнувся краєчком рота.

— Йди до хати, Терезо,— каже Феліче. Він так само не дивиться мені в очі.

Тереза обернулася і вперше глянула мені в вічі. І хоч це тривало одну мить, я прочитав у її погляді і сум прощання, і водночас виклик. Так, вона не зовсім беззахисна, вона знає, що робить, вона годна кинути виклик долі. І я люблю її.

— Сальваторе, ходи сюди.

Хлопець блідий, стомлений — напрацювався за день.

— Що тобі сниться ночами?

Сальваторе відсахнувся, ніби я зненацька прочитав його думки.

— Нічого мені не сниться.

Двері розчинилися, на тік вийшли всі чоловіки. Ситі, трохи підпилі, веселі.

— Ану пограймо в «хто дужчий».

Всі стають у коло, поклавши один одному руки на плечі. Чорні руки, під нігтями земля. Латані сорочки, майки — пропотілі, пропахлі димом, вкриті пилом вугільних шахт і плантацій, курявою далеких мандрівок, полинялі, але дбайливо зашиті й зацеровані.

І ось перше коло готове до змагання. Раптом налітає вітерець, здіймає з землі солому, обвиває круг ніг сухі стебла бур'яну, зриваючи в дівчат хустки з голів.

Мули замовкли, покинули їсти, застигли, похилили голови: відчували, що наближається гроза, і покійно її чекали.

— Ну, починай, Джуліо,— каже Віто Петроне, підставляючи свої дужі плечі.

Джуліо вмовстився в нього на шиї і гукає:

— Хто ще?

Виклик приймає Рафаеле де Сісто. Він видирається на плечі Джуліо. А навпроти вже готова розпочати боротьбу друга жива піраміда.

Чоловіки починають міряться силами, намагаючись скинути суперників, що сидять один на одному, додола.

Віто Петроне регоче, хоча Джуліо здавив його шию колінами.

Гуркоче грім.

Пассалоне, стоячи, як завжди, біля Нінки-Нанки, шкребе потилицю, розважаючи, тікати чи ні. Тереза з подружкою, худенькою чорнявою дівчиною, не оглядаючись, швидко простують до села.

А чоловіки змагаються. Сміх, гамір, вигуки.

— Кидай його на землю, Віто! Не жди!
Падає перша крапля дощу, за нею друга, третя..
Дощ!

Чорні хмари мовби й собі змагаються, котра з них дужча: купчаться, наповзають одна на одну.

— Подумаєш — дощ! — гукає Віто Петроне. Він ступає крок уперед, два назад, стрибає вбік. Все це для того, щоб скинути суперників. Та вони ще міцніше вчіпляються один у одного.

Блиснула блискавка, вдарив грім. Жінки перелякано затуляють вуха і тісніше торнуться одна до одної.

Знову блискавка. Віто високо підстрибує, але Джуліо втримався і на цей раз.

І тут линув дощ, як із ринви.

— Годі, гайда додому!

Жінки з криком ховаються в дім, дехто вилазить аж на горище. Мули сумно похилили голови, стоять, покірні, їм нікуди тікати.

Чоловіки вже не сміються. Вони підстрибують, ковзаються, ще міцніше стискають шиї «коней». Дощ струмить за коміри, періщить в обличчя. Та вони не здаються. Тільки міцніше зціплюють зуби. І в ці хвилини їм здається, що куди страшніші за дощ їхні нескінченні мандри в пошуках роботи, життя на чужині, розлука з сім'єю, хвороби, які лікує знахар, незрозумілі анкети, заяви, котрі так і лишаються без відповіді. Найголовніше — вистояти, міцно притулившись один до одного, не дати скинути себе на землю.

А дощ періщить мулів по спинах, мордах, ногах. Од нього нема порятунку.

ЗАВТРА, ПІСЛЯЗАВТРА

Дощ перестав. Я відчинив вікно. До мене долинули свіжі пахощі квітучого дреку; жовті його квіти ніби зітхнули з полегкістю після дощу і обтрушуються, мовби живі істоти.

Сьогодні я хочу побайдювати. Так мені любо сидіти ось тут, на сухому камені, покурюючи люльку. Правда, до приїзду в Монте-Бруно я не курих, але люлька — добрий товариш, коли ти садинокий. Тільки треба її чистити, знову набивати — одне слово, треба ходити, як біля дитини, тоді й вона платить добром.

З лісу, звідти, де пролягає дорога на Аччеттуру, долинають голоси. Чути якісь глухі удари. Я поволі підводжуся з люлькою в зубах: треба піти подивитися, що там діється.

— Доне Антоніо, доне Антоніо!

Це — Сальваторе, Нінка-Нанка і Пассалоне. Звідки вони взялися? Сказав би, що з-під землі, якби таке було можливе. А втім, тут усе може бути.

Хлопці брудні, збуджені, червоні.

— Звідки біжите? Що накопили?

— Слухай, доне Антоніо, скільки коштує ота штука — холодна-холодна, трикольорова?

— Що, що?

Я вислухав довгу, заплутану розповідь про чудесну подорож Сальваторе до Пістіччі, де він, як я зрозумів, уперше в житті скуштував морозива.

— Недорого коштує.

— А скільки такого можна купити за скарб?

— Скарб? Який?

Існує давнє повір'я, що багатії (а тут це поняття відносно, бо багатою називають людину, якій ведеться краще, ніж іншим) знайшли скарб, схований розбійниками чи в якомусь будинку, чи десь у лісі в ямі, або ж виорали його на своєму полі дерев'яною сохою.

— Скарб справжній, розбійницький.

— Треба спершу подивитися, чого вартий той скарб. Але знайте — морозива не можна їсти багато, живіт болітиме.

Хлопці глибоко розчаровані тим, що я сказав. Мить вагаються, а потім знову засипають мене запитаннями.

— А скільки можна з'їсти?

— Дві, щонайбільше три порції на день.

— А скільки його їдять женери?

— Хто?

Виявляється — Сальваторе бачив, як до Пістіччі прилетів гелікоптер (вертоліт); на ньому прибули кілька техніків та інженерів фірми, котра веде розвідку нафти й газу. Впевнений у тому, що це люди зовсім іншого походження (спустилися з неба), Сальваторе вважає: «женери» здатні з'їсти морозива, скільки самі схочуть.

Зовсім нелегко розібратися в мозаїці фантазії Сальваторе, з'ясувати, що саме бачив він насправді. Розмотати заплутаний клубок його уявлень, розплутати його й знайти кінець нитки — справа непроста, але цікава і вдячна. Спробую пояснити їм дійсність в образах. Не можна нехтувати такою нагодою.

«Женери» — це інженери, люди такі, як і всі інші, але вони довго вчилися і тепер багато вміють та знають. Вони конструюють машини, що літають, більші за «лікоптери», що можуть переносити багато-багато людей, вони ставлять вежі, за допомогою яких заглядають у земні надра, шукаючи метан. Метан — це не якась там таємнича річ, яку викликають уночі чарівливими словами; це газ, що утворився після розкладу решток живих організмів під величезним тиском. Це дуже складний процес, пояснити його нелегко. Але ще ніколи діти не слухали мене з таким захопленням. Адже я розповідав їм про речі, відмінні од цифр на класній дошці, від диктантів, речі більші,

неосяжні, такі, що стосуються землі, історії людства. Розум і освіта рятують людину, допомагають зводити будинки із скла, дають змогу робити добро й зберігати мир, можуть зробити бідних багатими, розсунути межі світу. Я сам захопився своєю розповіддю. Хлопці сиділи й слухали, мов зачаровані, вогники недовіри в їхніх очах то гасли, то спалахували знову. Отже, я можу погасити їхню недовіру, можу зробити з них людей, я сам, бо ніхто не хоче мені допомогти. Інженери не спускаються з неба, вони прибувають сюди з усіх кінців, здебільшого з півночі Італії, вони люди, просто люди, та й годі.

Ми навіть стомилися всі троє: я — розповідати, хлопці — слухати. Перезираємося, мовчимо. Люлька погасла.

— А ти, доне Антоніо, напевне знаєш, що вони не чаклуни?

— Так. Напевне.

— І я можу стати таким, як вони?

— Можеш, Сальваторе, звичайно, можеш.

«Так, Сальваторе, ти розумний, кмітливий хлопець, ти міг би приносити велику користь людям. Але твої задатки заховані в тобі глибоко, їх треба довго, дбайливо виявляти, плекати, формувати, надихнути їх життям. Хто знає, ким станеш завтра, післязавтра, позапівнізавтра?.. Та й з інших моїх учнів можуть вийти люди, навіть цей мурло Бийкамінь може стати інженером, і навіть кращим, ніж ти, Сальваторе, бо має неабиякі математичні здібності. Зате з тебе може вийти поет, письменник, лікар, учитель. Не такий, як я. Університет можеш закінчити. А кошти? За навчання треба платити або виклопотати стипендію з державних чи приватних фондів, але таких стипендій обмаль, та й не проживеш на стипендію сам, у чужому місті. І знову треба крутитися, як муха в окропі, шукати способів закінчити навчання.

Платити, щоб мати змогу вчитися! Якби не наверталися сльози, то й посміялися з цього не гріх...»

— А я, доне Антоніо, я теж...

Що ти «теж», бідна всохла виноградна лозино?..

Пассалоне не доказав, бо Нінка-Нанка раптом стрибнула вбік, і хлопець упав, задержавши п'яти догори.

Ми з Сальваторе трохи посміялися, трохи-трохи, щоб не образити Пассалоне.

І тут ми побачили між деревами над кручею лісорубів. Ось один стовбур затремтів, як травинка, нахилився і впав на землю під застережні вигуки.

— Дерево зрубали! — схвильовано загукали хлопці.

— О, любий доне Антоніо, як вам ведеться?

Дон Панкратіо Монтезано стояв руки в боки і наглядав за лісорубами.

— А яка ціна оцим хлопцям? — усміхнувся він, ляснувши мене по плечу.— Бачите? Десять стовбурів на честь святого Джуліано. Мій — найвищий, поставимо його посеред майдану. Решта — громаді. А всього їх треба поставити тридцять два на честь святого Джуліано — покровителя Аччеттури. Ви прийдете на свято, доне Антоніо? Приходьте неодмінно. Гей, ви там, пильнуйте, не покалічте мені цього бука! — Почервонівши мов рак, дон Панкратіо кинувся до лісорубів, уперся рукою в стовбур, спрямовуючи його падиння. Повернувся до мене спітний.— Якби не стояв у них над душею, покалічили б мені ліс. Значить, прийдете завтра? Знаю, чував, що ви добрий стрілець. Шкільний інспектор розповідав.

Він зареготався. Всі вже знають, що я вбив того вовка. З Монте-Бруно чутки дійшли і до шкільного інспектора, і навіть до Луджі в Матеру. Та найбільший захват викликала у всіх моя війна з пацюками, яких я з рушниці стріляв. Дехто з колег, здається, збирається запозичити мій метод, як ефективніший, ніж пастка і отрута.

— Дивись, скільки мулів, навіть і воли є.

Хлопці показували на караван, який довгою низкою тягся з Аччеттури.

Усі зійшлися до лісу — перевозити стовбури повалених дерев. Кожен готовий до сьомого поту потрудитися, аби лише святий Джуліано дав йому здоров'я. Здоров'я на цілий рік.

Коней небагато, вони тут поважані особи, ідуть попереду, не розглядаючись навсебіч. За ними дріботять молоді мули; шерсть у них довга, скуйовджена, на череві теліпаються засохлі кізьяки; вони часто відбігають убік, напорошують вуха, зупиняються, потім кидаються наздоганяти свою мудру матір, що виступає так само розмірено й неквапливо. Далі — дорослі мули. Поволі, якомсь обережно, ледь похитуючи рогами, плентаються воли, ремигають на ходу.

Ревуть мули, мов сирена, зрідка мукають воли, вигукують люди. І ось уже перше дерево потягли на дорогу. Розкинувши віти, мов руки, воно чіпляє ними за пеньки, за коріння. Серед темних стовбурів біліють воли.

Перші стовбури вже далеко, інші підстрибують на стежці, ламають сучки, виколюють камінці, сунуть далі.

Ось вони уже зникли з очей. .

СВЯТО СВЯТОГО ДЖУЛІАНО

Він уже не в лісі, цей високий бук, нема вже на ньому ні віт, ні пишної крони, ні кори, нема в ньому соків. Голого, обтесаного, поставлено його на майдані в Аччеттурі. На самому верхечку прилаштовано топольку, прикрашену мідяними платівками-жетонами, що виблискують, відбиваючи сонячне проміння. Коли їх торкає подих вітерця, вони не шелестять, а ледь-ледь дзеленчать. Кожна платівка уособлює тварину. Справжні тварини зібрані разом у загорожі, кожен пожертвував, що міг. Колись, у давні часи, їх справді чіпляли на дерево і стріляли по них з рушниць. Кров капала на землю, жалібні крики долинали аж до неба, до самого святого Джуліано — чув він їх чи не чув? Найвлучніші стрільці лише торкалися кулею обраної ними тварини, щоб забрати її живою.

Запах паленого цукру. Молодиця з голими до ліктів руками збиває цукрове тісто на мармуровому прилавку під дашком, на якому написано: «Цукерниця Нанда».

— Чуєш, як пахне, Пассалоне?

Запахи ладану, паленого цукру, печені, помідорної підливки. А он дядько тримає в руках в'язку червоних, мов помідори, повітряних кульок, як гарбузи завбільшки.

Вдарили в дзвони. На майдані з'явилися старшина карабінерів і капрал. Усе захвилювалося, блиснула мідь оркестру, із дверей церкви показався краєчок хоругви, сховався. Люди захвилювалися ще дужче.

Чути голоси: «Дівчата, ви готові? — Стривай, у мене за щось покривало зачепилося».

Знову дзвонять дзвони, лопаються хлопавки. І ось з'являється святий Джуліано. Хай живе святий Джуліано! Фігура святого похитується в такт ході, руки й ноги виблискують на сонці сріблом. Оркестр грає щораз голосніше. З церковних дверей виносять воскову вежу з трьома величезними запаленими свічками — несуть її дівчата в білих накидках; з вежі спадають стрічки — зелені, голубі, жовті, червоні, майорять, тріпочуть на вітрі, дівчата аж присідають під тягарем, немов танцюючи. Сьогодні свято, хай живе святий Джуліано, покровитель Аччеттурі, хай живе!

Галас потроху стихає. Лунають вигуки продавців мигдалю, повітряних кульок. І над усім підноситься голос: «Хто бажає морозива фірми Турідду, по-сіцилійському?!» Застигли на верхечку стовпа жетони. Реве голодна худоба.

Люди виходять із церкви, всі в гарному гуморі, свято чудове. Звідусіль лунають задоволені голоси: «Ще ж будуть розбирати цей гарний буковий стовп», «Так, ще буде розвага по обіді», «Ходімо додому», «Смачного вам, будьте здорові», «Мамо, купи червону кульку! — Скільки коштує? — На, тримай, гляди не випусти», «Я ще не хочу додому! Тут так цікаво! Побудьмо трохи!»

— Ти бачив, Сальвато, ти бачив? Оці червоні кульки можна купити!

— Купимо одну?

— Купимо. А з чого вона зроблена, що сама тримається в повітрі? Гарна.

— Дай одну!

— В мене немає здачі. А звідки у вас стільки грошей?

— Ходімо, Сальвато.

— Подивися на того дядька, Пассалоне. Він кричить, що продає морозиво. Морозиво — це оте холодне-холодне з трьох кольорів...

— Так, про це казав дон Антоніо.

— Дядьку Турідду, дай мені морозива.

— А гроші у вас є?

— Ось вони; давай здачу.

— Зараз... Що це? Я такої монети ніколи не бачив.

— Дай мені здачу, дядьку Турідду, і цю холодну штуку. Де вона в тебе?

— Тихо, Пассалоне!

— А інших монет у вас немає? Де ви їх узяли?

«Яке твоє діло? Я не скажу, навіть коли б мене катували! Поклявся перед Сальваторе, що ніхто ніколи не дізнається, де ми знайшли ці монети».

— Це старовинні монети. Такі вже давно не ходять.

«Я так біг сюди від Монте-Бруно, так стомився, а Сальваторе одно підгаїв: уперед, уперед. Нарешті дісталися сюди, почули такі смачні запахи, а тут...»

— Пробачте, старшино, можна вас на хвилинку?

«Що робити? Ми ж нічого не вкрали».

— Тікай, Пассалоне, тікай!

— Тримайте їх, зупиніть! Ви куди?

Хлопців схопили за комір, вони хвицяються, дряпаються, мов дикі коти, вириваються. У кишнях у них бряжчать, дзеленькають монети.

— Подивіться, старшино, які в них гроші!

— Мені вони теж давали таку саму монету, але я не роздивився, думав, що то п'ятсот лір,— обізвався продавець повітряних кульок.

— Ви звідки, хлопці? З Аччеттури?

— Ні, ми з Монте-Бруно.

— А як опинилися тут?

— Пішки прийшли.

— З родичами?

«Аякже! Втекли, та й годі! Вчитель сказав, що на святі святого Джуліано продаватимуть морозиво, таке, як у Пістіччі. Тому ми сюди й прителюючися».

— Монте-Бруно... Чи є тут хтось з Монте-Бруно?

Зібралися люди, обступили хлопців, витягали шиї, щоб краще роздивитися, та, побачивши сині з червоним мундири, ішли собі геть.

— Наскільки я знаю, дон Антоніо Лазала з Матери вчителює в Монте-Бруно або десь там поблизу.

— А де ж він зараз, старшино?

— Я його недавно тут, в Аччеттурі бачив. Може, він зараз у шкільного інспектора. Відведу туди оцих двох.

За пазухою і в кишнях у хлопців було повно монет. Усе скудо¹, старовинні, часів Бурбонів. Пассалоне й Сальваторе справді знайшли скарб розбійників. Старшина був уражений, інспектор теж, і я не становив винятку. Всі ми були спантеличені.

Новина вже пішла по майдапу і вулиці, продавець кульок, старшина та морозивник усім розповідали, що двоє хлопчаків з Монте-Брупо знайшли скарб.

— Де?

«Де, де, де! Не скажемо нізащо. Печера — це наша таємниця. Там ми сховали Роккіно, і ніхто ніколи не дізнається, де вона є. Ми поклялися один одному».

Мені випав непріємний обов'язок — розчарувати хлопців.

— За ці гроші нічого не можна купити.

«Нічого, нічого! Справді? Невже дон Антоніо тяг-

¹ Скудо — старовинна італійська монета.

не їкню руку? Старшина та оцей синьйор хочуть заволодіти нашим скарбом».

— Це дуже давні монети, такі тепер не ходять.

«Що ж тепер? Я, Сальваторе Джуліано, знайшов скарб. Але який же це скарб, коли за нього нічого не можна купити?!»

«А морозиво! Значить, ми не зможемо купити ту холодну-холодну штуку — червону, рожеву й жовту. А я, Петроне Джуліано, ніколи не бачив її, а тим паче не куштував».

— Морозиво!

— Морозиво куплю вам я. А скарб треба віддати владі — адже це старовинні речі.

Дон Антоніо купив хлопцям по великій порції морозива і повітряну кульку кожному. А ще й дудочку, на якій можна грати, та великого картонного капелюха. Яке гарне свято в Аччеттурі, хай живе святий Джуліано!

А навколо дерева щастя на майдані зібрався великий натовп. Щастя там, на самому вершечку, кожен жетон — тварина; гайда, хлопці, сміливіше, хто хоче вистрелити? Перший постріл — не влучив, за другим мідний жетон злітає. Щасливець виграв свиню.

А ось прицілюється дон Антоніо. У вчителя вірне око, кажуть у натовпі, він убив вовка в лісі поблизу Монте-Бруно...

Постріл. На землю падає жетон. Коза! Вчитель виграв козу. Сміється — що йому з нею робити? Всі весело аплодують, сміючись і собі.

І ось вони вже на лісовій стежині, що веде до Монте-Бруно. Дон Антоніо несе під пахвою здоровенну гуску, Пассалоне, як вправний пастух, веде на мотузці виграну козу. Хлопці голосно сміються, грають по черзі на дерев'яній дудочці. Забули про втому, упиваються спогадами про свято. Знову й знову пригадують, як після закінчення стрільби парубки намагалися видертися на стовбур, змащений жиром. Ковзали, з'їжджали додолу. Останнім спробував щастя Рокко Руджієро. Стиснувши зуби, міцно обхопив стовбур ногами і, впливаючись нігтями в дерево, почав вилазити, сантиметр за сантиметром, до нагород. І з кожним сантиметром у нього потроху сповзали штани, аж поки злетіли зовсім.

Навколо знявся регіт, дівчата зашарілися, затулили долонями очі, та все ж підглядали крізь пальці. Сміх, оплески, а Рокко в самих підштаниках доліз до вершечка і дістав у нагороду двох свиней та качку.

Пассалоне поважно простує попереду, але раптом хапається за живіт і заходиться нестримним реготом. Дон Антоніо та Сальваторе і собі сміються, сміються так, що всім доводиться зупинитися на перепочинок.

КАЗКА

Антоніо перейшов містком через потік — прямував до Монте-Бруно проводити заняття в школі для дорослих. З тих небагатих селян, які ходять до школи повсякчас, майже всі такі стомлені, що засинають на уроках. І справді, в полі зараз дуже багато роботи. Селяни виходять на світанку, а повертаються вже смерком. Тільки Віто й Кармела, так, Кармела Петроне з дочкою на руках! — не пропускають жодного заняття.

Сьогодні дуже жарко. Дихати нічим, навіть увечері прохолоди не відчувається.

На містку Антоніо зупинився. Чогось бракує, а чого саме? Дивна тиша.

Та це ж не чути розбійника Тамбуріно з його барабаном; розтанув у повітрі й чорний плащ, і гостроверхий капелюх...

Антоніо вернувся на кілька кроків назад. Все ясно: немає води.

От і розгадка. Потік зовсім пересох, бо останній місяць стояла велика суша. А раз немає води, нема гуку, немає луни, не чути барабана.

«Діти, ви знаєте, що розбійника Тамбуріно нема?» Завтра я все їм поясню. Розповім чудесну історію про луну. Не легенду про німфу Ехо, безнадійно закохану в Нарціса, що закам'яніла, вмерши від кохання, а правду про природне явище, яке можна пояснити науково.

Завтра.

Від певного часу до школи ходять усі діти. Всі.

Вони почули: для того, щоб стати «женерами», тобто незвичайними людьми, які літають, їдять скільки схочуть морозива, будують скляні палаци там, де раніше була пустка,— треба ходити до школи.

Всі до одного питали мене про це, навіть Аннунціата Лоренцо, одна з найздібніших і найстаранніших учениць; навіть Ласун спитав, як завжди хрумаючи сухі хлібні шкуринки.

Двері класу відчинені, чути запах квітучого дроку й мекання Нінки-Нанки, але діти не звертають на це уваги. Вони зосереджено слухають мій урок. Може, тому, що перед ними з'явилася мета: стати «женерами». Джуліано, найвідсталіший з учнів, сказав мені: він хоче полетіти разом з Нінкою-Нанкою. На «лікоптері», звичайно. І Аннунціата, на превеликий мій подив — бо ж добре знає, яка доля чекає жінку тут, на селі, — теж хоче вийти в інженери. Коли я їм пообіцяю, що вони можуть здійснити свою мрію, чи не станеться так, що я їх обману? Бо перед ними ще довгий-довгий, терпистий шлях — навіть коли забути про кошти, потрібні для навчання. Бо ще треба потрапити до середньої школи й закінчити її. А тут досі навіть початкової школи не було, та я й сам не раз думав покинути все і поїхати звідси.

Але що ж буде, коли поїду я? Приїде мій наступник — невдаха, звичайно, і, напевне, чоловік, бо жінка тут не витримає, не пристосується до умов, до тутешніх звичаїв... А раптом ніхто не схоче приїхати?..

Ось закінчу шкільний рік, а тоді побачу.

А поки що маю для своїх учнів несподіванку.

— Чи знаєте, що розбійник Тамбуріно там унизу, в потоці, вже не б'є в барабан?

Діти дивляться на мене великими очима, на обличчях — розгубленість і недовіра. Не чути більше барабана? Зпачить, розбійник Тамбуріно подався кудись-інде. Може, він уже тут, у класі. Раніше сидів у потоці, а тепер може бути де завгодно...

Пассалоне зробив ріжки.

— Не б'є в барабан, бо його немає і ніколи не було, — веду я далі.

По очах дітей бачу — вони не вірять.

— Звук, який ви чули, коли проходили над потоком, не барабан розбійника Тамбуріно, а природне явище.

Пассалоне тре долонею стрижену голову ззаду наперед і питає:

— А хто такий це Явище?

— Це не хтось, а факт, який відбувається або існує в природі, сам по собі. Людина часто навіть не розуміє, що це таке, поки не вивчиться. Спершу лякається, думає — цей факт, це явище викликають якісь злі духи, привиди. Але згодом, коли людина навчиться розуміти явища природи, вона переконується: ніяких духів немає, явище можна пояснити розумно, науковому.

«Неправда. В потоці є розбійник Тамбуріно,— читаю я в дитячих очах,— ми його чули всі і завжди. А тепер він замовк, а нам кажуть, нібито його й не було, нібито це явище».

— То чому ж він тепер мовчить? — резонно запитує кмітливий Бийкамінь.

— Його не чути тому, що зникла причина, яка викликала це явище; кожне явище має свою причину, свій початок, походження.

— А куди він пішов?

— Хто?

— Розбійник Тамбуріно!

— Нікуди не пішов, бо його ніколи не було.

Знову не вірять. Хоча не можуть відкинути того факту, що відтоді, як у їхньому селі з'явився вчитель, найдивовижніші речі, котрі раніше видавалися чудесами, стали зрозумілі. Вчитель усе знає, може пояснити. Він розповів, що є машини, які літають «яки» вми всередині. І це таки правда. Сальваторе Віджано бачив їх на власні очі. І всі можуть злетіти в небо на таких машинах, можуть жити у високих скляних будинках, всі можуть навчитися всяких корисних речей: лагодити поламані машини, лікувати хвороби, пекти хліб для цілого міста... Величезного міста, де люди під землею по вулицях ходять, а нагорі їздять вози на колесах, які рухаються самі по собі, без мулів чи волів. Вони називаються — як вони називаються? — ага, автомобілі. Такий автомобіль ходить до Пістіччі. Сальваторе Віджано їздив на ньому. В Пістіччі стільки дивовижних речей... А скільки їх на півночі, звідки прилітають «женери»? Раз учитель так багато знає, то, може, і про розбійника Тамбуріно каже правду? Так думає Пассалоне, так думають усі учні. Але всі вони твердо вірять, що розбійник Тамбуріно якось уночі впав у потік і там лишився.

— Всі знають легенду, тобто казку, про розбійника Тамбуріно, але ж немає доказів, що це правда.

— Немає доказів? Ні, це правдива казка, дуже правдива, якщо її знають усі.

— Сальваторе гарно розповідає цю казку, не гірше за самого дядька Вінченцо. Хай він розкаже — вона така цікава!

Це одним духом випалила Аннунціата, аж зашарілася від власної сміливості.

— Гарзд. Хай Сальваторе розкаже цю казку, а потім підемо до потоку, і я вам доведу, що це вигадка. Сальваторе, ми чекаємо — починай.

Двері класу відчинені, чути запах квітучого дроку й мекання Нінки-Найки, але діти не звертають на це уваги. Вони зосереджено слухають мій урок. Може, тому, що перед ними з'явилася мета: стати «женерами». Джуліано, найвідсталіший з учнів, сказав мені: він хоче полетіти разом з Нінкою-Найкою. На «лікоптері», звичайно. І Анвунціата, на превеликий мій подив — бо ж добре знає, яка доля чекає жінку тут, на селі, — теж хоче вийти в інженери. Коли я їм пообіцяю, що вони можуть здійснити свою мрію, чи не станеться так, що я їх обману? Бо перед ними ще довгий-довгий, тернистий шлях — навіть коли забути про кошти, потрібні для навчання. Бо ще треба потрапити до середньої школи й закінчити її. А тут досі навіть початкової школи не було, та я й сам не раз думав покинути все і поїхати звідси.

Але що ж буде, коли поїду я? Приїде мій наступник — пєвдаха, звичайно, і, напевне, чоловік, бо жінка тут не витримає, не пристосується до умов, до тутешніх звичаїв... А раптом ніхто не схоче приїхати?..

Ось закінчу шкільний рік, а тоді побачу.

А поки що маю для своїх учнів несподіванку.

— Чи знаєте, що розбійник Тамбуріно там унизу, в потоці, вже не б'є в барабан?

Діти дивляться на мене великими очима, на обличчях — розгубленість і недовіра. Не чути більше барабапа? Значить, розбійник Тамбуріно подався кудись-інде. Може, він уже тут, у класі. Раніше сидів у потоці, а тепер може бути де завгодно...

Пассалоне зробив ріжки.

— Не б'є в барабан, бо його немає і ніколи не було, — веду я далі.

По очах дітей бачу — вони не вірять.

— Звук, який ви чули, коли проходили над потоком, не барабан розбійника Тамбуріно, а природне явище.

Пассалоне тре долонею стрижену голову ззаду наперед і питає:

— А хто такий це Явище?

— Це не хтось, а факт, який відбувається або існує в природі, сам по собі. Людина часто навіть не розуміє, що це таке, поки не вивчиться. Спершу лякається, думає — цей факт, це явище викликають якісь злі духи, привиди. Але згодом, коли людина навчиться розуміти явища природи, вона переконується: ніяких духів немає, явище можна пояснити розумно, по науковому.

«Неправда. В потоці є розбійник Тамбуріно, — читаю я в дитячих очах, — ми його чули всі і завжди. А тепер він замовк, а нам кажуть, нібито його й не було, нібито це явище».

— То чому ж він тепер мовчить? — резонно запитує кмітливий Бийкаміль.

— Його не чути тому, що зникла причина, яка викликала це явище; кожне явище має свою причину, свій початок, походження.

— А куди він пішов?

— Хто?

— Розбійник Тамбуріно.

— Нікуди не пішов, бо його ніколи не було.

Знову не вірять. Хоча не можуть відкинути того факту, що відтоді, як у їхньому селі з'явився вчитель, найдивовижніші речі, котрі раніше видавалися чудесами, стали зрозумілі. Вчитель усе знає і може пояснити. Він розповів, що є машини, які літають в повітрі всередині. І це таки правда. Сальваторе Віджано бачив їх на власні очі. І всі можуть злетіти в небо на таких машинах, можуть жити у високих скляних будинках, всі можуть навчитися всяких корисних речей: лагодити поламані машини, лікувати хвороби, пекти хліб для цілого міста... Величезного міста, де люди під землею по вулицях ходять, а нагорі їздять вози на колесах, які рухаються самі по собі, без мулів чи волів. Вони називаються — як вони називаються? — ага, автомобілі. Такий автомобіль ходить до Пістіччі. Сальваторе Віджано їздив на ньому. В Пістіччі стільки дивовижних речей... А скільки їх на півночі, звідки прилітають «женери»? Раз учитель так багато знає, то, може, і про розбійника Тамбуріно каже правду? Так думає Пассалоне, так думають усі учні. Але всі вони твердо вірять, що розбійник Тамбуріно якось уночі впав у потік і там лишився.

— Всі знають легенду, тобто казку, про розбійника Тамбуріно, але ж немає доказів, що це правда.

— Немає доказів? Ні, це правдива казка, дуже правдива, якщо її знають усі.

— Сальваторе гарно розповідає цю казку, не гірше за самого дядька Вінченцо. Хай він розкаже — вона така цікава!

Це одним духом випалила Аннунціата, аж зашарілася від власної сміливості.

— Гаразд. Хай Сальваторе розкаже цю казку, а потім підемо до потоку, і я вам доведу, що це вигадка. Сальваторе, ми чекаємо — починай.

— Стояла тепла ніч,— почав Сальваторе.— Розбійники крадькома простували дорогою, що вела до Стільяно. Попереду верхи на коні — Карміне Донателлі, на прозвисько Крокко, за ним Нінко-Нанко з гітарою через плече, далі — Джованні Коппа та Бепе Карузо — помічники генерала.

— Якого генерала?

— Генерала Крокко, доне Антоніо,— значуще, поволі ворущачи губами, пояснив Пассалоне — він не відривав очей від Сальваторе.

— Мали рушниці, оздоблені сріблом, і пістолети, прив'язані до сідел. Коні їхні ступали тихо-тихо — так були навчені. Ось вони під'їхали до мосту.

— В Джованні Коппи до сідла була прив'язана ще одна річ. Пассалоне жадав усіх подробиць.

— Так, то була голова ворога в торбині.

— Лишенько, який жах! Що за ворог?

— Солдат. Під'їхали до мосту, і Крокко с [?] «Тібеба подивитися, чи немає засідки». Причаїлися в [?] риві. Ж тут на дорозі з'явився селянин. Нінко-Нанко вискочив на дорогу. Селянин перелякався, кинувся навітки, але путь йому заступив Джованні Коппа. Нінко-Нанко сказав: «А т-т-тепер хо-хо-д-дімо з на-на-ми».

Сальваторе наслідував жахливого Нінко-Нанко. Пассалоне, червоний від обурення, підхопився з місця:

— Неправда, Нінко-Нанко не заїкався!

— Заїкався. Дідусь добре все це знає й каже — було саме так. Нінко-Нанко для того й вивчився грати на гітарі та співати, щоб не заїкатися.

— А знаєш, що робив Нінко-Нанко з тими, хто називав його заїкою? Відрубував їм руки, голови, а потім воронам на з'їжу кидав!

От тобі й вайлуватий ледар Пассалоне, Пассалоне, який усе відкладає на завтра, післязавтра... Навіть на себе не схожий — обличчя палає, очі вибалушилились...

— Отже, він таки заїкався?

Пассалоне замовк.

— Потім Крокко сказав селянинові: «Іди на міст і подивись, чи немає там засідки. Якщо є, повернешся і скажеш».

— А кого вони боялися, Сальваторе?

— Солдатів, доне Антоніо. Селянин пішов, тремтячи від страху, потім вернувся і сказав: «Нікого там немає». Але Крокко не повірив і звелів: «Іди попереду!» — і селянин підко-

рився. Крокко хитро розважив: якщо селянин збрехав, то куля настигне його першого. Але він не збрехав, і всі перейшли міст. Потім Крокко сказав: «Сховаємося, перечекаємо тут». Чекали, аж поки почувся крик сови. Карузо теж крикнув совою, а Крокко сказав: «Зараз побачимо, чи це справжня сова, а чи той, кого я чекаю». Сова знову обізвалася тричі, і Крокко зрозумів — це той, кого він чекає. Куці тихо розсунулися, і з них вийшов чоловік і сказав Крокко: «Це я, генерале, наймит князя Колонни Стільяцського». — «Які повинні?» — спитав генерал. Нінко-Нанко та Карузо наставили на чужинця рушницю, бо не знали його. «Приберіть рушницю, — сказав чоловік. — Я не шпигун». І він розповів: «Багатії із Стільяно, які пригноблюють всіх, перелякані звісткою про вашу битву два дні тому під Трівіньо, де ви розгромили армію солдатів. Ці багатії збираються тікати до Сан-Мауро-Форте з усім майном, грошима та коштовностями».

Розбійники сховалися за каміннями й стали вичікувати. Крокко покликав Нінко-Нанко й Коппу та сказав: «Нагадайте моїм хлопцям, щоб вони берегли набої, стріляли тільки напевне, ховаючись за каміннями. Хай кожен покладе на камінь свого капелюха, а сам не вихиляється».

І ось на дорозі з'явилися багатії із Стільяно, а за ними вервечкою мули з корзинами, повними золота й одягу. А навколо них — солдати-охоронці.

— А що то були за солдати, Сальваторе?

— Не знаю напевне, доне Антоніо. Солдати, які прийшли здалеку, чужинці.

Бідні гірські стрільці! Спробуй тепер пояснити дітям, як усе було насправді!

— Потім Крокко скомандував: «Вогонь! Вогонь!» Розбійники почали стріляти. Жінки багатіїв закричали, солдати й собі відкрили вогонь. Та вони не бачили розбійників — адже ті сховалися, як учив їх Крокко. Солдати стріляли, аж поки набоїв у них не стало. Тоді Нінко-Нанко гукнув: «Уперед!» — і кинувся на ворогів, а за ним усі розбійники, стріляючи й люто горлаючи, аби солдати думали, що їх більше, ніж насправді. Багато солдатів з переляку попадали зі скель і розбилися на смерть. Тоді багатії почали благодати своїх слуг і селян: «Заступіться за нас; вам, бідним селянам, нема за чим жаліти, а ми, багатії, повинні жити». Та селяни, які вже змучились від гніту, розбіглися хто куди. І розбійники повбивали всіх багатіїв.

— І солдатського барабанщика,— знову схопився на ноги збуджений Пассалоне.

— І барабанщика теж. Один розбійник — звали його Ніколо — взяв великого барабана, поставив перед собою і почав бити в нього, вигукуючи: «Ми перемогли, всі гроші багатіїв тепер наші!» «Бум, бум, бум!» — бив барабан, а розбійники тим часом вибирали з корзин золото, одяг, коштовності, видирали з рук мертвих солдатів рушниці. Потім генерал Крокко сказав: «Маємо здобич, тепер — у путь!» І розбійники, щасливі, рушили в похід, а попереду Ніколо з барабаном: бум, бум, бум...

Бум, бум, бум! Діти барабанили руками, ногами, щосили бумкали; очі у всіх блищали... Куди там мені з моєю історією про луну! Те, що розповів Сальваторе,— багато цікавіше і прекрасніше.

— Тамбуріно Ніколо крокував не помічаючи, що його поранили; так часто буває, каже мій дідусь. Він сам бачив на війні: трапляється, когось поранять важко, аж кишки видно, а той не помічає... Але потім Крокко наказав Тамбуріно замовкнути, бо ворог може почути, і той замовк. І знаєте, що сталося далі? Переходячи вбхід потік, Тамбуріно впав у воду і більше не підвівся — помер. Але ніхто цього не помітив, всі його проминули, бо ж під водою не було його видно.

А потім мертвий Тамбуріно встав і знову став бити в барабан, щоб підтримати товаришів у поході. Барабан бив: бум, бум, бум! І ці звуки чуємо й ми.

— Чули, а тепер уже не почувте.

«Сміливіше, Антонію. Настала твоя черга».

ДОСЛІД

Аннунціата схопилася за мою руку, ніби їй загрожує небезпека, решта дітей щільно мене обступили. Ніхто не наважувався вийти вперед.

Позаду всіх, повільно-повільно, два кроки за наш один, плентався Пассалоне з Нінкою-Нанкою.

Діти нашорошили вуха, затамували подих. Проте нічого не почувли, крім пташиного співу.

Жодного іншого звуку.

Ми вже виходимо з лісу, за вигином стежки ось-ось побачимо потік. Уповільнюємо ходу, спиняємося. Спека. Сонце щидить на нас крізь листя дерев розплавлене золото. Спека. Нестерпна спека. Тиша.

Діти запитливо дивляться на мене. Для них я чарівник тепер: здійснив чаклунство — і барабан замовк. Треба пояснити їм це чудо, як це я здійснив, як чаклував. Лив олію на воду, чи гадав на відкритих ножицях, чи кидав речі за ріг будинку, чи рахував вузлики на мотузці? А може, вони хочуть почути закляття, яке дав мені таку силу? Мабуть, ні. Найважливіші молитви — потаємні, вони передаються від батька синові, від матері доньці...

Ось і потік. Води нема. Сухо. Камінь на камені, сухо. Кущі на березі припали порохом.

Замекала Нінка-Нанка. Єдиний звук, що порушив тишу.

І діти, ніби розв'язавши вузол страху, який тримав їх біля мене, побігли до потоку.

За Нінкою-Нанкою обережно висовує голову Пассалоне.

— Чувш що-небудь, Пассалоне?

Хлопець дослухається. Мусить признатися, що нічого не чує. Не вірить сам собі. Щось тут не так.

— Ходи сюди, спустимось до потоку й ми.

Не вірить.

Ось тут з каменя на камінь перекочувалась, падала вода. Ось він, камінь розбійника Тамбуріно. Ось цей.

— Природі часом до вподоби побавитися з людьми, полякати їх. Ці жарти природи називаються феноменами, явищами. Вони бувають усілякі. Явище, про яке я хочу вам сьогодні розповісти, називається луна. Явище це має місце тоді, коли звук за особливих обставин повторюється, тобто відбивається од якоїсь перешкоди і повертається назад.

— Хіба це можливо? Адже звук — не річ, його не можна помацати рукою.

Це, звичайно, обізвався кмітливий шибеник Бийкамінь.

— Нумо спустимось ще нижче.

Ми сходимо на дно потоку. Відразу стає гамірно, голоси наші лунають гучно, дужчають, вибухають; діти мимоволі затуляють вуха.

— Тихо, замовкніть усі.

Тиша. Всі мовчать.

— Го, го, го!

— Го, го!

— Що це? Хто там сховався за скелею?

— А там унизу?

Побігли дивитися. Ласун дереться на берег. Нікого. Переконалися самі. Вертаються.

— Го, го, го!

— Го, го, го!

Гукають усі разом, плескають у долоні, дивляться на мене, знову вигукують одне поперед одного; звуки лунають, множаться, навалюються на нас.

— Тихо! Помовніть трохи.

Запала тиша, і в ній лунає — яка це насолода! — тільки мій голос.

— Слухайте мене. В камінь біла вода. Гук, що виникав при цьому, перш ніж зникнути, линув до берега, де стоїть он та висока і гладка туфова плита; вона відбивала звук назад, ніби м'яч. Те ж саме відбувається з вашими голосами.

— Значить, звук барабана — це звук води, яка біла в камінь?

Молодець, забіяка Бийкамінь.

— Саме так.

Діти радісно сміються, затівають гру з луною: Сальваторе — «оре!», Аннунціата — «ата!», Джузеппе — «еппе!». І так без кінця.

Кому ж випаде на долю згодом пояснити їм, що таке звук, з якою швидкістю він поширюється, яка відстань потрібна, щоб утворилася луна? Хто ж буде цей щасливець? Хто радітиме цим допитливим личкам, блискучим очиям, хто слухатиме їхні відповіді, пояснення? Може, я...

Якби в потоці було хоч трохи води, спектакль, задуманий мною, дістав би чудове завершення. Я мав би тоді більший успіх, ніж Сальваторе Віджано із своїми казками.

Питаю, хто хоче принести відро води з криниці біля школи.

Підхопилися Бийкамінь та Сальваторе. Мало не побилися на кулаки.

Послав обох. Хай звикають ладити між собою.

Ми сідаємо в холодку під скелею. Час од часу то один, то другий починають змагатися з луною. Тут я помітив, що немає кози, отже, Джуліано Петроне теж. Питаю в дітей, де він є.

— Він сховався, бо й досі боїться розбійника Тамбуріно. Він не знає, що ми вже не боїмося, — обзивається Аннунціата. Погляд у неї ясний, очі блищать. Ніколи ще не бачив її такою щасливою. І все через отаку дрібницю.

Через дрібницю?

Як багато може важити така дрібниця! Я в цьому переконався зараз, і дуже з цього задоволений.

Повернулися Бийкамінь із Сальваторе, принесли відро води. Хоч і не помирилися зовсім, але допомагають один одному.

Ллю воду на камінь.

Бум, бум, бум!

Лише одна мить, лише відро води. І досить. Діти впізнали характерний звук, і тепер пробують робити його ротом. Вони радісно збуджені. Тепер розбійник Тамбуріно навіки стане для них тільки гарною казкою.

А ось і Пассалоне.

— Повернувся? — питає він.

— Хто?

— Тамбуріно.

— А його не було зовсім! — вигукнули діти хором.

Пассалоне потер ззаду наперед голову, на лоба набігли зморшки.

— Спускайся сюди, Пассалоне! — гукає-кличе Сальваторе.

— Завтра.

Діти знову загукали хором:

— Еге ж, завтра, післязавтра, позапіслязавтра!

— Луна, ходи сюди, послухаєш луну!

— А що це?

— Іди сюди — я поясню тобі, — запрошує Бийкамінь.

Нінка-Нанка так смикнула мотузку, що Пассалоне миттю опинився біля наших ніг. Сидячи поміж камінням, він навіть забув про мотузку, обмацує себе, чи цілий, боязко підводить очі.

— А куди ж подівся розбійник Тамбуріно?

Бийкамінь, зиркнувши на Аннунціату, проштовхується наперед.

— Це казка. Пусті балачки, як каже дон Антоніо. Але зате є доказ, що тут — луна. Ось послухай, Пассалоне! — гукає він.

— Оне!

— Ти — роззява!

— Зява!

— Знаєш, що вийшло? Звук мого голосу полинув он туди і відбився там.

Бийкамінь побіг до туфової плити, вдарив по ній рукою і, ніби тягнучи невидиму нитку, повернувся до нас і злегка лягнув по носі Пассалоне.

— Стіна відбила звук і повернулася до носа роззяви!

— Зяви!

— Зрозумів?

«Роззява, роззява, зява, зява!»

Діти так галасують, випробовуючи луну, що голова в мене гуде. А ще ж сонце високо в небі.

Пассалоне якось мить дивиться здивованими очима.

— Як же воно так?

Бийкамінь, пишаючись з самого себе, пояснює далі:

— І звук од води, що падає на камінь, коли потік повний, теж повторюється, бо відбивається там і повертається назад.

Пассалоне тре долонею стрижену голову. Зморшки набігають на лоба, та ось на обличчі в нього з'являється усмішка, ясна, мов сонце, сміються очі, лоб розгладжується.

— Нінка-Нанка! — гукає він.

— Анка! — відгукується луна.

Пассалоне підводиться, повагом іде до туювої плити, повертається назад, дивиться мені в очі й каже:

— Я зрозумів.

Де й дівся його страх.

ВІДКРИТТЯ

Жарко. Обличчя моє ще не охололо, ще пашисть сонцем спекотного дня. Ніяк не можу заснути.

Жодного струменя свіжого повітря з відчиненого вікна, лише долинають неясні звуки, верескливі крики птахів, чиясь сопілля, хрускіт сухого гілля. Нічний ліс живе своїм життям. Мене obsідають думки та гадки.

«Шкільний рік закінчився. Я затримався тут аж до кінця червня, щоб підтягти найдібніших: Сальваторе Віджано, Джузеппе Коланджело, Аннунціату та Джованні Лоренцо, двох Санторо і, можливо, спробувати з Франческо Астредлою, тобто Пузачем. Доведеться перебути тут усе літо, щоб додатково попрацювати з ними, а це нелегка справа, вони робитимуть у полі, поратимуться по господарству. До того, діти є діти, і влітку їм хочеться погуляти, побігати в лісі, де гніздо видрати, де змію вбити. Коли мені пощастить за таких умов хоч щось утовкмачити їм у голови, то восени представлю їх до

складання екзаменів у третій клас. Тоді зароблю якісь гроші. А я ж в боргах по самісінькі вуха.

Я набрав свої належні бали, навіть більше. Інспектор оцінив мою діяльність на «відмінно». Мабуть, цим я завдячую і пацокам, війні з ними. Було всього: і холод, і сніг, і вовк під дверима, і газова лампа, і отруйний чад. Я вистояв. Тепер у мене приязні взаємини з усіма батьками. Обидва Коланджелло, батько й син, перші вітаються зі мною. Вітаються статечно і ввічливо.

Жарко. Яка задуха!

Котра вже година? Спробуй заснути в такому пеклі...

Отже, Сальваторе, Бийкаміні, чотири і три, семеро. Сім по п'ять — тридцять п'ять. Тридцять п'ять тисяч лір мені виплатять. Небагато, але на зиму вистачить.

Нову зиму тут? Я збожеволів?

Подумаю, поміркую. Треба заснути. Сьогодні перегрівся на сонці.

Жарко.

Тридцять п'ять тисяч. Ледве вистачить розплатитися з боргами.

Надворі зненацька зчиняється галас.

Що сталося? Гелгоче гуска Джельсоміна. Мекає коза Б'янкіна. Треба вийти подивитися.

Надів сорочку, сині джинси, вийшов.

В загородці під навісом — роботи Віто Петроне — сполохана Джельсоміна бігає, кричить, б'є крильми, роззявляє дзьоба і люто сичить. Коза Б'янкіна перелякано мекає, але, почувши мій голос, затихає.

Що сталося?

При самій землі, де дротяна сітка трохи відстала, я помітив жмутик шерсті. Мабуть, сюди завігала куниця, але надаремне. Не задрю їй. Ця bestія Джельсоміна сичить навіть на дітей, тільки-но вони наближаються, і наміряється на них здоровенним міцним дзьобом. Одне слово, не дасть себе скривдити!

Мені зовсім перехотілося спати. Не піду в кімнату. Ось і полагодив дротяну сітку. Молодець, Б'янкіна, молодець. Хочеш солі? Нà. Та більше не проси, не дам. На жаль, і тут доводиться економити. Як до речі прийшлося мені твоє молоко, надто в останні місяці. А тебе, Джельсоміно, я не наважився з'їсти. Пізнавши тебе ближче, я зрозумів і повірив, що гуси могли врятувати Рим...

Ну, гаразд, а тепер спати. Куниця цієї ночі вже не поткнеться сюди. І я спробую заснути. Викурю люльку тут, на свіжому повітрі, та й піду ляжу.

Вогник люльки жевріє в темряві.

Тут, просто неба, хороше, а в хаті нема чим дихати. Не хочеться вертатися туди, сон пропав.

Пропав сон.

Обличчя моє пашисть. Пройдуся трохи — може, потім швидше засну.

Он унизу потік, а далі Монте-Бруно. Ночі влітку тут ясні, тихі, треба частіше вибиратися на такі прогулянки.

Там, унизу, хтось є!

Неймовірно!

І все ж таки є.

Яксь постать застигла в сухому річищі потоку.

Тамбуріно? Але його вже нема... Чи, може, з'явився знову, для мене одного?

В Монте-Бруно зараз усі сплять, збившись купою у просторих ліжках, діти в ногах у батьків згорнулися клубочками, мокрі від поту. Жарко, задушливо. А по закутках — худоба. Ось як тут живуть: хати — хліви.

Як гарно на свіжому повітрі!

Але хто ж там унизу, в річищі?

Ні, не бачу зараз нікого. Може, примарилося? Ні, ось знову. Тварина? Ні, людина. Там, унизу, сидить жінка. Сидить на камені розбійника Тамбуріно.

Зачувши мої кроки, жінка схопилася й кинулась тікати.

Не втечеш од мене!

— Стійте! Зупиніться!

Таємнича незнайомка, спритно перестрибуючи з каменя на камінь, бігла до берега, та я все ж таки наздогнав її. Схопив за руку, потяг до себе, вона не втрималася на ногах і мало не впала мені в обійми.

— Терезо!

Дівчина мовчала, тремтячи всім тілом, в очах її світився переляк.

«Мабуть, я перешкодив побаченню закоханих. Чому ж не видно Феліче? Вскочив я в халецу. Що мені до того, хто з ким стрічається вночі?»

— Пробачте, синьйорино, я вже йду.

Тереза глянула на мене й легенько всміхнулася.

— Як ви мене налякали, доне Антоніо!

— Пробачте, будь ласка, ви тут самі?

Ну й дурень же з мене! Хіба вона скаже правду?

— Так, я тут сама.

Та й справді: коли б поблизу був Феліче, він би вже накинувся на мене з кулаками. Отже, ми тут самі, та ще й уночі. Коли нас помітять, без пліток не обійдеться.

— Хочете, я проведу вас додому?

— Що ви! Як нас побачать разом...

Так, вона має слухність. Ми перезирнулися і розсміялись.

— Тоді чом би нам не посидіти трохи й не поговорити.

— Це ще небезпечніше. А втім, навпаки — тут нас ніхто не побачить.

Аж не вірилося, що таке може сказати боязка Тереза. Мабуть, у темряві вона менше соромилася. Сіла на камінь, а я примостився поряд, на сусідньому.

— Пробачте, Терезо, за таке запитання. Але що ви робили тут сама такої пізньої години?

— Якщо скажу, то ви потім усе життя з мене сміятися будете.

— Чому?

— Я випробовувала луну. Так це називається?

Мені аж мову відібрало з подиву, радісного подиву. Як це чудово! Аж не віритися! Але ж вона сама сказала. Сальваторе їй розповів. От вона й захотіла сама впевнитися, а вдень ніколи, бо роботи багато, та ще й...

— Що ще?

— Якось смішно бігти вдень до річки, випробовувати луну. Я ж не дитина.

— Луною захоплюються не тільки діти. В Італії є місця, куди навмисне приїзять туристи послухати знамениту луну.

— Знамениту?

— Авжеж. Наприклад, поблизу Мілана є вілла вісімнадцятого сторіччя, яка зветься Сімонетта. Там є внутрішнє подвір'ячко, де луна може повторитися п'ять-шість разів.

— Як же це виходить?

— Там поруч дві стіни, вони й відбивають звук.

Я говорю, як заведений, не спускаючи очей з дівчини. Яка вона гарна! А ще й розумна! Бідний Антоніо, ти пропав, нема тобі порятунку!

— Розумію. От би послухати ту луну, подивитися на віллу. Вона, мабуть, чудова?

Я киваю головою.

— Ви ж знаєте, як тут у нас у селі. Що б подумали, коли б я прийшла сюди вдень?..

— Еге ж.

— Ще багато людей вірять у казку про розбійника Тамбуріно.

Тереза дивиться на мене. Хоче вгадати, що я думаю про неї. Але мені не хочеться й рота розтуляти. Так любо сидіти близько біля неї, дивитися на неї!

— Сальваторе вчить мене читати й писати.

Вона промовляє ці слова тихо, не наважуючись підняти на мене очей.

О лихо, ще трохи, і я не витримаю. Я схоплю її в обійми! Обійму й поцілую... А що скаже вона? Терезо, кохана моя Терезо! Терезо!

Тереза мовчить.

Збудження перших хвилин зустрічі як не бувало. Вона навіть посмутніла. Піднімає камінець, кидає вниз, він котиться востукуючи. Потім кидає ще один і ще, і раптом удавано байдужим голосом питає:

— Ви заручені, доне Антоніо?

Сказати чи не сказати правду?

— А хіба що?

— Мені сказали — у вас є наречена в Матері.

Звичайно, негарно її дражнити, але Кармела Петроне вже, мабуть, їй усе розказала. Об заклад готовий побитися — вона все знає... Проте...

— Ні, я не заручений.

Вона всміхається і одвертається, щоб сховати щасливу усмішку.

Терезо... Люба!

— Треба йти. Вже пізно.

Я беру її за руку, примушую знову сісти. Вона скоряється. Очі втуплені в землю.

— Терезо! А ти заручена?

Я тримаю її в обіймах і міцно цілую, не чекаючи відповіді. Але вона все ж устигає промовити:

— Не потрібен він мені.

Отже, з Федіче все ясно.

Зі мною теж...

ЕКЗАМЕНИ

— Сальвато, Сальвато, йди допоможи мені! Цей ледацюга Пассалоне ні на що путне не здатен.

— Чого тобі, Віто?

— Отут не все розумію. Завтра має прийти шкільний інспектор, а ми не хочемо підводити дона Антоніо.

— Пхе, який брудний зошит, весь заляпаний чорнилом!

— Це не мій, Сальвато, це Рафаеле де Сісто. Йому теж треба підтягнутися.

— Ще б пак. Ганьба, та й годі.

— І не соромно тобі, тату, в такому простому диктанті набити стільки помилок?

Аннунціата та Джованні Лоренцо докірливо дивляться на батька.

Джуліо зітхає.

— Нумо повторимо ще раз...

— Ось тут відповідь у задачі не сходиться, Бийкаменю, як це так?

— Ви помилилися, Маргеріто, додали, а тут треба відняти. Слухайте мене уважно, бо як бігатимете повсякчас до плити, то ми з вами нічого не вирахуємо. Отже, від семи відняти два, буде п'ять; а тепер рахуйте самі.

— Кармело, не підказуй, а то Віто нічого не навчиться!

— Гаразд, Сальвато, але потім попитай і мене.

— Добре, але ти заспокой Розу, бо в мене вже голова йде обертом.

— Але якщо я вийду з хати, я тебе не почую. А мені теж треба готуватися. Маріє, візьми Розу, вийди з нею на вулицю, але не ходи далеко. Гляди, не впади.

Всюди по хатах у Монте-Бруно — пожвавлення, розгубленість, тривога.

— Це ти, Рафаеле? Заходь! Добре, що нагодився. Скінчив оранку?

— Скінчив, Віто. Що нового?

— Твій зошит на місці, ось глянь.

— Подожди, не хочу братися за нього брудними руками. Кармело, злий мені.

— Ти прямо з поля до нас прийшов?

— Авжеж. Я теж не хочу підводити дону Антонію.

— Молодець. А ти знаєш — нас, учнів, замало. В народній школі має бути щонайменше дванадцять учнів, а нас де-в'ятеро чи десятеро.

— Я можу сказати батькові. Посадимо його — от і більше народу.

— А раптом інспектор спитає саме його?

— Ну, тоді не знаю, Кармело.

— Це ти добре придумав, Рафаеле.

— А він погодиться прийти?

— Пообіцяємо пару скляночок вина — то неодмінно прийде.

— Правильно.
— Мені зараз ніколи, Рафаеле, а ось Тереза йому крендель спече. Тоді твій батько сам прибіжить. Старі люблять смачно попоїсти.
— Правду кажеш, Кармело.
— Тоді я зараз піду до Терези. Вона вдома, Сальваторе?
— Мабуть, удома.
— Кармело, скажи, хай і вона приходить завтра, тоді нас буде якраз дванадцятаро.
— Я скажу, Віто, але ж...
— Гаразд, гаразд, я розумію. Все одно скажи!

— Можна? Як ся маєш, Терезо?
— Заходь. Як ти, Кармело?
— Що з тобою? Щось сталося?
— Ох, Кармело, не питай! Феліче мене так лаяв, так сварив, і все це при батькові...

— За віщо?
— Хтось бачив мене з Антоніо і розказав Феліче.
— Це, мабуть, той лобуряка Бийкамінь. Але невже це тебе обходить?
— Та ні. Я навіть сама їм хотіла згодом усе розповісти, а потім поїхати до тітки Кончетти в Пістіччі, поки тут усе втихомириться.

— Ти вже доросла, Терезо, сама можеш давати собі раду.
— Дона Антоніо шкода — має через це прикрості. А якби ти чула, як брудно вони лаялися! Сором навіть згадати!..

— Не журися, Терезо. Моя мати бувало казала: «Хочеш бути гарною — жени смуток геть!» Нікуди не їдь. Поводься з гідністю, свого не відступайся — і все буде гаразд.

— Воно-то так, але ж, знаєш, Коланджело люди заможні, мають силу на селі. Вони здатні завтра заповідати дону Антоніо якусь капость, щоб зганьбити його перед інспектором. Що мені робити, Кармело?

— До завтра нічого не кажи Антоніо, а коли інспектор поїде, порадишся з ним, а я і Віто завжди тобі допоможемо. Як-не-як сусіди.

— Спасибі, Кармело. Якби не ви, не знаю, що б я і робила...

— Та чого там! Ой, я мало не забула, чого прийшла до тебе. Завтра нас має зібратися щонайменше дванадцятаро

в школі дона Антонію, а нам бракує трьох душ. Прийде ще батько де Сісто. Спецеш для нього крендель?

— Чому б ні? Ось зараз і поставлю тісто.

— Ти теж повинна прийти.

— Я?

— Так, Терезо. Ти ж училася в Сальваторе і навіть в Антонію. Добре вчить Антонію?

— В тебе дев'ятеро дітей на руках, Кармело, а ти завзята за всіх.

— Тому і вчуся, що восьмеро дочок маю.

— Мені зараз аж не віриться, що я не хотіла вчитися.

— Ну, будь здорова, Терезо, не журися і приходь завтра до школи.

— А що скаже Антонію?

— Буде радий, не хвилюйся.

— Тоді до завтра.

— До завтра...

Повертаються хлопці з екзаменів. Йдуть від дому дона Антонію. Раді, веселі.

— Як екзамени?

— Добре. А як ви, тату?

— Дуже незручно в краватці, Аннунціато. Коли мене спитають, слова не зможу вимовити.

— Це тобі тільки так здається. Як треба відповідати, коли вчитель робить перекличку? Джуліо Лоренцо!

— Тут.

— Правильно. А тепер я і Джованні проведемо тебе до школи.

— О, добре, що ти тут, Джуліо, а я вже боявся, що ти запізнишся.

— Віто, я боюся.

— Чому? Наша школа для неписьменних, ми ж не закінчуємо другого класу початкової, як Джованні та Аннунціато. Ти щасливий, Джуліо, в тебе двійко таких розумних дітей, а в мене один-єдиний син, та й той екзамену не склав.

— Ідуть, ідуть.

— Хто?

— Дон Антонію Лазала та інспектор.

— Заходьте всі до хати Маргеріти. І сидіть тихо.

— Віто, не стовбич у дверях.

— А чому, Кармело? Я ж хочу попередити, коли вони з'являться.

— Дивись у вікно.

— Про мене.

— Любий Лазало, мені здається — збирається на дощ.

— Будемо сподіватися, що хмари розійдуться, інспекторе. Воно й правда — день сьогодні не з найкращих.

— У цьому будинку жалоба? Я бачу на дверях чорну стрічку.

— Тут жив Вінченцо Віджано, кілька місяців тому помер.

— Це той ворожбит?

— Саме він, синьйоре інспекторе.

— То він жив у цьому будинку? Що ж, і справді був майстер своєї справи?

— Як не дивно, так. Мабуть, в ньому була якась магнетична сила...

— Розумію, розумію, синьйоре Лазало. Вам, напевне, довелося добре позмагатися з цим чаклуном, чи не так?

— Віто, що вони там роблять?

— Зупинилися біля Терезиноного будинку.

— Біля мого дому?

— Не бійся, Терезіно. Це, мабуть, випадково.

— А зараз що роблять?

— Не галасуйте. Стоять собі й балакають. Ось рушили далі.

— Ідуть?

— Так. Сядьте всі. Коли ввійдуть, устаньте.

— Під народну школу нам оддала свій будинок удова Маргеріта Добрайо, славна жінка. Тут і влаштуємо ек-замен.

— Тут, то й тут. Сподіваюся, мені не доведеться вертатися під дощем.

— Будемо сподіватися. Заходьте, синьйоре інспекторе. Будь ласка, сідайте.

САЛЬВАТОРЕ НАСИЛАЄ СМЕРТЬ

— Роккіно, Роккіно, де ж ти? Йди сюди, любий. Не ховайся під ліжком, тут не ліс, немає мисливців. Тут твій дім. І Тереза тебе любить. Де ж ти? Де? Роккіно, Роккіно!

Нема. Ніде нема.

Невже втік? Побіг нещастя собі шукати?

— Роккіно! Любий Роккіно!

Тереза зараз екзамени складає. Коли пішла, я був у Віто й Кармели. Хтось покинув двері? Ні. Ключ ізсередини, як завжди.

Я добре роздивився. Ні, Роккіно ніде немає.

— Роккіно, мій гарненький зайчисько, де ти?

Як же він міг утекти?

Вулиця порожня. Мокре каміння. Грязюка. Забрюхається, якщо побіжить на вулицю.

Знову пішов дощ.

В який бік бігти? Там будинок Маргеріти, де вчитель та інспектор екзаменують, а сюдою можна спуститися до потоку й до лісу.

Роккіно, мабуть, побіг до лісу.

— Роккіно, Роккіно!

Дощить. Двері всюди зачинені.

Без Терези в хаті сумно, здається, що лишився сам на світі. Навколо тихо-тихо, жодного звуку. Добре, що на вулиці нікого немає, бояться інспектора; але занадто тихо. Та ось зацокотіли ратиці Нінки-Нанки. З нею Пассалоне, як завжди.

— Сальвато!

Нінка-Нанка мокра від дощу, краплі блищать на шапці Пассалоне.

— Біжи, Сальвато, біжи! Бийкамінь...

Ох, як зацеміло серце! Ніби хтось схопив його в кулак і щосили стиснув.

— Він забрав Роккіно!

— Де він зараз?

— Он там.

Хлопці кинулися до будинку край села.

Вбігли на подвір'я.

Страшно глянути. Краще б йому, Сальваторе, осліпнути!..

На сухому деревці вниз головою підвішений заць. Не ворухнеться, шубка скуйовджена, заплямована темними цятками. Кров.

Роккіно? Не може бути! Неправда!

Правда.

Падлюка, негідник, убивця!

У Бийкаменя в руках ніж, очі блищать — саме наміряється білувати зайця.

— Дивись — таке чекає на всіх, хто не держить слова!

Про кого це він? Що хоче сказати?

Сальваторе не бачить нічого, крім Роккіно, свого Роккіно, що висить униз головою і навіть лапками не ворухить. Відний Роккіно! Роккіно!

Знетямившись з люті, Сальваторе кидається вперед. Налітає, мов буря. Вчепився в Бийкаменя, як кліщ, тягнеться до очей, дряпає щоки.

— Обережно — в нього ніж!

Пассалоне κόпає ногами, бо руки зайняті: одна застрягла в кишені, друга тримає мотузку, до якої прив'язано Нінку-Нанку.

«Не хочу бруднити рук, ось тобі ногами, ногами, ногами!»

Сальваторе метнувся до дерева, схопив Роккіно і кинувся навтіки.

Бийкамінь ледве тримається на ногах. Не сподівався такого від Сальваторе. Пассалоне кидає в обличчя ворогові:

— Вбивця, падлюка!

Сльози спливають по обличчю, змішуючись з краплями дощу. Він кидається навздогін другому.

Сальваторе мчить, притискаючи до себе Роккіно. Сльози розпачу, краплі дощу. Обличчя мокре, сам увесь мокрий. Роккіно волочиться лапками по мокрому камінню, він забрюханий по самі вуха. Грязюка бризкає на святковий одяг — це ж Сальваторе вбрався до екзамену. Та байдуже, хай б'ють, хай карають, йому не буде боляче. Ти не вмер, Роккіно, це неправда!

Нікого навкруги. Шумить потік, бо вже кілька день ідуть дощі. Ніхто за мною не женеться. Я — найсамотніший у світі без Роккіно.

В лісі з гілок падають краплі, тисячі крапель, мільйони, міриади крапель. Та що мені до того, навіщо рахувати, вчитися зводити скляні палаці, коли в мене не буде Роккіно. Роккіно, любий Роккіно! Погрійся в мене під курткою, стань знову тепленький. Як тої ночі, коли ти сидів за пазухою в дона Антоніо. Він тоді сам казав, що захворів би, якби не ти, не твоє тепло.

Нікого навкруги.

Зайдімо до нашої печери... Тут я покладу тебе, тут оживеш. Запалю свічку — ось вона, і сірники є.

Роккіно, Роккіно, як у тебе висить голівка, як опали вушка, ніжні, мов шовк, твої вушка. Як задубіли лашки! Який ти брудний! Ось я зараз обмию тобі біленьку шийку. Ти ж завжди був у мене чистенький, а зараз глянь, що з тобою зробили...

Що зробили?

Треба розпалити вогонь. Ми з Пассалоне завжди так робимо. Я розкладу, і ти зігрієшся, Роккіно. Покладу тебе сюди, на листя. Розбійники тут спали навколо вогнища, і їм було тепло.

Ти мертвий, Роккіно...

Дим їсть очі, і виступають сльози, але я не плачу, я хочу бути сильним!

Я став чаклуном, таким, як дідусь.

Я зурочу Бийкаменя, нашлю на нього біду.

Дим, вогонь і відблиски полум'я, по кутках печери — химерні тіні, які бачать і чують.

Сальваторе складає руки хрестом і починає викликати духів, всемогутніх духів, викликати смерть. Він відчуває, як уся кров приливає йому до серця. Бо ж у самісіньке серце треба вразити чудовисько в людській подобі. «Коланджело Джузеппе, я б'ю тебе просто в серце, ти помреш — це буде помста за насильну смерть, що її ти спричинив Роккіно. Смерть прийде по тебе, і ти полинеш далеко-далеко, в п'їтму, звідки нема вороття. Це буде справедливо. Коланджело Джузеппе, ти помреш.

Коланджело Джузеппе, я тебе зурочив.

Я наслав на тебе смерть».

ХВОРОБА

Сніжить.

Снігу нападало цілі кучугури. Тиша. Чути, як густий латий сніг шурхотить по шибках мого вікна.

Коли падає сніг, я завжди згадую дві події: зустріч з вовком на хрестини Рози Петроне і ворожіння Сальваторе Віджано.

Я тоді щойно повернувся з Матери після різдвяних канікул. Кілька днів підряд йшов сніг, і мій дім увесь засипаний.

Мені не раз спадало на думку, що коли-небудь сніг геть засипле і мій дім, і мене, і я закрижаний і лишуся таким навіки. Як і рік тому, в горезвісну ніч «пацюків», на душі було тоскно, тривожно. Але тепер мене зв'язувала з життям любов Терези. Рік назад цим вісником життя був Роккіно, бідолаха Роккіно, що його кілька місяців тому вбив Бийкамінь. Що тоді найшло на нього, я й досі не розумію. Правда, він давно нахвалявся засмажити бідне зайченя, але, напевне, не зробив би цього, якби не ми, дорослі. Це ми штовхнули його на вбивство! Я й зараз майже впевнений: той скандал, що його вчинили Феліче з батьком бідній Терезі, збудив у Бийкаменя жаждобу помсти.

Пассалоне не раз потім розповідав, що Бийкамінь кричав тоді Сальваторе, показуючи на мертвого зайця: «Так квітаються з тими, хто не держить слова!» Пассалоне не міг збагнути, що тут до чого. До речі, він багато чого не може збагнути. В таких випадках він тре стрижену голову так, що на лоба набігають зморшки.

Тереза не дотримала обіцянки, яку дав їй дідусь, дядько Вінченцо, Франческо Коланджело — обіцянки віддати онуку за Феліче, його сина.

А може, не ця причина, може, якась інша або й сотні інших. Годі у всьому цьому розібратися...

Було вже далеко по обіді, коли хтось постукав до мене в двері. Ввійшов Віто Петроне, 'батько найледачішого учня в моїй школі і найстаранніший учень в школі для дорослих. В останній рік він став мені справжнім другом. Я радісно привітав його, хотів пригостити склянкою вина, побалакати, але відразу помітив: він чимось заклопотаний.

— Бийкамінь захворів, — сказав він.

— Що з ним?

— Йому дуже зле.

Коли Віто Петроне навіть не привітався — певне, хвороба таки небезпечна.

— То що з ним?

— Не знаємо. Гарячка, марить, блює, шарпається.

— Може, щось не те з'їв?

— Не знаємо. Але йому дуже зле. Я ще ніколи не бачив, щоб дитині так було зле. А маю ж своїх дев'ятеро.

Я подумав: діти Петроне не могли з'їсти «щось не те» чи об'їстися — не було чим.

— В дітей це буває — тут тобі гарячка, а тут тобі все нормально.

— Антонію, хлопцеві зовсім зле, повір мені.

— Тоді чому не покликали лікаря?

— Коланджелло — люди темні, вони навіть не уявляють собі, що син може померти.

— Не перебільшуй, Віто.

— Не перебільшуй, Антонію, Ти повинен піти до них і переконати.

— Я?

— Ти!

— До Коланджелло? Щоб я пішов туди?

— Ти людина освічена, ти можеш їх переконати.

— Франческо?

— Дядько Франческо найдурніший від усіх. Хоче йти по знахаря аж у П'єтрапертозу.

— Не може бути.

— Значить, може. Все бідкається, що помер дядько Вінченцо. Але, думаю я, він бідкається з іншої причини.

— Саме тому мені й нічого там робити.

— Феліче дав мені зрозуміти, що він не буде проти, коли ти зайдеш подивитися хлопця. І мати теж.

— Невже сам Феліче?

— Еге ж, він.

— Ну, тоді ходімо. Сподіваюся, нічого страшного.

Мій друг-лікар з Матери подарував мені аптечку першої допомоги; вона складалася з ліків, які мій друг діставав безкоштовно. Аптечка вже не раз ставала нам у пригоді. До того, він дав мені деякі поради, щоб я міг надати допомогу собі та іншим у найпростіших випадках. Я списав цілого зошита цими порадами і зараз прихопив його про всяк випадок з собою; ліки ми з Віто порозпиляли по кишнях.

З певного часу, мабуть, завдяки Терезі, я більше не жалкував, що доля присудила мені бути вчителем початкової школи в забутому богом селі. Проте зараз, по дорозі до Бийкаменя, мене обсіли сумні думки.

Бийкаміль жалібно стогнав у темному кутку на постелі. Так, Віто не перебільшував. Хлопець лежав блідий-блідий,

щокі втяглися, очі запали, ніс загострився. Живіт роздутий і твердий, мов камінь, губи сині, температура дуже висока. Його стан, безперечно, був загрозливий. Ясна річ, я не міг установити, що з ним. Одне знав напевне: його треба негайно везти до лікарні.

— До лікарні? — перепитали батьки.

— Неодмінно, коли не хочете, щоб хлопець помер.

Франческо зблід, як мрець, а мати заголосила, забилася головою об стіну.

І тут утрутився Віто Петроне:

— Годі рюмсати! Подумаймо краще, як перевезти хлопця.

Молодець цей Віто Петроне. Неписьменний селянин, він за останній рік багато чого дізнався й побачив, став краще розуміти життя, а вже здорового глузду йому ніколи не бракувало.

Віто підняв на ноги все село. Хто приніс ковдру, хто одяг, хто привів мула.

Нарешті вирушили в путь. Попереду на мулі Рафаеле де Сісто — Віто Петроне з ліхтарем, за ним на мулі вдови Добрайо — Феліче з братом на руках. Останнім їхав Франческо на сусідському мулі — теж з ліхтарем.

А сніг глибокий.

Всі повиходили на вулицю провести незвичайний караван. Дійшли аж до далекої околиці, туди, звідки дорога спускалася до потоку і далі, петляючи між горбами, зникала з поля зору. Караван пропав з очей, мабуть, був уже під містком; далі починається ліс. Ми вже не бачили трьох рухливих вогників, трьох світлячків, трьох чоловіків та хлопчика, в якого за спиною стояла смерть.

До мене підійшла Тереза — закутана в чорну хустку, перелякана:

— Сальваторе десь зник.

Спершу мені здалося, що нема чого тривожитися, бо сталося більше лихо. Невідома хвороба. Але Терезине обличчя свідчило: це не так. Я пішов з нею до їхнього дому.

— Що сталося?

— Сальваторе, Сальваторе! — дівчина вибухнула плачем.

Ще ніколи я не бачив сліз на її очах. Вона стримана, вмів володіти собою. Мене завжди захоплювала її мовчазна мужність, її гідність...

— То що сталося?

— Сальваторе каже, що це його вина.

— Яка вина?

— Ну, він винен у тому, що Бийкамінъ захворів.

— Себто як?

Тереза до пуття не зрозуміла, про що йшлося, але душею відчула, що хвилювало брата. Хлопець мав себе за винного у хворобі Джузеппе Коланджело. Вона глянула на мене сумними очима. В них ніби війнула тінь дядька Вінченцо, ворожбита. І пригадався мені той грозовий день на току, коли вперше ми з Терезою відчули одне одного без слів, коли вона попросила мене допомогти Сальваторе, бо розуміла: тільки я можу вирвати хлопця з кошмару ворожбитських забобонів.

А що зробив я?

Дядько Вінченцо переміг.

Якщо Сальваторе має себе за винного у хворобі Бийкамєня, значить, він чаклував, наслав на нього біду — мабуть, щоб помститися за смерть Роккіно, — і тепер випадок зіграв з ним лихий жарт. І Сальваторе повірив, що це саме він наслав хворобу на Бийкамєня.

— Де він?

— Не знаю. Я обшукала всюди — нема.

— Тоді я піду пошукаю.

Принаймні це зроблю. Що я можу вдіяти ще? Та й запізно. Сальваторе вже не один місяць носив у собі таємницю, і вона роз'їла його душу, мов страшна хвороба — рак.

Шкода, що немає тут Віто Петроне — він би одразу відшукав Сальваторе. Я поставив себе на місце Віто. Віто знає: сільський хлопець, що живе близ лісу, може сховатися тільки в лісі. Сальваторе й Джуліано знайшли там скарб, отже в лісі у них є криївка, про яку ніхто не знає. Значить, треба шукати в лісі.

Я ПРИЙШОВ ДОПОМОГТИ ТОБІ

Мені хотілося б, щоб мій голос був такий само звабний, як голос лісових фєй, як голос сирен. Тоді Сальваторе не витримав би, вийшов із своєї криївки.

Я кличу Сальваторе, гукаю, але намарне — він не відгукується.

«Мене кличуть. Хто? А, це вчитель, дон Антоніо. Чого він хоче? Я, Віджано Сальваторе, не маю права знайтися, з'яви-

тися комусь на очі: адже я заподіяв смерть Бийкаменю. Він — мертвий. Хто його вбив? Я, Сальваторе Віджано, ворожбит. Вони проїхали повз мене на мулах. На грюх чорних мулах. Всі в чорному. І той, хто їхав посередині, тримав на руках мертвого Бийкаменя. Його везли туди, звідки вже не вертаються. Це я наслав на нього смерть».

— Сальваторе! Сальваторе!

Де ж він подівся? Сніг глибокий, він не міг забігти далеко.

Що йому сказати, як переконати, аби він вийшов з криївки, коли він справді десь поблизу й чує мене. Що йому сказати? Що я знаю все? Ні. Що маю сказати йому одну річ? Ні, він уже не маленький, цим його не принадиш.

«Я тут один. Як холодно, як самотньо! Вчитель багато знає, то може зарадить, треба тільки його попросити».

— Сальваторе! Сальваторе! Виходь! Я прийшов тобі допомогти!

Навіщо я це сказав? Тепер усе пропало!

«Каже, що може допомогти мені. Він може. Він знає багато. Справді. Знає такі речі, що їх ми не знаємо, а як і знаємо, то все одно дивуємося, коли він нам їх розтлумачує».

— Сальваторе! Виходь! Виходь сюди!

І Сальваторе вискакує, кидається мені в обійми. Тремтить. Чи зможу я йому допомогти? Чи зможу? Звідси недалеко до школи, поведу його туди.

— Ну, заходь, погрієшся.

Тремтить. Хоч і зігрівся вже, все одно тремтить.

— Я бачив, як його везли.

— Кого?

Я чудово знаю кого, але хай він сам скаже.

— Бийкаменя, мертвого.

— Ні. Джузеппе тільки дуже захворів; батько та брати повезли його до лікарні в Стільяно.

— Значить, не помер?

— Ні.

— Якщо досі не помер, то помре.

— Чому? Чому ти так думаєш?

Похилив голову. Тремтить. Губи бліді, а щоки пашать.

— Чому?

— Я. Це я йому зробив.

Сальваторе замовкає. Він не має права сказати більше.

Це таємниця, і горе тому, хто її зрадить.

Він ніколи не скаже мені цього сам. Я розумію його. Існує заборона. З тим, хто зрадить таємницю, 'станеться нещастя.

— Ти наслав на нього?

Сальваторе перелякано дивиться на мене.

— Звідки ти знаєш?

— Знаю. Ти чаклував. Насилав смерть.

Хлопець аж затіпався. Треба дати йому трохи вина.

— Це все казка, вигадка, скільки разів я вам казав, що не треба їй вірити.

— Але ж Джузеппе захворів.

— Це збіг обставин, випадок. А зараз його відвезли до лікарні. Там доктори, такі самі люди, як і ми з тобою; вони вчилися для того, щоб розуміти хвороби інших людей; вони вилікують Джузеппе.

— Не вилікують. Він помре. Напевне помре.

Сальваторе в розпачі.

Що ж, лишається єдине.

— Послухай, поїдьмо завтра до Стільяно, і ти побачиш там Бийкаменя — живого та здорового.

Це вже обіцянка, зобов'язання. Я ризикую...

— Ні, поїдемо негайно. Я боюсь, боюсь.

Дядьку Вінченцо, що ти зробив з онуком? Проте ти не вивунай. Це наша вина. Моя. Ні, не моя, але ж так, і моя.

— Гарзд. Ходімо в Монте-Бруно, візьмемо мулів і випушимо сьогодні ж.

Знову падав сніг. Подорож наша була дуже важка: бай-дужі до всього мули на кожному кроці зупинялися, мороз колов крижаними голками, губи порепалися, руки й ноги залякли. Сальваторе задрімав і мало не впав із сідла.

Вхід до лікарні видався мені воротами в рай.

Сальваторе йшов, заплющивши очі. Втома і страх.

У приймальній я побачив Віто, Франческо й Феліче.

— Його забрали. Забрали! — сказав блідий як крейда Франческо.

— Йому зроблять операцію, — озвався Віто — він скинув шапку, мов у церкві.

Значить, привезли вчасно.

А якщо вже пізно?

Холодний піт виступив мені на спині, я похитнувся: а що, як уже пізно? Раптом Джузеппе помре — що тоді буде з Сальваторе?

Я пішов когось шукати, хто дав би мені якусь довідку.
Нікого не стрів; тривога моя зростала. Бийкамінь не може померти, бо його смерть — це буде подвійна смерть.

Уже скоро світанок, а надворі темно, мабуть, внизу знову повалив сніг.

Хтось заступив мені дорогу. Санітар.

— Ви куди? Не можна.

За дверима операційна зала.

— Кого оперують? Хлопчика?

— Так, хлопчика з Монте-Бруно. Його привезли на мулі.

Далі я дізнався, що в Джузеппе гострий апендицит з загрозою перитоніту. Ще трохи — і було б пізно.

Пізно?

— Що він їв?

— Хто їв? — вибалушив очі Коланджело.

— Джузеппе. Яку гидоту він їв?

Віто здивовано дивиться на мене. Чому я кричу на до нестями переляканого батька? Віто бере мене за руку, хоче заспокоїти.

Франческо і Феліче Коланджело переглянулися.

— Горіхи. Він напхався ліщинових горіхів. Я його ще відлущював за це, пам'ятаєш?

Горіхи. Горішки. Все через них.

Я повернувся до дверей операційної зали.

Ні, Бийкамінь не повинен померти. Це була б подвійна смерть. Мені пекло в очах, у горлі пересохло, ноги вгиналися.

З дверей вийшов санітар. Я стояв перед ним, як засуджений на смерть.

— Все гаразд... Хлопця врятовано.

Все гаразд. Хлопця врятовано. Все гаразд. Врятовано.

Нараз мені стало погано. На мить. Потім краще. Краще й краще. Найкраще. Я побіг до приймальні. Віто згодом сказав, що я скидався на божевільного.

Сальваторе дрімав на стільці, вкритий чорним пальтом Віто Петроне. Я поторсав його за плече.

— Що робиш? — запитав Віто, вкрай здивований моєю поведінкою. Я сказав йому все, і він пхнув руку в кишеню, щоб зробити чортові ріжки.

— Ні, Віто, ні. Ти повинен пообіцяти мені раз і назавжди не робити цього.

— Еге ж,— зітхає Віто.— Справді, коли я добре подумаю, то розумію, що все це дурниці, але в першій момент... Звичка.

Він, явно засоромлений, видобуває з кишені величезного носовика й гучно сякається.

— Бийкамінь урятований! — кажу я.— Сальваторе, ходімо, сам побачиш. Розумієш?

Розуміє.

Розплющує очі, дивиться сонним поглядом.

— Ходімо.

Білі халати, забризкані кров'ю, тазики, шафки з ножицями, пінцетами, дрібним інструментом. Неприємний запах.

Бийкамінь урятований.

Спить у ліжку на коліщатках, блідий, скудлий. Як мертвий. Як мертвий, але насправді живий. Рука Сальваторе тремтить у моїй долоні. Я почуваю себе так, ніби маю повернути до життя і його.

— Він помер? — питає Сальваторе.

— Ні, він не помер. Його вилікували.

— Чому ж він мовчить? І такий білий.

— Спить. Його приспали лікарі, щоб мати змогу зробити операцію, вирізати з нього хворобу.

«Мою хворобу? Це ж я її наслав, Сальваторе Віджано. Але причина вже ввійшла в його кров, а її не виріжеш...»

— Як справи?

— Добре. За три тижні знову їстиме горіхи,— відповідає санітар, поволі штовхаючи візок, на якому спить Джузеппе.

— Щоб вийняти з живота горіхи, його приспали.

— Ні, це я його зурочив.

— Ні, Сальваторе. Послухай мене. Ти повинен мені вірити. Так, як вірив дідусевим казкам. Я хочу, щоб мої слова проникли у все твоє ество. Я повинен бути могутнім, як дядько Вінченцо, ні, могутнішим за дядька Вінченцо, ворожбита й чаклуна. Я прийшов, щоб допомогти тобі. Чуєш мене? Лікарі, так само, як інженери, люди, але люди, що знають все про хвороби і вміють лікувати їх, і хворі одужують. Роблять вони це не чаклунством, а по-науковому.

Сальваторе знає це слово — «по-науковому». Підводить голову, дивиться мені в очі, ще міцніше тулиться до мене. Йому так хочеться вірити в ці слова!

Я відчуваю себе свіжим та дужим; де й ділася втома, я готовий знову годинами простувати по снігових заметах. Я дотримав обіцянки: смерть не здолала життя.

— Докторе, як минула операція?

— Добре. Ми його врятували.

Я вдячний йому, ніби він урятував життя моєму власному синові. Лікар дуже стомлений, я розумію, але він мусить мені допомогти вилікувати ще одного хлопця. Ще одного... Я тисну лікареві руку.

Сальваторе слухає лікаря, не зводячи з нього очей.

Білий халат, забризканий кров'ю. Це людина, така сама, як ті «женери», тільки в неї інше ремесло. Вона не спустилася з неба, а вийшла із зали, звідки війнуло неприємним запахом, а там усередині таємничі інструменти, яскраве світло над білим високим ліжком. Лікар розповідає, як вибавив Джузеппе від смерті.

Лікар.

Він повернув Джузеппе життя. Власними руками. Не замовляннями, не чаклунством.

Бийкамінь — живий.

А ворожіння — брехня.

Надворі падає сніг. На білому, мов сніг, ліжку лежить шибеник Бийкамінь.

Розплющує очі й бачить Сальваторе, який сидить у ногах. Сальваторе глибоко зітхає.

— Ну, як тобі тут?

— Добре.

Все починається спочатку.

З М І С Т

Зустріч	3
Школа-хлів	9
Змія гуардабасо	14
«Добридень, сонце ясне»	17
Чому треба лікувати зайця	20
Небезпека	22
Переїзд	26
Ворожіння	31
Перший урок	36
Розбійник Тамбуріно	40
Ніч з пацюками	42
Падає дощ	44
У дона Антоніо правець	46
Тереза	48
Змова	52
Дзвіночок Нінки-Нанки	61
СеMITорбовик	65
Лист	68
Його превосходительство Пацюк	71
Деякі думки з приводу однієї реформи	77
«Вовк під дверима»	81
Загадка сріблястого птаха	86
Гроза	89
Завтра, післязавтра	94
Свято святого Джуліано	98
Казка	103
Дослід	108
Відкриття	113
Екзамени	118
Сальваторе насилає смерть	123
Хвороба	125
Я прийшов допомогти тобі	129

Д Л Я С Е Р Е Д Н Ь О Г О Ш К І Л Ь Н О Г О В І К У

Реджани Рене. ЗАВТРА, ПОСЛЕЗАВТРА... Повесть.

(На українском языке)

Редактор І. Г. Сидоренко. Художній редактор О. В. Кожеков. Технічний редактор М. А. Калыш. Коректори С. П. Карлаш, Л. Н. Фесечко. Здано на виробництво 13. X. 1973 р. Підписано до друку 11. XII. 1973 р. Формат 60×84¹/₁₆. Папір друк. № 3. Фіз. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 7,84. Умовн. друк. арк. 7,91. Тираж 30 000. Зам. 1224. Ціна 37 коп. Видавництво «Веселка», Київ, Басейна, 1/2. Книжкова фабрика «Атлас» Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР. Львів, Зелена, 20.

37 коп.

